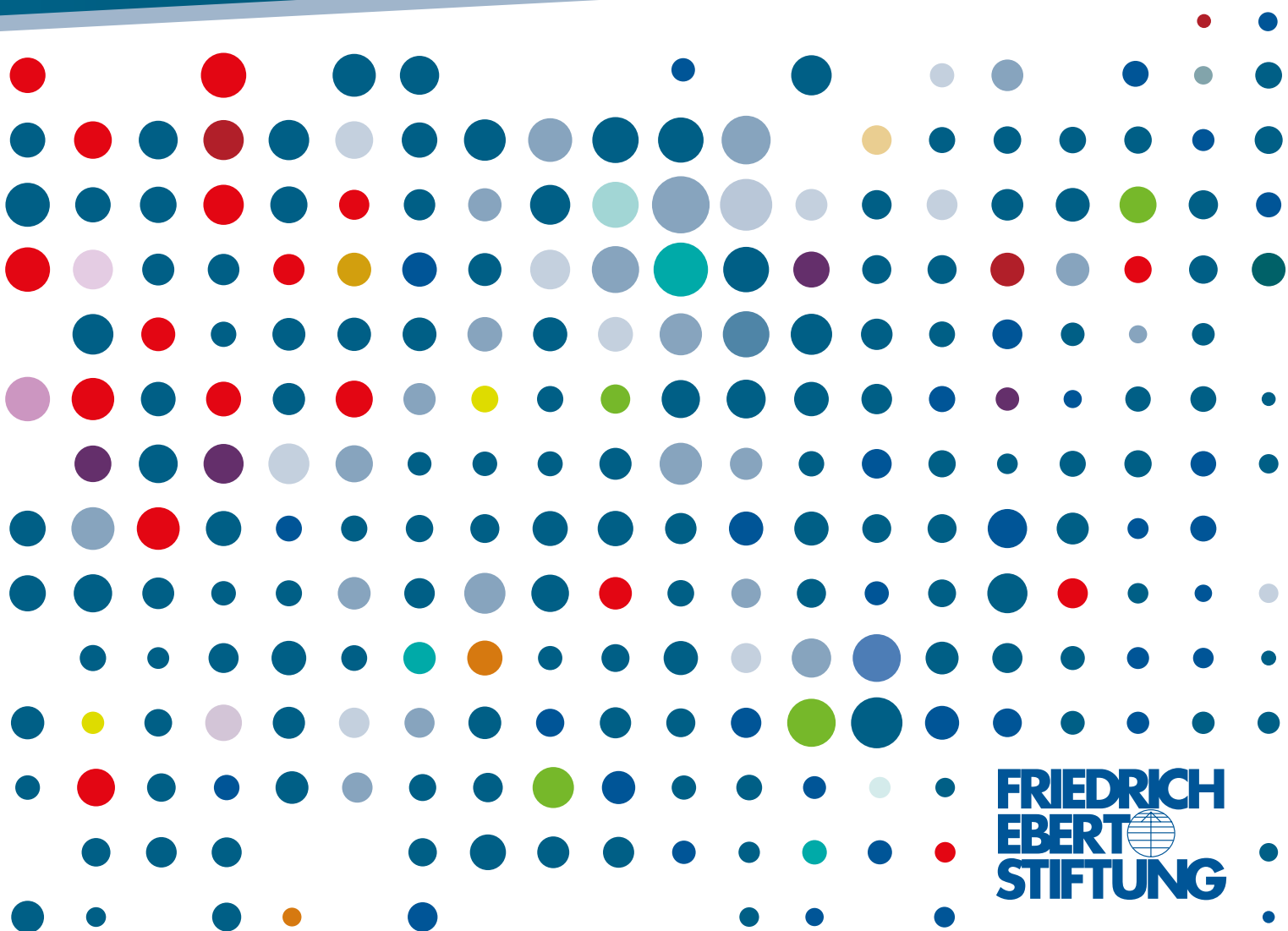

MLADI U SRBIJI 2018/2019

FONDACIJA FRIEDRICH EBERT

Fondacija Fridrih Ebert (FES) osnovana je 1925. godine i kao politička fondacija ima najdužu tradiciju u Nemačkoj. Rad Fondacije se bazira na osnovnim vrednostima socijalne demokratije: sloboda, pravednost, solidarnost – što nas ideološki povezuje sa socijal-demokratijom i slobodnim sindikatima. Kroz međunarodnu mrežu kancelarija u više od 100 zemalja, podržavamo politiku saradnje i mira, ljudskih prava; promoviramo uspostavljanje i konsolidaciju demokratskih, socijalnih i ustavnih struktura, kao i jačanje sindikata i civilnog društva. Aktivno smo uključeni u promovisanje socijalne, demokratske i kompetitivne Evrope u procesu evropskih integracija.

STUDIJE O MLADIMA U DRŽAVAMA JUGOISTOČNE EVROPE 2018/2019:

Studije o mladima u državama jugoistočne Evrope 2018/2019. je međunarodni istraživački projekat simultano sproveden u 10 zemalja jugoistočne Evrope: Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Kosovo, Makedonija, Crna Gora, Rumunija, Srbija i Slovenija. Cilj projekta je da identifikuje, opiše i analizira stavove mladih i obrasce njihovog ponašanja u savremenim društvima. Podaci su prikupljeni početkom 2018. i više od 10 000 mladih ljudi između 14 i 29 godina iz pomenutih država su uzeli učešće u istraživanju. Studije pokrivaju širok opseg tema koje se tiču iskustava i aspiracija mladih u različitim sferama života, kao što su obrazovanje, zapošljavanje, politička participacija, familijarne veze, slobodno vreme i upotreba informacionih i komunikacionih tehnologija, ali i njihove vrednosti, stavovi i verovanja.

Empirijsko istraživanje je objavljeno u okviru 10 nacionalnih i jednoj regionalnoj studiji, koje su štampane na engleskom i nacionalnim jezicima.

MLADI U SRBIJI 2018/2019

Dragan Popadić, Zoran Pavlović, Srećko Mihailović

1	Sažetak	3
2	Uvod	5
3	Metodologija	7
4	Demografski podaci	9
5	Slobodno vreme i način života	15
6	Vrednosti, religija i poverenje	21
7	Porodica i prijatelji	29
8	Mobilnost	35
9	Obrazovanje	41
10	Zapošljavanje	49
11	Politika	57
12	Zaključci i preporuke	77
	Literatura	80
	O autorima	81
	Napomene	81
	Spisak grafika	83
	Spisak tabela	84

1

SAŽETAK

- Mladi svoje slobodno vreme na prvom mestu provode u druženju i zabavi. Privatni život je u centru pažnje, odnosno porodica/prijatelji i konzumerizam imaju primat u odnosu na društveno angažovanje i samorazvoj. Iako se određeni oblici društvene anomije i patologije smatraju rasprostranjenim, pa čak i normalnim za društvo, takva percepcija ipak nije dovoljna da izazove pobunu ili pokušaj da se ličnim angažovanjem takvo stanje promeni.
- U periodu odrastanja značajan izvor podrške mladima je porodica, koja im pruža finansijsku, emotivnu i socijalnu podršku. Međutim, porodica na sebe preuzima obaveze koje je zapravo trebalo da preuzme država, što za porodicu predstavlja veliko opterećenje s obzirom na prilično skromne resurse kojima raspolaže. To ima za posledicu da mladi ljudi zanemaruju ulogu institucija društva, kao i sopstvenu odgovornost za položaj u kojem se nalaze, a takođe previđaju sopstvenu odgovornost za menjanje društva u kojem žive.
- Među mladima je rasprostranjena želja da odu iz zemlje i u tom smislu mladi iz Srbije prednjače u odnosu na mlade iz ostalih zemalja u regionu. Iako je želja za boljim životnim standardom glavni razlog za emigraciju, intenzitet te želje je više povezan sa pesimističkim viđenjem budućnosti srpskog društva nego sa trenutnom materijalnom situacijom u kojoj se mladi nalaze.
- Viši stepen završenog školovanja nije ravnomerno zastupljen među mladima različitog društveno-ekonomskog položaja. Viši društveno-ekonomski položaj „garantuje“ viši nivo stečenog obrazovanja, veće akademske aspiracije, povoljniji status diplome i uspešnu karijeru. Sistem direktno podstiče prekarost i rada i radnika, što je takođe potvrđeno analizom faktora koji utiču na izbor posla, među kojima dominiraju plata i sigurnost radnog mesta.
- Mladi nisu zainteresovani za politiku; ne raspravljaju o politici, niti se trude da budu politički informisani. Institucije države i društva ne uživaju poverenje mladih, a to posebno važi za političke stranke. Iako je u Srbiji rašireno nezadovoljstvo stanjem demokratije i demokratskih vrednosti, ipak postoji podrška demokratskom političkom sistemu u opštem smislu. Pristupanje Srbije Evropskoj uniji priziva pozitivne asocijacije i stav da bi to imalo pozitivne efekte za srpsku privredu, politički sistem i kulturni identitet.

2

UVOD

SVRHA STUDIJE I OSNOVNA PITANJA KOJA SU POSTAVLJENA U ISTRAŽIVANJU

Važna uloga koju mladi imaju u svakom društvu još je izraženija u društvima u tranziciji, poput srpskog društva, u kojem kreativnost i entuzijizam mladih može i te kako da odigra ključnu ulogu u socijalnoj rekonstrukciji i razvoju demokratskog društva.

Mladi u Srbiji koji su anketirani u ovoj studiji čine veoma raznolik društvenu grupu. Starosna kohorta od 14 do 29 godina obuhvata neke vrlo dinamične razvojne promene koje se dešavaju tokom ovog životnog doba i koje su praćene dramatičnim promenama uloga u društvu.

Što je još važnije, između ovih generacija mladih postoje podjednako dramatične razlike u kontekstu odrastanja. Najstarija generacija ispitanika rođena je 1988. godine u državi koja se zvala Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ). Ubrzo nakon toga ta država se raspala i usledila su sva moguća društvena previranja koja su s tim povezana: građanski rat koji je besneo na ovim prostorima, ekonomske sankcije i osiromašenje stanovništva, rat 1999. godine, bombardovanje od strane NATO-a i takozvani Peti oktobar. Mladi koji su rođeni u SFRJ su četiri puta menjali državljanstvo a da pritom nisu menjali adresu: prvo su živeli u SFRJ, potom od 1992. godine u Saveznoj Republici Jugoslaviji, pa od 2003. godine u Državnoj zajednici Srbija i Crna Gora i na kraju, od 2006. godine, žive u Republici Srbiji. S druge strane spektra, najmlađi ispitanici su rođeni 2003. godine, nakon perioda ratova, u doba koje su obeležili relativna politička konsolidacija i ekonomski napredak.

Ono što je zajedničko i najmlađim i najstarijim ispitanicima u ovoj studiji jeste to da su oni građani Srbije, dok su njihovi roditelji bili Jugosloveni koji su mahom odrastali u doba posle Tita. Ovo nije samo prosta istorijska činjenica već upućuje na generacijske razlike u smislu socijalizacije, dominantnih vrednosti i institucionalnih aranžmana u društvu, kao i na okvir kolektivne identifikacije. Mladi u Srbiji kojima je ova studija posvećena su „deca

demokratije“, od koje u velikoj meri zavise dalji razvoj i jačanje demokratije.

Empirijska studija o mladima širom regiona jugoistočne Evrope, koju je organizovala i finansirala *Fondacija Friedrich Ebert*, ima za cilj da pruži uvid u percepcije, svest, očekivanja i pristupe mladih generacija u Srbiji prema društveno-političkoj stvarnosti koja se menja. Studija nastoji da utvrdi potrebe, stavove i percepcije mladih u odnosu na to da oni postanu činioci promene. Studija je usredsređena na analizu doprinosa mladih demokratskom razvoju društva u Srbiji.

Kakve aktivnosti u slobodno vreme, način života i percepcije vrednosti preovlađuju među mladima? Imaju li oni poverenja u svoje sugrađane i jesu li tolerantni prema manjinama i socijalno osetljivim grupama u srpskom društvu? Šta planiraju u pogledu svoje budućnosti u srpskom društvu, odnosno planiraju li da uskoro postanu građani neke druge države? Kako percipiraju šanse za obrazovanje i zapošljavanje? Da li postoje neke strukturne prepreke koje narušavaju pravičnost i ravnopravnost u sferi obrazovanja i/ili rada? Kako ocenjuju rezultate rada države i institucija građanskog društva? Da li podržavaju demokratiju i jesu li voljni da učestvuju u politici, kao aktivnoj i asertivnoj javnoj areni? Ovo su glavna pitanja kojima smo se rukovodili prilikom sprovođenja ove studije i iznošenja podataka. Odgovori na ova pitanja omogućiće lakšu analizu doprinosa mladih demokratskom razvoju srpskog društva, kao i njihove percepcije i poistovećivanja sa Evropom. Istraživanje o mladima ima za cilj da pomogne da se izgrade nacionalne politike za mlade, koje će biti usmerene na njihove potrebe, da se poboljša njihovo učešće u procesima demokratskih promena i sačine politike za mlade i socijalne politike po pitanju obrazovanja, mobilnosti/odliva školovanih kadrova, zapošljavanja, porodice, jednakih mogućnosti, zabrane diskriminacije i sl.

3

METODOLOGIJA

Ovaj izveštaj zasnovan je na podacima koji su prikupljeni u anketnom istraživanju koje je sprovedeno na stratifikovanom, nacionalno reprezentativnom uzorku građana Srbije uzrasta od 14 do 29 godina, koji je izabran metodom slučajnog uzorka. Podatke je prikupio istraživački tim Centra za slobodne izbore i demokratiju (CESID). Anketa je sprovedena neposrednim intervjuisanjem ispitanika u periodu od 22. januara do 1. marta 2018. godine u 48 mesta u Srbiji (bez Kosova i Metohije).

Intervjuisano je ukupno 1.170 ispitanika, s tim što su podaci za 49 ispitanika isključeni iz analize zbog velikog broja nedostajućih vrednosti, tako da je konačnim uzorkom obuhvaćeno ukupno 1.121 mladih ljudi. Interpretaciju podataka prikupljenih anketnim istraživanjem i elaboraciju empirijske studije sproveo je ekspertski istraživački tim koji čine autori ovog izveštaja. Ekspertski tim angažovan je od strane istraživačko-izdavačkog centra DEMOSTAT.

4

DEMOGRAFSKI PODACI

Studijom su obuhvaćeni mladi u starosnoj kohorti od 14 do 29 godina (prosečna starost ispitanika bila je 22 godine). U Tabeli 1 prikazana je struktura uzorka mladih, podeljena prema brojnim relevantnim kriterijumima. Rodna struktura bila je relativno uravnotežena, kao i struktura prema veličini mesta u kojem mlada osoba živi. Većina ispitanika je mesto stanovanja opisala kao urbano, dok je broj ispitanika iz ruralnih ili pretežno ruralnih naselja

bio manji u odnosu na broj ispitanika iz urbanih sredina. Velika većina ispitanika koji su odgovorili na pitanja o svojoj nacionalnosti izjasnili su se kao Srbi. To su uglavnom deca roditelja srpske nacionalnosti rođenih u Srbiji. Izuzetno su retki ispitanici čiji roditelji nisu iste nacionalnosti. Na primer, ako je otac srpske nacionalnosti, samo u 2% slučajeva majka nije srpske nacionalnosti.

TABELA 1: Struktura uzorka, podeljena po relevantnim sociodemografskim varijablama

		Učestalost	%
Pol	Ženski	581	51,8
	Muški	540	48,2
Uzrast	14–17	160	14,2
	18–21	353	31,5
	22–25	311	27,8
	26–29	297	26,4
Veličina mesta stanovanja	Manje od 50.000 stanovnika	224	20,2
	50.000–100.000 stanovnika	328	29,2
	100.000–500.000 stanovnika	377	33,5
	500.000 i preko 500.000 stanovnika	192	17,1
Opis mesta stanovanja: urbano/ruralno	Ruralno (selo)	135	12,0
	Više ruralno nego urbano	148	13,2
	Više urbano nego ruralno	195	17,4
	Urbano (grad)	588	52,5
Obrazovanje majke	Osnovna škola ili bez osnovne škole	101	9,0
	Srednja škola	721	64,3
	Fakultet	233	20,8
Obrazovanje oca	Osnovna škola ili bez osnovne škole	62	5,5
	Srednja škola	767	68,4
	Fakultet	213	19,0
Nacionalnost	Srpska	1003	89,5
	Druga	55	5

Što se tiče nivoa obrazovanja roditelja, oni su najčešće završili srednju školu, dok je broj roditelja sa završenim fakultetom veći u odnosu na one sa osnovnom školom ili bez osnovne škole. Čini se da su očevi nešto obrazovaniji od majki. Što je još važnije, roditelji zapravo najčešće imaju sličan nivo obrazovanja.

U uzorku su relativno retko zastupljene porodice u kojima roditelji imaju različit nivo obrazovanja. Najčešća „kombinacija“ je ta da oba roditelja imaju završenu srednju školu (56%). Iako su u uzorku manje učestali slučajevi da oba roditelja imaju završenu samo osnovnu školu (3%) ili završen fakultet (11%), retki su slučajevi obrazovne neravnoteže u porodici. Takođe postoji značajna veza između obrazovanja roditelja i veličine mesta stanovanja. Majke i očevi u većim gradovima imaju viši stepen obrazovanja.¹

Velika većina porodica ima osnovne materijalne uslove za život: kuću ili stan, mobilni telefon (najčešće više komada), personalni računar i internet konekciju, kao i mašinu za pranje rublja (Grafikon 1). Većina porodica takođe poseduje automobil, bicikl i klima-uređaj. Prosečna kuća ili stan ima četiri sobe. Veliki broj mladih (89%) ima svoju sobu u kući ili stanu u kojem živi.

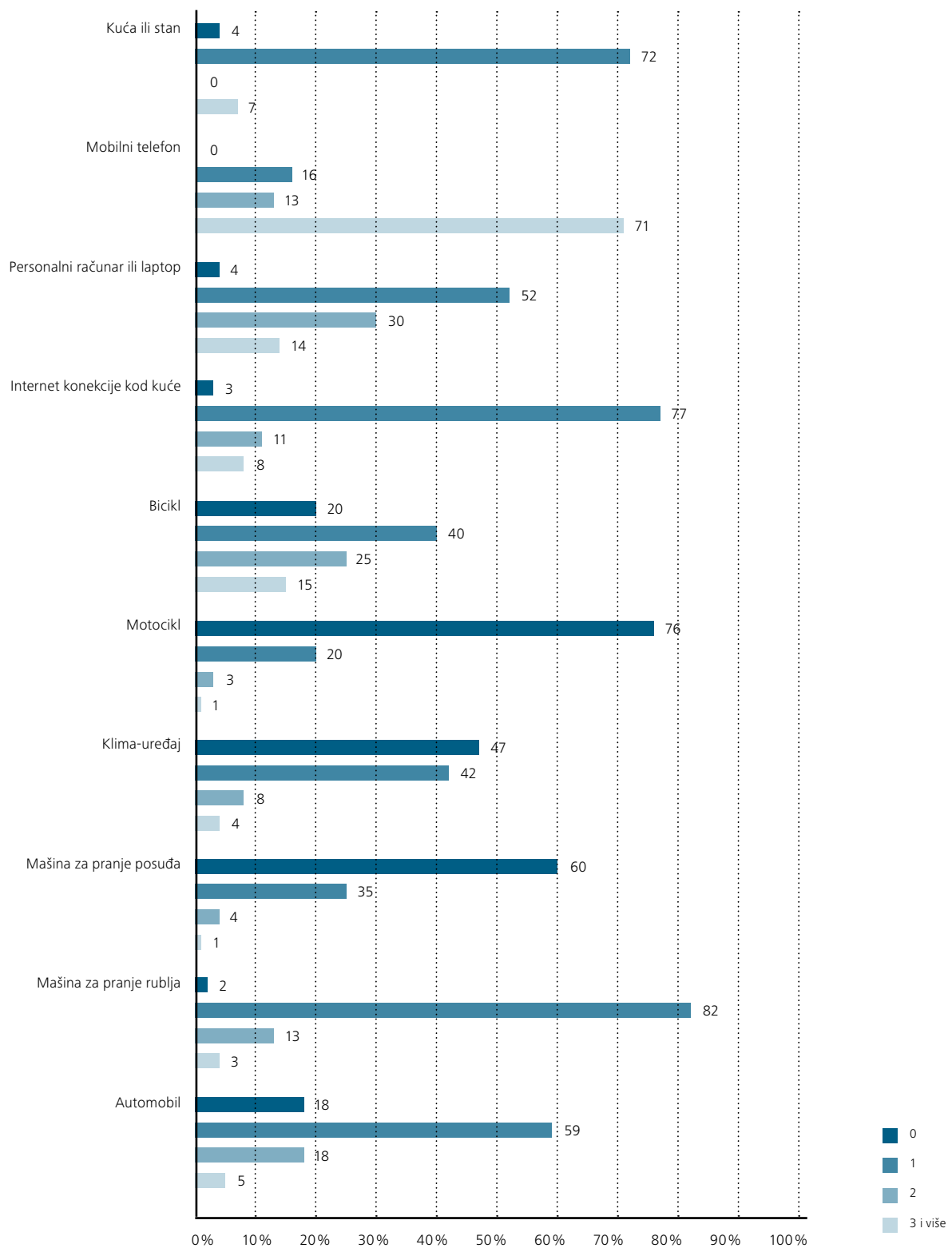
Finansijska imovina porodice povezana je sa nivoom obrazovanja roditelja, odnosno imućnije su one porodice u kojima otac i majka imaju viši nivo obrazovanja.² Obrazovanje je očito jedan od mehanizama društvene promocije, koja se, kako smo videli, „samoreprodukuje“. Obrazovanje porodice imaju više materijalnih sredstava koje mogu da izdvoje za obrazovanje svoje dece, pod-

mirivanje njihovih raznih socijalnih potreba i slično. Time se povećava verovatnoća da će i njihova deca završiti više ili visoke škole i da će porodica imati privilegovaniji položaj u okviru društvene strukture.

Čini se da je minimalni životni standard generalno dostignut. Pa ipak, upitani da opišu svoje materijalno stanje, mladi najčešće kažu da mogu sebi da priušte kupovinu nekih skupljih stvari, ali ne toliko skupih kao što su, na primer, automobil ili stan (41%). Svaka deseta mlada osoba je izjavila da može da kupi sve što joj treba za dobar životni standard (13%). Jedna trećina ispitanika (34%) ima dovoljno novca za hranu, odeću i obuću, ali nema dovoljno za kupovinu skupljih stvari (poput frižidera, televizora itd.). U manjini su ispitanici koji imaju dovoljno sredstava da plate samo osnovne račune (7%), dok 4% ispitanika nema dovoljno sredstava ni da pokrije osnovne potrebe, kao što je hrana. Povoljniji opis materijalnog stanja svoje porodice dali su ispitanici čiji otac i majka imaju viši nivo obrazovanja,³ kao i oni koji poseduju veća finansijska sredstva.⁴ Isto tako, mladi koji žive u većim mestima dali su pozitivniju ocenu svog materijalnog stanja.⁵

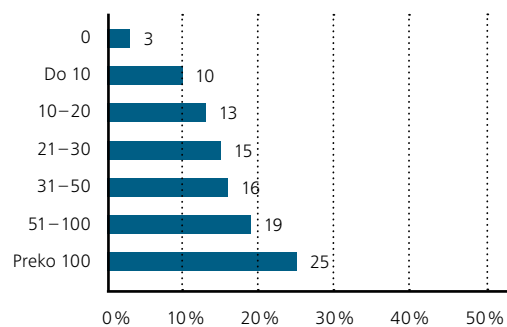
Pored materijalnih sredstava, različito socijalno poreklo povezano je sa razlikama u kulturnom kapitalu. Jedna četvrtina mladih odrastala je okružena relativno velikim brojem knjiga (Grafikon 2). Po pravilu, većim brojem knjiga raspoložu porodice u kojima majka i otac imaju viši nivo obrazovanja,⁶ kao i u brostojeće porodice.⁷ Značaj kulturnog kapitala verovatno se

GRAFIKON 1: Koliki broj svake od sledećih stvari posedujete vaši roditelji i vi? (u%)

najbolje može opisati činjenicom (koja govori sama za sebe) da su, u vreme sprovođenja ove ankete, ispitanici koji su kao deca odrastali okruženi knjigama i sami imali viši nivo obrazovanja.⁸

GRAFIKON 2: **Koliko knjiga imate u stanu/kući u kojoj ste odrasli? (u %)**

5

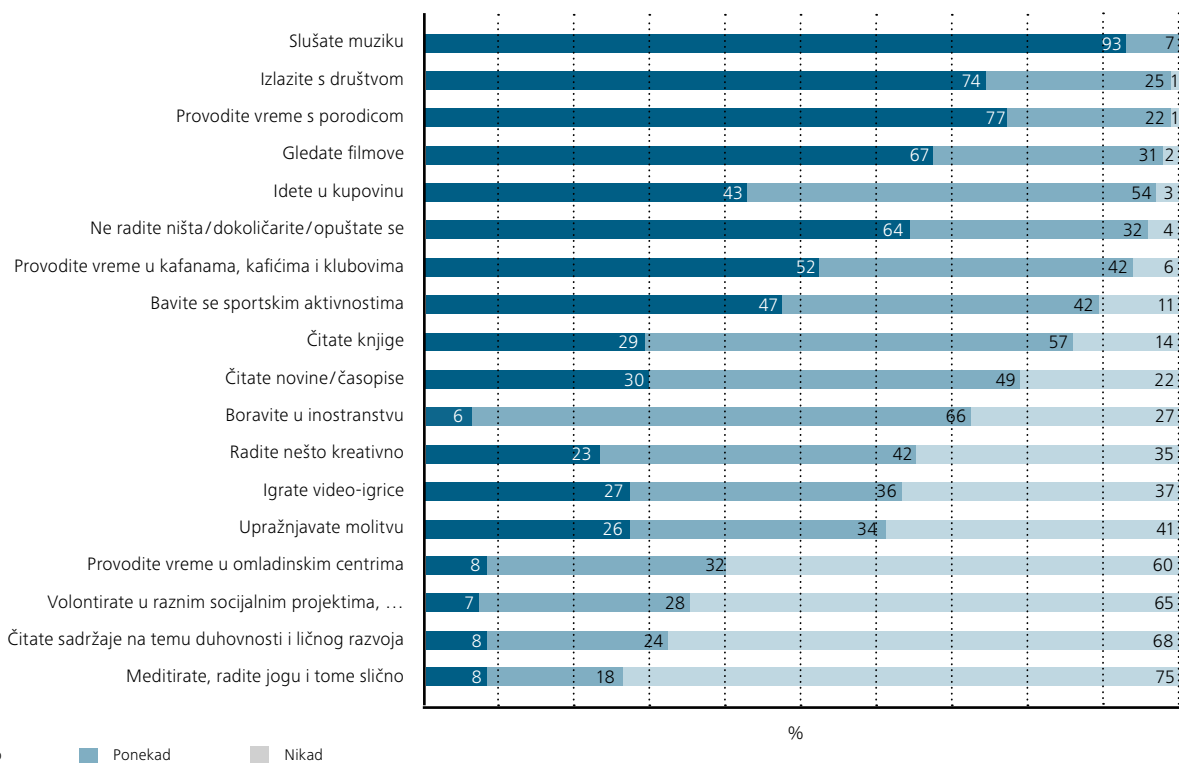
SLOBODNO VREME I NAČIN ŽIVOTA

Pitali smo mlade u Srbiji koliko često se bave raznim aktivnostima u slobodno vreme. Njihovi odgovori ukazuju na to da mladi slobodno vreme pre svega provode u druženju i zabavi (Grafikon 3).⁹ U najnepopularnije aktivnosti u slobodno vreme spadaju one koje se odnose na duhovni razvoj, poput meditacije, joge, čitanja duhovne literature ili molitve.¹⁰ Oko 50 odsto mladih redovno se bavi sportskim aktivnostima.

Ženske osobe su više sklone čitanju knjiga, posebno na temu duhovnosti i ličnog razvoja, bavljenju aktivnostima poput meditacije i joge, druženju sa porodicom, odlascima u kupovinu, a manje bavljenju sportskim aktivnostima, igranju video-igrica i druženju u kaficima.¹¹

Mlađi ispitanici svoje slobodno vreme provode na razne načine. Stariji ispitanici češće čitaju novine i časopise u odnosu na

GRAFIKON 3: **Koliko često ...? (u %)**

mlađe ispitanike, dok je kod mlađih ispitanika veća verovatnoća da će se baviti sportom, slušati muziku, izlaziti sa društvom, raditi nešto kreativno, igrati video-igrice i provoditi vreme sa porodicom.¹²

VREME PROVEDENO NA INTERNETU

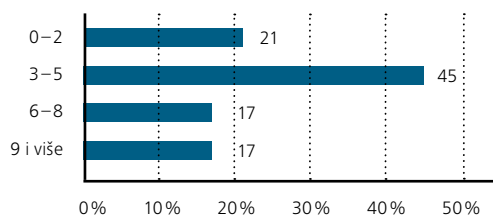
Internet je dostupan praktično svima – svega četiri odsto ispitanika kaže da im nije dostupan. Ukupno 64 odsto ispitanika je stalno „onlajn“, dok je 32 odsto njih „onlajn“ svakog dana ili skoro svakog dana.

Korišćenje interneta nije povezano sa polom, uzrastom ili veličinom mesta stanovanja.

Za mlade je boravak na internetu ne samo svakodnevna aktivnost već i aktivnost kojoj posvećuju mnogo vremena. Nije lako utvrditi koliko tačno vremena oni provode na internetu jer su na to pitanje ispitanici odgovorili da provode od 0 do 24 sata.

Svaki peti ispitanik koristi internet do dva sata dnevno, polovina ga koristi tri do pet sati dnevno, dok je jedna trećina izjavila da na internetu provodi šest i više sati dnevno (Grafikon 4).

GRAFIKON 4: **Koliko sati dnevno provodite na internetu? (u %)**

Vreme provedeno na internetu nema veze sa polom ili veličinom mesta stanovanja. Više vremena na internetu provode mlađi ispitanici,¹³ kao i oni koji imaju viši društveno-ekonomski položaj.¹⁴

Što se tiče vremena provedenog na internetu, mladi u Srbiji su na vrhu liste u odnosu na mlade iz drugih zemalja. Ako se pak

uzme za kriterijum procenat mladih koji na internetu provode šest i više sati dnevno, onda su ispred Srbije samo Crna Gora i Makedonija (Grafikon 5).

Prethodne studije su pokazale da se deca i adolescenti bave uskim rasponom aktivnosti na internetu, od kojih su najčešće druženje, zabava i učenje (UNICEF, 2017). Do istih zaključaka može se doći i na osnovu našeg istraživanja (Grafikon 6). Mladi pretežno koriste internet za komunikaciju sa drugima.

Korišćenje društvenih mreža veoma je rašireno među mladima. Svega četiri odsto ispitanika ne koristi nijednu društvenu mrežu. Broj prijatelja koje ispitanici imaju na društvenim mrežama meri se stotinama. Tek mali broj mladih ljudi (šest odsto) kaže da ima manje od 50 prijatelja na društvenim mrežama, relativno mali broj ispitanika (14 odsto) ima do 200 prijatelja, dok većina ima između 200 i 500 (30 odsto) ili čak preko 500 prijatelja (34 odsto). Šest odsto ispitanika reklo je da ne zna, dok 10 odsto njih nije odgovorilo na ovo pitanje.

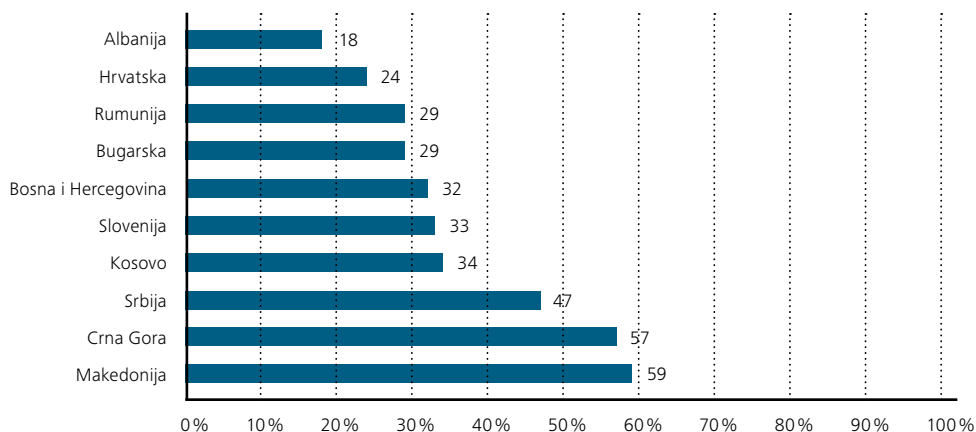
Međutim, kad su upitani da procene koliko prijatelja sa društvenih mreža smatraju svojim bliskim prijateljima u svakodnevnom životu, ispostavilo se da je broj takvih prijatelja znatno manji. Od ispitanika koji su nam dali bilo kakve informacije, 32 odsto je odgovorilo da ne zna/nema, dok je polovina ispitanika navela manje od 20 prijatelja.

GLEĐANJE TELEVIZIJE

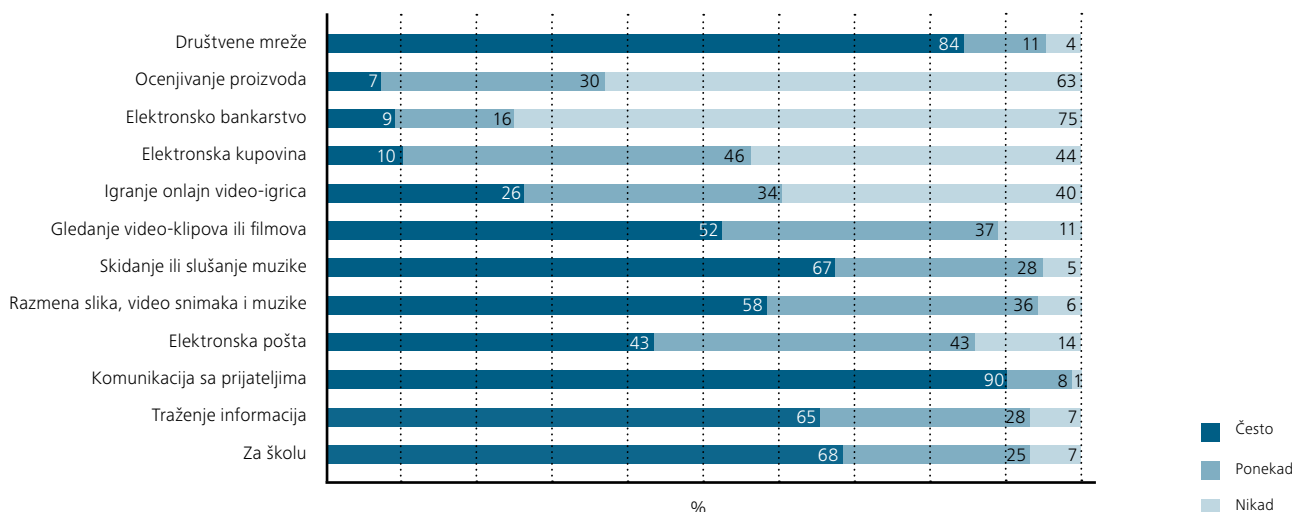
Kao što smo videli, internet je postao ne samo posrednik u komunikaciji već i mesto za pronalaženje informacija i gledanje i slušanje raznih sadržaja, pa je tako u velikoj meri preuzeo ulogu televizije. Mladi na internetu provode više vremena nego ispred TV ekrana. Dok 15 odsto ispitanika uopšte ne gleda televiziju, polovina gleda televiziju sat-dva dnevno, svaki četvrti ispitanik tri do pet sati dnevno, a retki su ispitanici koji televiziju gledaju šest i više sati dnevno.

Po tome koliko gledaju televiziju, mladi u Srbiji su na dnu liste u odnosu na mlade iz drugih zemalja. Ako uporedimo procenat mladih iz drugih zemalja koji televiziju gledaju tri i više sati dnevno,

GRAFIKON 5: **Procenat onih koji na internetu provode šest i više sati dnevno**

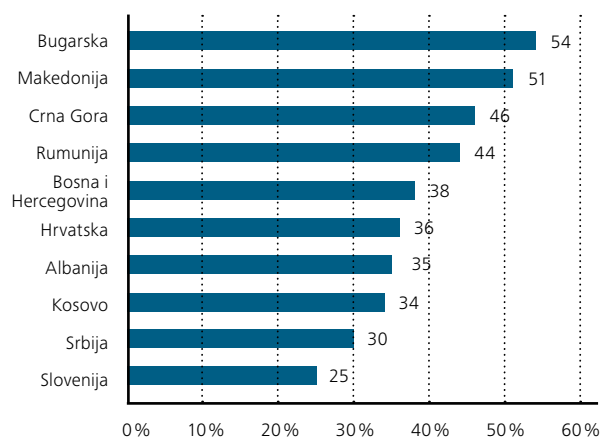

GRAFIKON 6: Svrhe korišćenja interneta (u %)

jedino mladi u Sloveniji provode manje vremena ispred TV ekrana od mladih u Srbiji (Grafikon 7).

GRAFIKON 7: Procenat onih koji gledaju televiziju tri i više sati dnevno

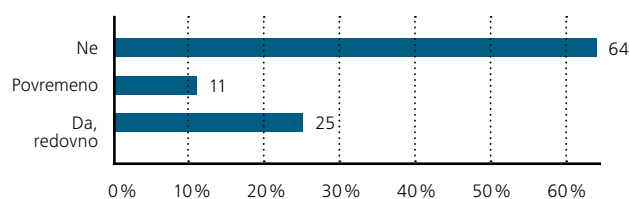

PUŠENJE

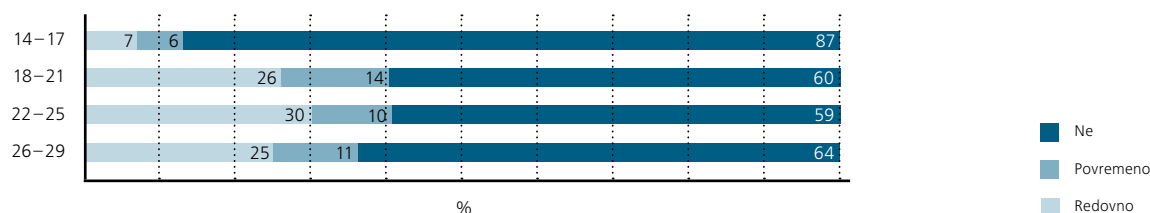
U svakodnevnom životu poruka da je pušenje štetno po zdravlje, koja se javnosti saopštava putem čestih kampanja borbe protiv pušenja i zabrane pušenja u zatvorenim javnim prostorima, stalno se nadmeće sa porukom da je pušenje uobičajena stvar u životu, što se, na primer, manifestuje činjenicom da mnogi restorani imaju više prostora rezervisanog za pušače nego za nepušače, kao i činjenicom da su cigarete lako dostupne i jeftine. Stoga nije ni čudo što skoro 40 odsto mladih puši, a svaki četvrti puši redovno (Grafikon 8). Procenat pušača još je veći kad se uzmu u obzir samo punoletni ispitanici, dok je među maloletnim ispitanicima taj procenat značajno manji. Međutim, u smislu opasnosti po zdravlje, procenat pušača među maloletnim ispitanicima i dalje je zabrinjavajuće visok i iznosi 13 odsto. Inače, po procentu pušača među mladima Srbija ne odskaka od ostalih zemalja obuhvaćenih anketom. Procenat pušača u Srbiji je svega dva odsto veći od proseka za sve zemlje.

Osamdeset četiri odsto maloletnih ispitanika kaže da nikada nisu pušili (Grafikon 9). Pušenje je podjednako zastupljeno među mladima oba pola. Takođe, nema razlike prema veličini mesta stanovanja. Pušenje je nešto više uobičajeno među mladima nižeg društveno-ekonomskog položaja,¹⁵ od kojih 42 odsto puši, dok među onima višeg društveno-ekonomskog položaja taj procenat iznosi svega 28 odsto.

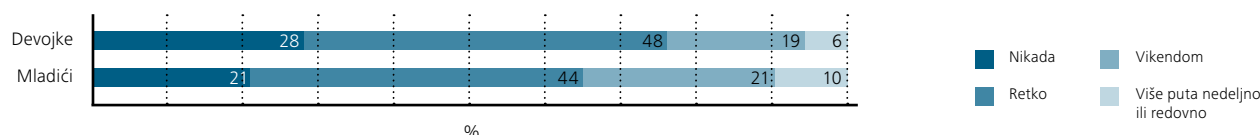
GRAFIKON 8: Da li pušite? (u %)

GRAFIKON 9: Da li pušite? Po uzrastu ispitanika (u %)

GRAFIKON 10: Da li konzumirate alkoholna pića? (u %)

Pušenje je zastupljenije među mladima koji su manje zadovoljni sobom.¹⁶

KONZUMIRANJE ALKOHOLA

Konzumiranje alkohola je mnogo rasprostranjenije od pušenja. Svega jedna četvrtina, odnosno 24 odsto mladih nikada ne pije, 44 odsto pije retko, 21 odsto pije samo vikendom, 10 odsto pije više puta nedeljno, dok jedan odsto ispitanika svakodnevno uzima alkohol. Konzumiranje alkohola ne smatra se lošim, a svega 19 odsto ispitanika to smatra neprihvatljivim. Među maloletnim ispitanicima alkohol konzumira 39 odsto, dok u najstarijoj grupi ispitanika (uzrasta od 26 do 29 godina) to čini čak 86 odsto. Po broju onih koji piju, mladi iz Srbije su na trećem mestu, iza mladih iz Slovenije i Bugarske. Podaci su bili još više zabrinjavajući u prethodnoj studiji (Tomanović i Stanojević, 2015), u kojoj je samo 17 odsto mladih izjavilo da ne konzumira alkohol, dok je 15 odsto izjavilo da alkohol konzumira više puta nedeljno ili svakodnevno.

Konzumiranje alkohola zastupljeno je među mladima oba pola, uz nešto manji udeo devojaka u odnosu na mladiće (28 odsto u odnosu na 21 odsto). Takođe je ustanovljeno da devojke koje piju ne čine to tako često kao mladići (Grafikon 10).

Pored značajne povezanosti sa polom, utvrđena je i značajna korelacija između konzumiranja alkohola i uzrasta.¹⁷ Mladi iz većih mesta češće konzumiraju alkohol od onih iz manjih mesta ($\rho = 0,09^*$), dok nije utvrđena značajna korelacija sa društveno-ekonomskim položajem. Konzumiranje alkohola zastupljenije je među mladima koji su manje zadovoljni sobom.¹⁸

KORIŠĆENJE MARIHUANE

Ukupno sedam odsto mladih priznalo je da je probalo marihuanu, što je dvostruko veći procenat u odnosu na prethodno istraživanje. Marihuanu je probalo tri odsto maloletnih ispitanika i 10 odsto starijih ispitanika. Među onima koji su probali marihuanu veći je procenat ispitanika muškog pola (10 odsto) u odnosu na ženski (pet odsto), a isto važi i za ispitanike višeg društveno-ekonomskog položaja (13 odsto) u odnosu na one niskog društveno-ekonomskog položaja (četiri odsto), kao i za ispitanike iz većih mesta (13 odsto) u odnosu na one iz manjih mesta (pet odsto). Korišćenju marihuane više su sklone osobe koje su manje zadovoljne sobom.¹⁹

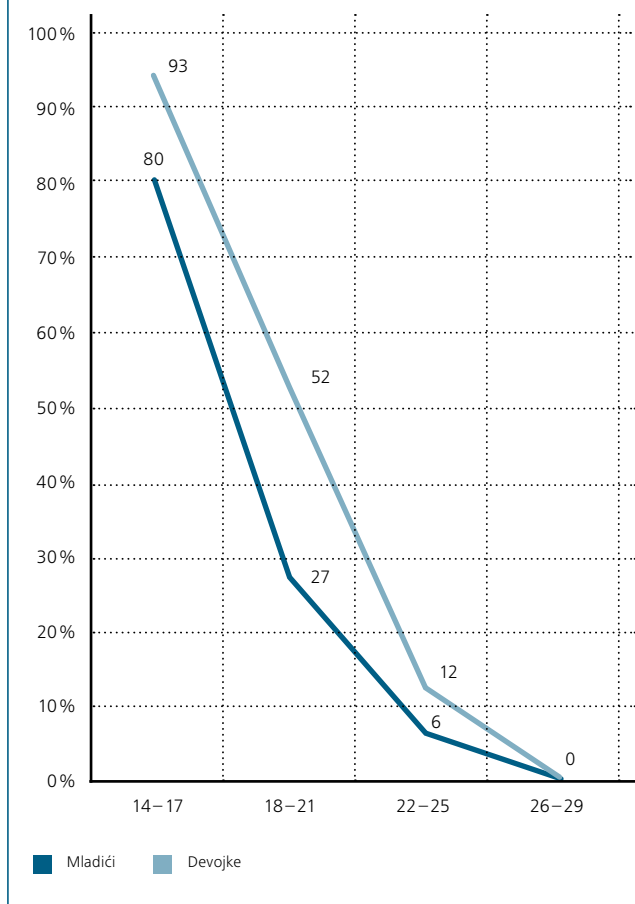
SEKSUALNO ISKUSTVO

Oko 30 odsto ispitanika nije odgovorilo na ovu grupu pitanja, a još 22 odsto ispitanika je reklo da im je neprijatno da odgovaraju na ova pitanja. Od onih koji nisu odgovorili (manje od polovine ukupnog uzorka), 71 odsto imalo je seksualno iskustvo (62 odsto devojaka i 78 odsto mladića). Procenat mladih koji su imali seksualno iskustvo nešto je manji u odnosu na prethodnu studiju, u kojoj je taj procenat iznosio 80 odsto, ali je nešto veći nego u ostalim zemljama obuhvaćenim anketom. U ostalim zemljama seksualno iskustvo imalo je 66 odsto ispitanika, od čega 58 odsto devojaka i 75 odsto mladića.

Ne postoji korelacija seksualnog iskustva sa veličinom mesta stanovanja i društveno-ekonomskim položajem, ali zato postoji sa polom i uzrastom.

Seksualno iskustvo je među maloletnicima imalo sedam odsto devojaka i 20 odsto mladića, dok je među punoletnim ispitanicima seksualno iskustvo imalo 75 odsto devojaka i 90 odsto mladića (Grafikon 11).

GRAFIKON 11: Procenat ispitanika koji nisu imali seksualne odnose

Uzrast u kojem su mladi imali svoje prvo seksualno iskustvo kreće se u rasponu od 12 do 25 godina, a prosek je 17,7 godina (17,2 godine za mladiće i 18,2 godine za devojke). Ove vrednosti su potpuno iste kao prosečne vrednosti za ostale zemlje.

Svega 42 odsto ispitanika je izjavilo da redovno koristi kontracepciju (od 42 odsto ispitanika koji su odgovorili na ovo pitanje), pri čemu devojke kontracepciju koriste nešto češće (46 odsto) od mladića (38 odsto).

Ukupno 43 odsto mladih nije odgovorilo na pitanje o uzdržavanju od seksualnih odnosa pre braka. Od onih ispitanika koji su odgovorili na ovo pitanje, 85 odsto smatra da je taj koncept zastareo i nepotreban.

KLJUČNI NALAZI

- Slušanje muzike i druženje sa vršnjacima su najčešće aktivnosti kojima se mladi bave u slobodno vreme, dok se najređe bave duhovnim aktivnostima.
- Praktično svi koriste internet – četiri petine ispitanika na internetu provodi tri i više sati dnevno. Internet se uglavnom koristi za komunikaciju i zabavu.
- U poređenju sa mladima u regionu, mladi iz Srbije su na trećem mestu, iza Makedonije i Crne Gore, po prosečnom vremenu koje provode na internetu. U poređenju sa vremenom koje mladi provode u gledanju televizije, Srbija je u dnu liste, posle Slovenije.
- Jedna četvrtina mladih uopšte ne pije alkohol (61 odsto maloletnih ispitanika i 18 odsto punoletnih). Što se tiče broja mladih koji puše, Srbije se nalazi negde na sredini liste, ali je, što se tiče broja mladih koji konzumiraju alkohol, među prvima u regionu.
- Većina mladih imala je svoje prvo seksualno iskustvo pre punoletstva. Manje od 50 ispitanika redovno koristi kontracepciju.

6

VREDNOSTI, RELI- GIJA I POVERENJE

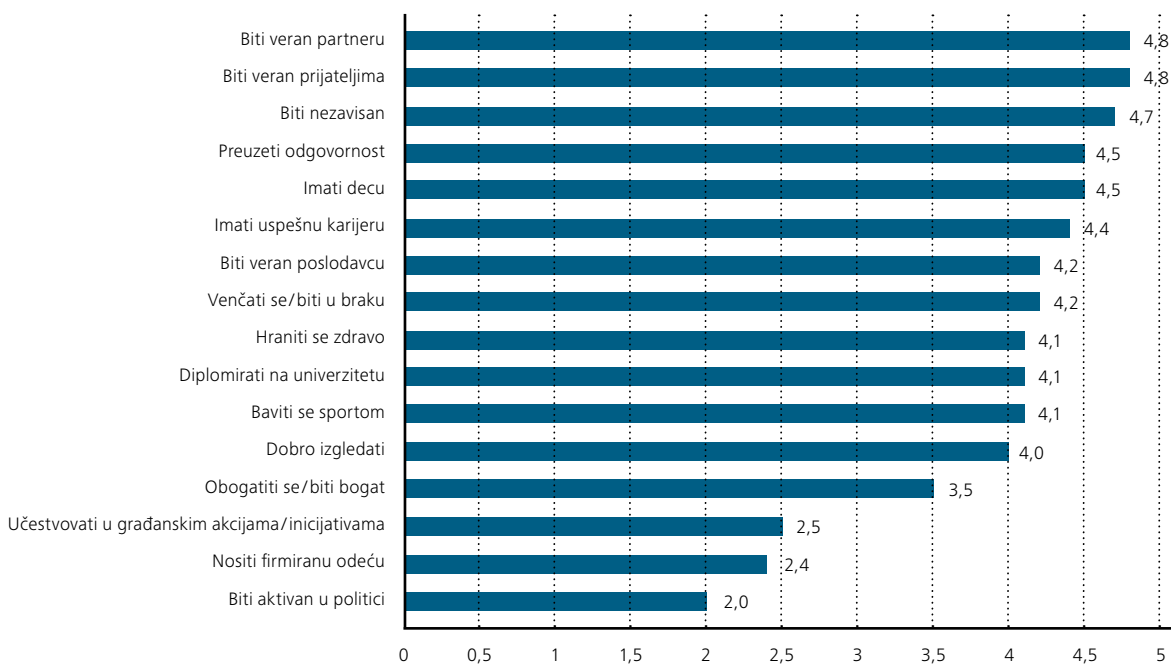
VREDNOSTI

Mladima su najbitnije one vrednosti koje se odnose na neposrednu interpersonalnu komunikaciju: odanost partneru, odanost prijateljima, nezavisnost i odgovornost. Najviše kotirane vrednosti su deca, brak i uspešna karijera, dok se u najniže kotirane vrednosti ubrajaju nošenje firmirane odeće i još dve vrednosti koje se odnose na javne aktivnosti u lokalnoj zajednici: aktivno bavljenje politikom i učestvovanje u građanskim aktivnostima. Još jednom se jasno pokazalo da su mladi ne samo nezainteresovani već i ravnodušni prema politici i društvenom aktivizmu (Grafikon 12).

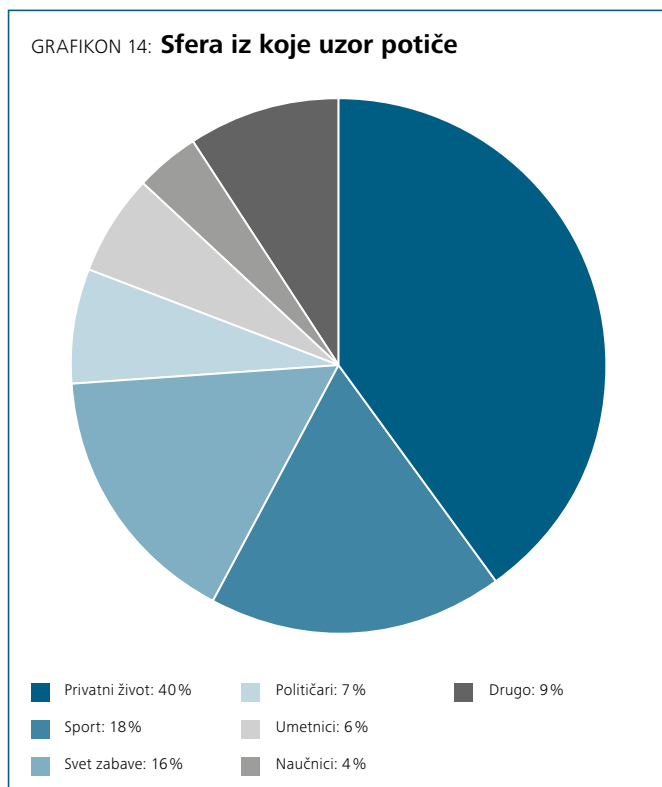
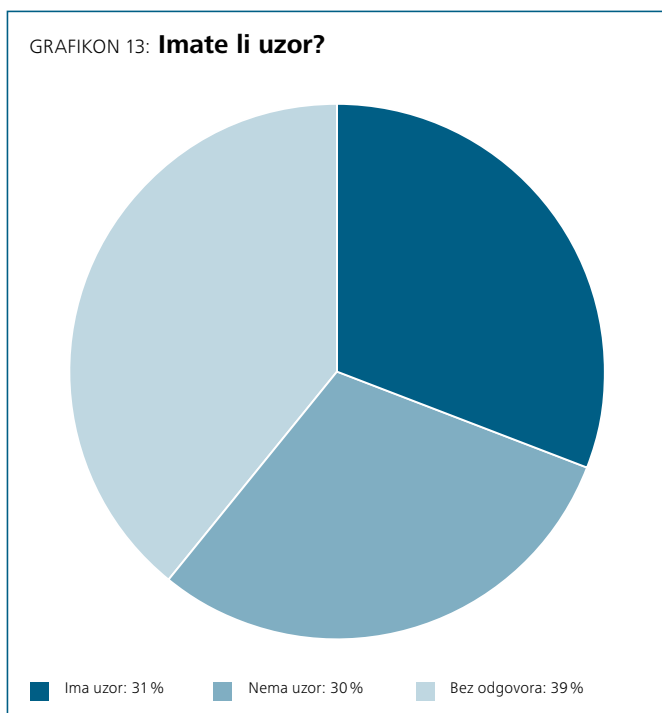
UZORI

Mladi u Srbiji se ustručavaju da kažu da li imaju uzore. Na ovo pitanje je 39 odsto ispitanika u uzorku odgovorilo „ne znam“ ili „bez odgovora“. Ukupno 49 odsto preostalih ispitanika (odnosno 30 odsto ukupnog uzorka) izjavilo je da nema uzor (Grafikon 13). Ukupno 315 ispitanika (28 odsto celog uzorka) navelo je neku osobu koja im je uzor i objasnilo ko je ona. Sto osamnaest od 349 ispitanika (37 odsto) navelo je kao uzor nekoga iz svoje porodice. Ispitanici su naveli ukupno 57 sportista, 26 državnika i 37 javnih ličnosti iz sveta zabave. Među navedenim

GRAFIKON 12: **Koliko vam je bitno ...?**

uzorima bilo je malo naučnika, umetnika i drugih učenih ljudi (Grafikon 14).

ZADOVOLJSTVO ŽIVOTOM

U proseku, mladi u Srbiji kažu da su veoma zadovoljni svojim životom. Na skali od 1 do 5, prosečna ocena iznosi 4,2 i ona je potpuno ista kao prosečna ocena koja je izračunata za druge zemlje. Mladi su veoma zadovoljni svojim krugom prijatelja ($M = 4,4$), porodičnim životom ($M = 4,3$) i obrazovanjem ($M = 4,1$), a samo su nešto malo manje zadovoljni svojim poslom, mada je i

tu prosečna ocena bliža četvorki (kod ispitanika koji su zaposleni; $M = 3,6$).

Ispitanici višeg društveno-ekonomskog položaja, kao i mlađi ispitanici, zadovoljniji su sobom i svojim životom.²⁰ Devojke su nešto zadovoljnije od mladića.²¹

Mladi su generalno optimistični u odnosu na svoju budućnost (Grafikon 15). Na pitanje kako vide svoj život za deset godina, 13 odsto ispitanika nije znalo kako da odgovori, svega dva odsto je izjavilo da će biti gore nego što je sada, šest odsto je izjavilo da će biti isto, a čak 78 njih je ubeđeno da će biti bolje. Premda po ovom pitanju ne postoje razlike prema polu, uzrastu ili veličini mesta stanovanja, veći optimizam su izrazili ispitanici višeg društveno-ekonomskog položaja.²²

Međutim, po pitanju budućnosti društva, mladi su mnogo više rezervisani. Iako jedna trećina ispitanika smatra da će biti bolje, 23 odsto smatra da će biti isto, a 21 odsto očekuje da će biti gore nego što je sada. Premda među mladima po ovom pitanju nema razlika prema polu, uzrastu ili društveno-ekonomskom položaju, veći optimizam su izrazili mladi iz manjih mesta.²³

Što se tiče ostalih zemalja, mladi su izrazili veći optimizam u pogledu napretka društva u kojem žive: 11 odsto ispitanika nije moglo da predvidi šta će biti u budućnosti, 17 odsto smatra da će biti gore, 27 odsto smatra da će biti isto, dok 44 odsto smatra da će biti bolje.

STRAHOVI

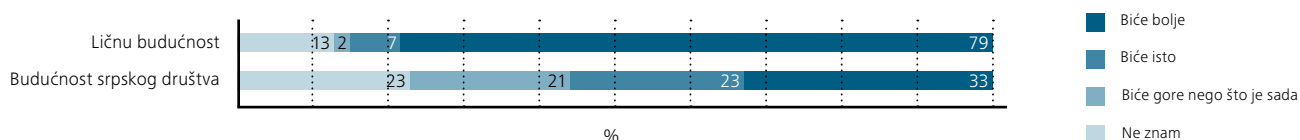
Najčešći strahovi kod mladih obuhvataju kako lične strahove, poput straha od teške bolesti ili gubitka posla, tako i strahove koji pogađaju društvo u celini, poput straha od korupcije, društvene nepravde i porasta siromaštva (Grafikon 16).

ODOBRAVANJE RAZNIH OBLIKA PONAŠANJA

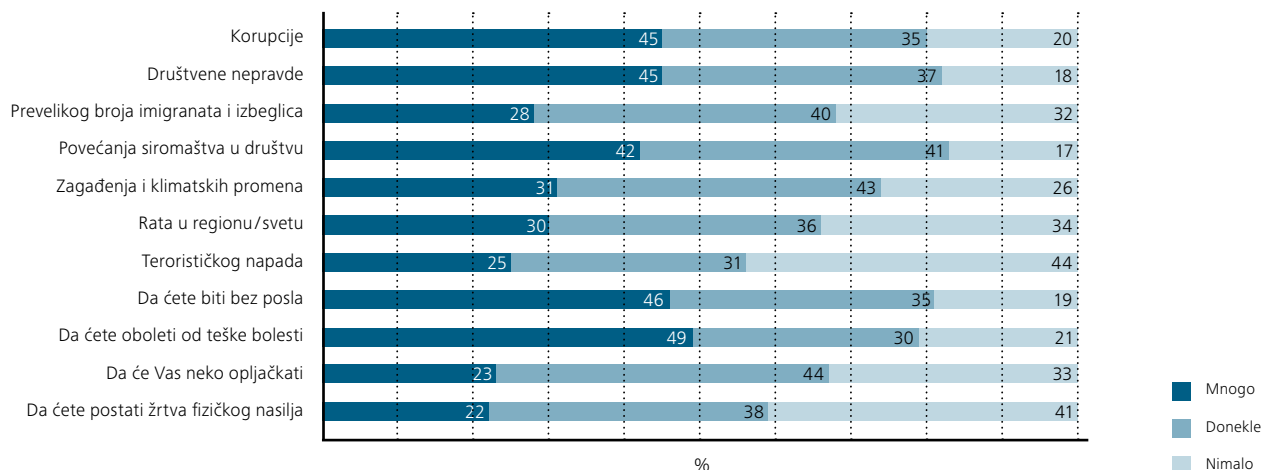
Na ponuđenoj skali od 1 (uopšte ne odobrava) do 10 (potpuno odobrava) navedeni oblici ponašanja uglavnom su naišli na neodobranje ispitanika (Grafikon 17). Četrdeset jedan odsto mladih uopšte ne odobrava homoseksualnost, dok 15 odsto ispitanika to u potpunosti odobrava. Relativna polarizovanost stavova uočljiva je i po pitanju zapošljavanja preko veze (25 odsto ispitanika to uopšte ne odobrava, dok 13 odsto u potpunosti odobrava) i mita (23 odsto ispitanika to uopšte ne odobrava, dok 16 odsto kaže da to u potpunosti odobrava). Devojke su značajno tolerantnije od mladića po pitanju homoseksualnosti (Grafikon 18). Dok 52 odsto mladića u potpunosti ne prihvata homoseksualnost i 11 odsto prihvata, do 31 odsto devojaka ne prihvata homoseksualnost u potpunosti a 19% prihvata. Stavovi mladića i devojaka se po drugim pitanjima ne razlikuju značajno. Stariji ispitanici i oni sa višim socioekonomskim statusom su tolerantniji prema homoseksualnosti²⁴. Nema većih razlika po pitanju veličine opštine. U poređe-

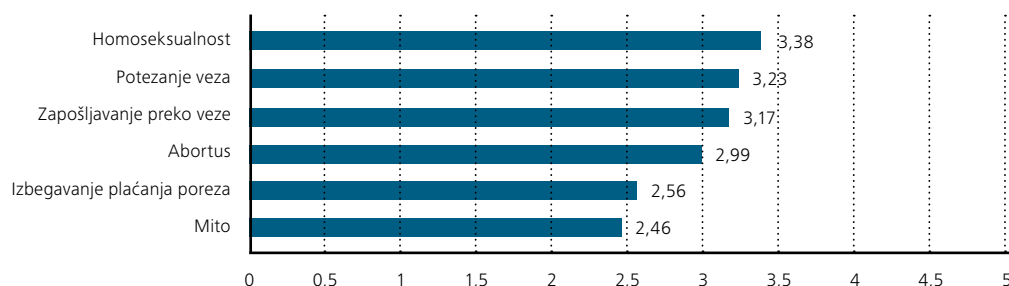
GRAFIKON 15: **Kako za 10 godina vidite ...? (u%)**

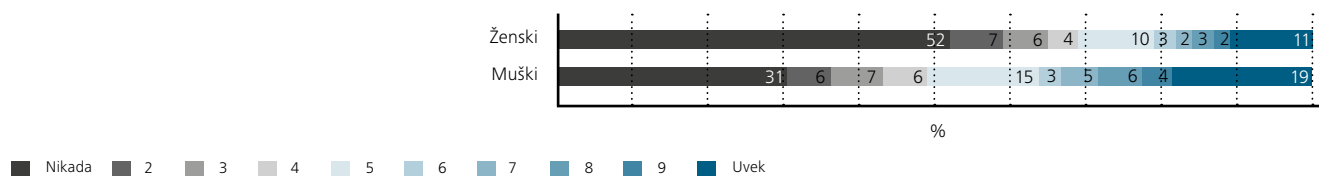
GRAFIKON 16: **Koliko se plašite ...?**

GRAFIKON 17: **Odobranje raznih oblika ponašanja**

GRAFIKON 18: **Odobranje homoseksualnosti, prema polu ispitanika**

nju sa ostalim zemljama, mladi u Srbiji češće prihvataju abortus, homoseksualnost i korupciju.

u bliske članove svoje porodice, a ispoljili su i veoma visok stepen poverenja u svoje prijatelje. Ispitanici su izrazili veoma nizak stepen poverenja u političke vođe.

POVERENJE U DRUGE LJUDE

Mladi generalno ispoljavaju veliko poverenje u druge ljude. Na pitanje koliko imaju poverenja u razne ljude na skali od 1 (nimalo) do 5 (veoma mnogo), ispitanici su rekli da najviše poverenja imaju

TABELA 2. Poverenje u različite kategorije ljudi

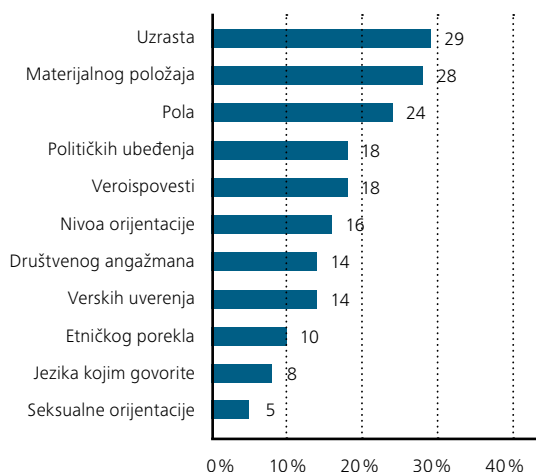
Koliko imate poverenja u ...?	Aritmetička sredina
članove uže porodice (majku/oca, sestru/brata, supružnika/partnera)	4,8
prijatelje	4,0
članove šire porodice (rođake)	3,6
školske drugove, kolege sa fakulteta ili kolege sa posla	3,2
ljude drugačije nacionalnosti	3,2
ljude drugačije veroispovesti	3,0
ljude drugačijih političkih uverenja	2,7
susede	2,6
političke vođe	1,5

DISKRIMINACIJA

Polovina mladih (50 odsto) doživela je najmanje jednu od 11 prikazanih oblika diskriminacije. Većina ispitanika (skoro svaki treći) najmanje je jednom ili više puta doživela diskriminaciju po osnovu svog uzasta ili materijalnog položaja. Preko 20 odsto ispitanika je ponekad ili često doživelo diskriminaciju po osnovu svog pola (31 odsto devojaka i 16 odsto mladića), materijalnog položaja ili uzrasta. Ostali oblici diskriminacije su retko zastupljeni (Grafikon 19).

Iskustvo diskriminacije je u okvirima prosečnog raspona za sve zemlje.

GRAFIKON 19: Da li ste nekada doživeli diskriminaciju po osnovu ...? (u %)

VERSKA UVERENJA

Mladima nije postavljeno pitanje da li su religiozni ili ne, već koliko im je Bog važan u životu na skali od 1 (uopšte nije važan) do 10. Ako računamo i one koji su zaokružili ocenu 1, što znači da nisu religiozni, onda u okviru grupe ispitanika koji su odgovorili na ovo pitanje (na koje inače nije odgovorilo pet odsto ispitanika), osam odsto nije religiozno. Trideset četiri odsto ispitanika dalo je maksimalnu ocenu 10, dok prosečna ocena iznosi 7,1. Uprkos ovako visokim ocenama, prosečna ocena je nešto ispod proseka za sve zemlje (7,5), pa se tako, među zemljama obuhvaćenim anketom, Srbija nalazi na sedmom mestu.

Što se tiče stepena religioznosti, nema razlike prema polu i uzrastu. Čini se da su mladi ispitanici nižeg društveno-ekonomskog položaja nešto religiozniji.²⁵ Religioznost ispitanika značajno je povezana sa religioznošću roditelja.²⁶

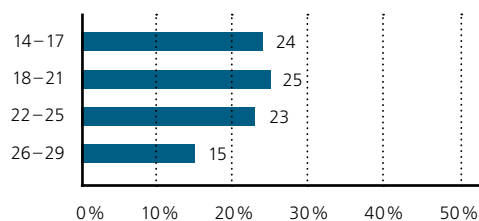
Postoji pozitivna korelacija između religioznosti i autoritarnosti, etnocentrizma, etničke distance i poverenja u institucije društva.²⁷ S druge strane, religioznost nije povezana sa asocijalnim ponašanjem.

KONTAKTI SA RAZLIČITIM LJUDIMA

Mladi nisu pokazali izraženu otvorenost prema svetu. Otprilike jedna četvrtina mladih uzrasta od 14 do 25 godina u svom krugu prijatelja nema nikoga ko se od njih razlikuje po nacionalnosti, veroispovesti ili jeziku (Grafikon 20). Ovaj procenat je niži (14 odsto) samo u najstarijoj grupi ispitanika.

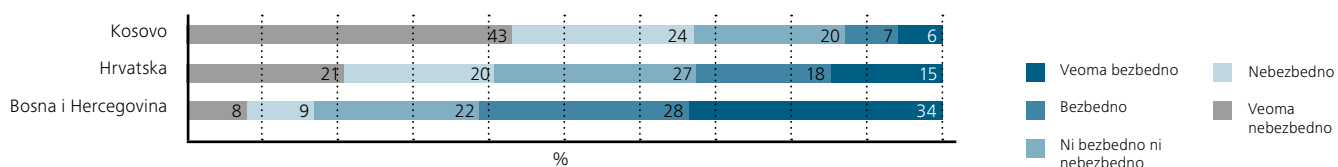
Broj ispitanika koji su odgovorili da ne poznaju nikoga ko se od njih razlikuje po nacionalnosti, veroispovesti ili jeziku koji govori veći je u grupi mladih nižeg društveno-ekonomskog položaja,²⁸ kao i među mladima koji žive u većim mestima. Odgovori ispitanika na pitanje u vezi sa jezicima koje govore

GRAFIKON 20: Procenat ispitanika koji nemaju nijednog prijatelja koji se od njih razlikuje po nacionalnosti, veroispovesti ili jeziku

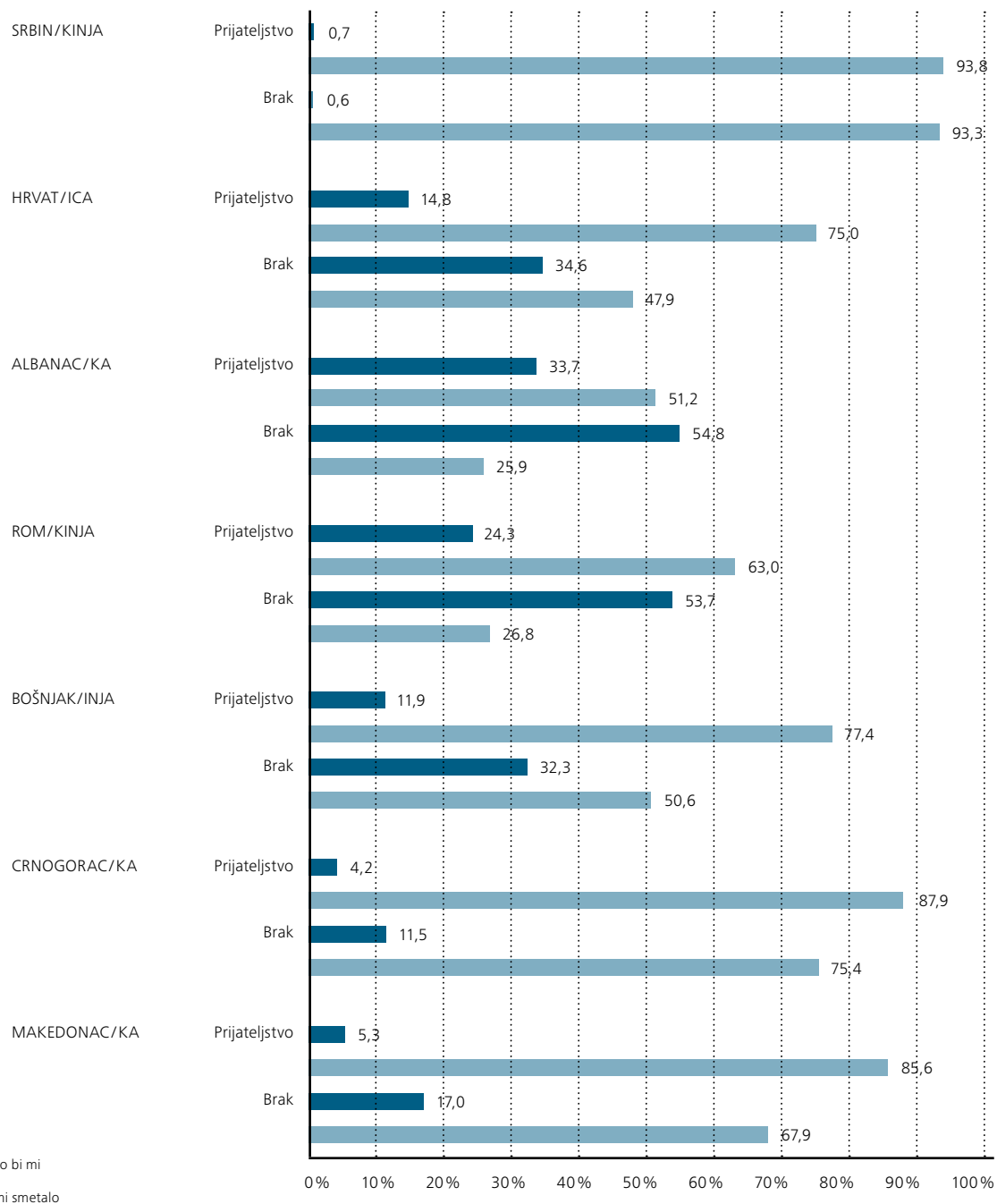

moгу da posluže kao pokazatelj da su mladi ograničeni okvirima svoje homogene sredine. Od ispitanika koji su odgovorili na ovo pitanje, 17 odsto ne govori nijedan drugi jezik osim maternjeg. Engleski jezik govori 69 odsto ispitanika, nemački jezik govori 13 odsto ispitanika, dok ruski i francuski jezik govori po sedam odsto ispitanika. Praktično nijedan ispitanik nije pokušao

GRAFIKON 21: Percepcija lične bezbednosti na Kosovu, u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

GRAFIKON 22: Etnička distanca prema pripadnicima različitih etničkih grupa (u %)

da nauči jezik svojih suseda. Samo jedan ispitanik je izjavio da govori albanski jezik (otac mu je Albanac), dvoje je reklo da govori romski jezik, dok je broj ispitanika koji govore druge jezike takođe mali – četiri ispitanika navelo je slovački jezik, 15 bugarski, sedam makedonski i 11 mađarski.

Vrlo mali broj mladih ljudi iz uzorka su putovali u inostranstvo, a rasprostranjen je strah od putovanja u susedne zemlje prema kojima generalno postoji izražena etnička distanca.

Na osnovu odgovora na pitanje koliko bi se bezbedno osećali kad bi otputovali u krajeve bivše Jugoslavije koji su 1990-ih

godina bili pogođeni ratom, očigledno je da veliki procenat mladih i dalje smatra da ti krajevi nisu bezbedni. Skoro polovina ispitanika bi se osećala veoma nebezbedno da putuje po Kosovu, svaki peti ispitanik bi se osećao veoma nebezbedno u Hrvatskoj, dok bi se najmanji broj ispitanika osećao nebezbedno u Bosni i Hercegovini (Grafikon 21).

Ne postoji značajna korelacija između indeksa nebezbednosti, izračunatog na osnovu tri gorenavedene izjave, i sociodemografskih varijabli pola, uzrasta, društveno-ekonomskog položaja i veličine mesta stanovanja, ali zato postoji korelacija sa psihosocijalnim varijablama, kao što su etnička distanca, socijalna distanca, etnocentrizam i poverenje u druge ljude.²⁹

Etnička distanca merena je pitanjem da li bi ispitanicima smetalo kad bi se oni ili neki član njihove uže porodice sprijateljio ili venčao sa osobom koja pripada nekoj drugoj etničkoj grupi (Grafikon 22).³⁰

Ispitanici srpske nacionalnosti izrazili su najmanju distancu prema osobama crnogorske i makedonske nacionalnosti. S druge strane, postoji izraženija distanca mladih Srba prema Bošnjacima, Hrvatima, Albancima i Romima. Otprilike svaka peta mlada osoba u Srbiji (21 odsto) izjavila je da su joj prihvatljive obe navedene vrste odnosa sa pripadnicima svih šest etničkih grupa. Dva odsto ispitanika je krajnje netolerantno, odnosno nije im prihvatljiv nikakav odnos ni sa jednom etničkom grupom. Uprkos činjenici da su najmlađi ispitanici bili pošteđeni odrastanja u društvu pogođenom etničkim sukobima i ratom, oni nisu ispoljili ništa manju etničku distancu u poređenju sa mladima koji su odrastali u razdoblju etničkih sukoba.³¹

KLJUČNI NALAZI

- Mladi najviše cene vrednosti koje su važne za odnose sa bližnjima, a najmanje cene one koje se odnose na učešće u građanskim aktivnostima i politici.
- Mladi u Srbiji su optimistični kad je reč o njihovoj vlastitoj budućnosti, ali su zato skeptičniji kad je reč o budućnosti društva (nezavisno od uzrasta, pola i društveno-ekonomskog položaja).
- Manje od 10 odsto mladih kaže da im bog uopšte nije važan u životu. Religioznost je u pozitivnoj korelaciji sa autoritarnošću, etnocentrizmom i etničkom distancom, ali nije povezana sa asocijalnim ponašanjem.
- Što su ispitanici mlađi, to je veća etnička i socijalna distanca prema raznim grupama ljudi (izbeglicama, romskim porodicama, homoseksualcima).
- Svaki peti ispitanik u uzorku nema u svom krugu prijatelja nikoga ko pripada ili drugačijoj nacionalnosti odnosno veroispovesti, ili ko govori drugačijim jezikom.
- Sedamnaest odsto mladih ne govori nijedan drugi jezik osim maternjeg. Praktično niko ne govori nijedan jezik manjina ili zemalja koje su susedne Srbiji (albanski, romski, makedonski, mađarski, bugarski itd).

7

PORODICA I PRIJATELJI

Moglo se očekivati da se slika o porodičnom životu značajno menja u skladu sa starosnim dobom u rasponu od 14 do 29 godina. Pre svega, postoji jasna razlika između maloletnih ispitanika, koji su još uvek deca i o kojima se još uvek staraju roditelji, i punoletnih ispitanika, koji više nisu deca i koji mogu da vode samostalan život. Osim toga, među njima postoji još jedna razlika; naime, ispitanici iz mlađih grupa su još uvek na školovanju, dok su ispitanici iz starijih grupa završili školovanje i mogu da se zaposle i zasnaju sopstvenu porodicu. Iz tog razloga smo odvojeno prikazali rezultate za dve starosne grupe ispitanika: maloletne (14–17 godina) i punoletne.

Maloletni ispitanici gotovo isključivo žive sa roditeljima (98 odsto živi sa jednim ili sa oba roditelja, 83 odsto živi sa oba roditelja, a 15 odsto živi sa jednim roditeljem). Situacija je drugačija kod punoletnih ispitanika, od kojih 76 odsto živi sa jednim ili sa oba roditelja, dok 24 odsto živi odvojeno od roditelja.

Iako punoletni ispitanici već mogu da zasnaju sopstvenu porodicu, većina njih još uvek nije u braku, niti je u kohabitaciji (84 odsto). Što se tiče mladih (punoletnih) u Srbiji koji žive u braku ili kohabitaciji, njihov broj je manji nego u svim ostalim anketiranim zemljama. Približno isti procenat je zastupljen u Makedoniji i Crnoj Gori, dok je u Bugarskoj i Rumuniji njihov broj dvostruko veći, a u Sloveniji značajno veći.

Po svemu sudeći, (formalni ili neformalni) brak je glavni razlog za napuštanje roditeljskog doma. Od punoletnih ispitanika koji nisu u braku ili vanbračnoj zajednici (a takvih je 84 odsto), velika većina (83 odsto) živi sa roditeljima, dok ogromna većina onih koji su u braku ili vanbračnoj zajednici živi odvojeno od roditelja (88 odsto).

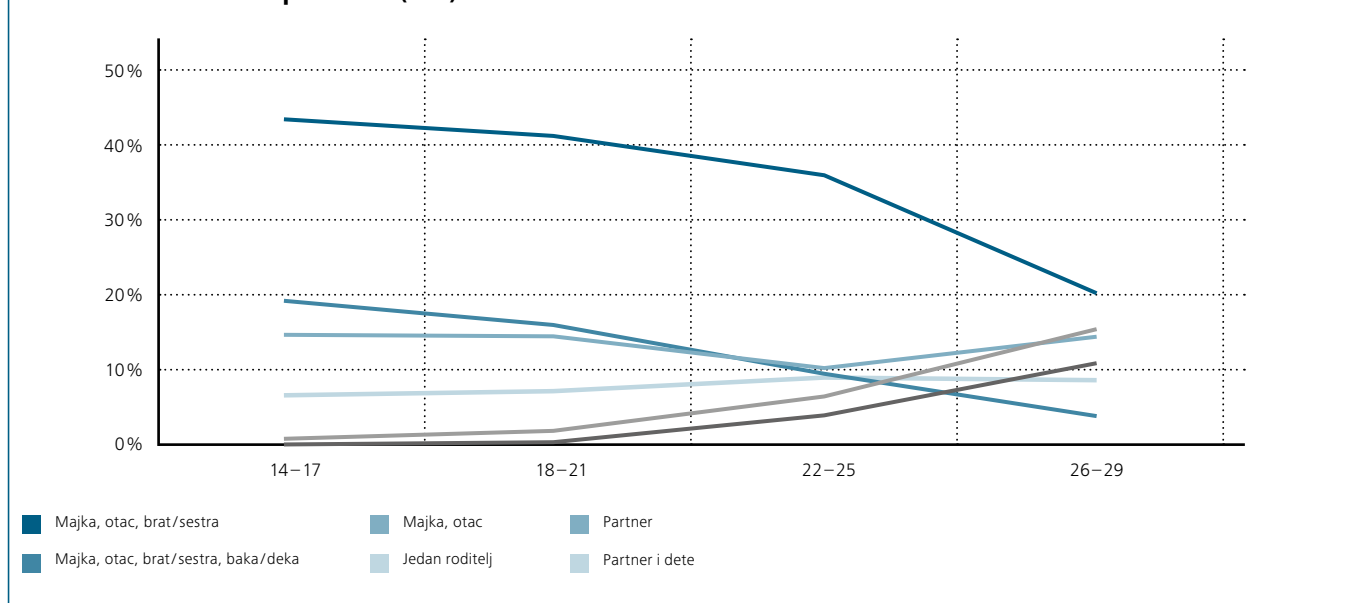
STRUKTURA PORODICE I STAROST ČLANOVA PORODICE

Što se tiče strukture porodice, u svim uzrastima je najčešća ona u kojoj ispitanik živi sa oba roditelja i bratom ili sestrom, ali se taj procenat smanjuje sa povećanjem godina starosti ispitanika i nije u apsolutnoj većini ni u jednom uzrastu (Grafikon 23). Procenat porodica u kojima mladi žive samo sa roditeljima ili samo sa jednim roditeljem ostaje približno isti u svim starosnim grupama, što znači da do smanjenja procenta porodica u kojima mladi pored roditelja žive i sa bratom ili sestrom, ili i sa bakom i dekom, uglavnom dolazi zbog smrti starijih članova porodice i zbog toga što braća ili sestre napuste porodicu, ili zbog toga što se tokom decenije blago povećao broj porodica sa više dece. U okviru najstarije uzrasne grupe jedna četvrtina mladih osnovala je svoju sekundarnu porodicu, u kojoj živi samo sa partnerom (15 odsto) ili sa detetom (11 odsto).

Mladi ljudi, u proseku, žive u četvoročlanim domaćinstvima (36 odsto). Domaćinstva su veća u najmanjim mestima (4,2 člana), u poređenju sa većim mestima, gde su domaćinstva nešto manja (3,7 članova). Svega 20 odsto ispitanika iz Beograda i 38 odsto ispitanika iz manjih mesta živi u domaćinstvima od pet i više članova.

Među ispitanicima koji su u braku, 66 odsto ima decu. Sedam odsto ispitanika koji su u kohabitaciji ima decu (decu ima 44 odsto ispitanika koji su ili u braku ili u kohabitaciji).

GRAFIKON 23: Struktura porodice (u %)

PORODIČNI ODNOSI

Mladi imaju dobre odnose sa svojim roditeljima. Dok jedna trećina (31 odsto) ispitanika kaže da se veoma dobro slaže sa roditeljima (u svim ostalim zemljama je ovaj procenat veći, a prosek je 46 odsto), 62 odsto kaže da sa roditeljima ima izvesnih nesuglasica u mišljenju, dok se osam odsto ispitanika ne slaže dobro sa roditeljima. Osnovne sociodemografske varijable (pol, uzrast, društveno-ekonomski položaj, veličina mesta stanovanja) ovde nemaju nikakvog značaja.

Od ispitanika koji žive sa roditeljima skoro polovina (49 odsto) smatra da je to najzgodnije rešenje. Ovaj odgovor je uobičajeniji kod ispitanika koji su samci (55 odsto) nego kod onih koji su u braku (45 odsto) ili u vezi (41 odsto), a naročito kod onih u kohabitaciji (18 odsto), koji najčešće kažu da nemaju drugih finansijskih opcija (64 odsto). Ovaj odgovor je učestaliji kod ispitanika mlađeg uzrasta (67 odsto u najmlađoj grupi, u odnosu na 34 odsto u najstarijoj grupi). Ispitanici iz starije grupe žive sa roditeljima zbog ograničenih finansijskih sredstava kojima raspolažu. Svega osam odsto mlađih ispitanika bi živeli odvojeno od roditelja kad bi mogli, dok bi polovina najstarijih ispitanika (49 odsto) volela da živi odvojeno od roditelja, ali nema finansijskih sredstava za to.

Od ispitanika koji žive sa roditeljima jedna trećina (31 odsto) živela bi odvojeno kad bi im finansijski uslovi to dozvoljavali, a svega dva odsto ispitanika živi sa roditeljima zato što mora.

Mladi ljudi generalno percipiraju svoj materijalni položaj kao relativno dobar. Oko tri odsto mladih tvrdi da živi u ekstremnom siromaštvu jer im njihove porodice ne obezbeđuju dovoljno sredstava da podmiri svoje osnovne potrebe, a 14 odsto živi u ekstremno dobrim uslovima i može sebi da priušti sve što poželi. Ovde treba dodati da je percepcija materijalnog stanja porodice još povoljnija u većini anketiranih zemalja, dok je samo u Bugarskoj i Albaniji procenat osoba koje žive u uslovima ekstremnog siromaš-

tva veći, a procenat onih koje žive u ekstremno povoljnim uslovima manji nego u ostalim zemljama.

Pored toga, većina mladih (62 odsto) procenjuje svoje materijalno stanje kao prosečno u odnosu na svoje vršnjake. Jedna četvrtina (24 odsto) smatra da je njihovo materijalno stanje ispod proseka, dok 15 odsto kaže da je iznad proseka.

Praktično sva domaćinstva imaju kuću ili stan, računar (41 odsto ima više od jednog računara), internet konekciju i mašinu za pranje rublja; 83 odsto domaćinstava poseduje automobil, dok 22 odsto poseduje čak dva ili više automobila. Od ispitanika koji žive u roditeljskom domu 91 odsto ima svoju sobu. Na nivou ukupnog uzorka takvih je 90 odsto.

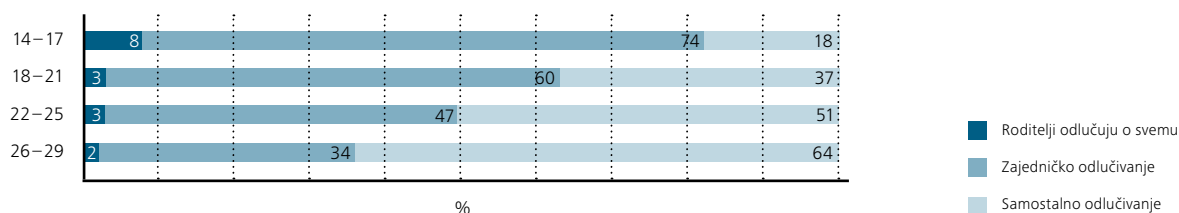
Mladi koji žive samostalno svoje materijalno stanje opisuju kao lošije u odnosu na mlade koji žive sa oba roditelja. U prvoj grupi ispitanika 30 odsto smatra da je njihovo materijalno stanje ispod proseka, 44 odsto kaže da sebi mogu da priušte relativno skupe stvari, dok u drugoj grupi ispitanika 19 odsto ocenjuje da je njihovo materijalno stanje ispod proseka, a 62 odsto sebi može da priušti skupe stvari.

Generalno dobre odnose sa roditeljima dodatno potvrđuje činjenica da bi 22 odsto ispitanika odgajalo svoju decu na isti način kao što su njih odgajali njihovi roditelji, 53 odsto bi ih odgajalo na gotovo isti način, 19 odsto bi ih odgajalo drugačije, a pet odsto potpuno drugačije. Po ovom pitanju nema razlika u smislu relevantnih sociodemografskih varijabli.

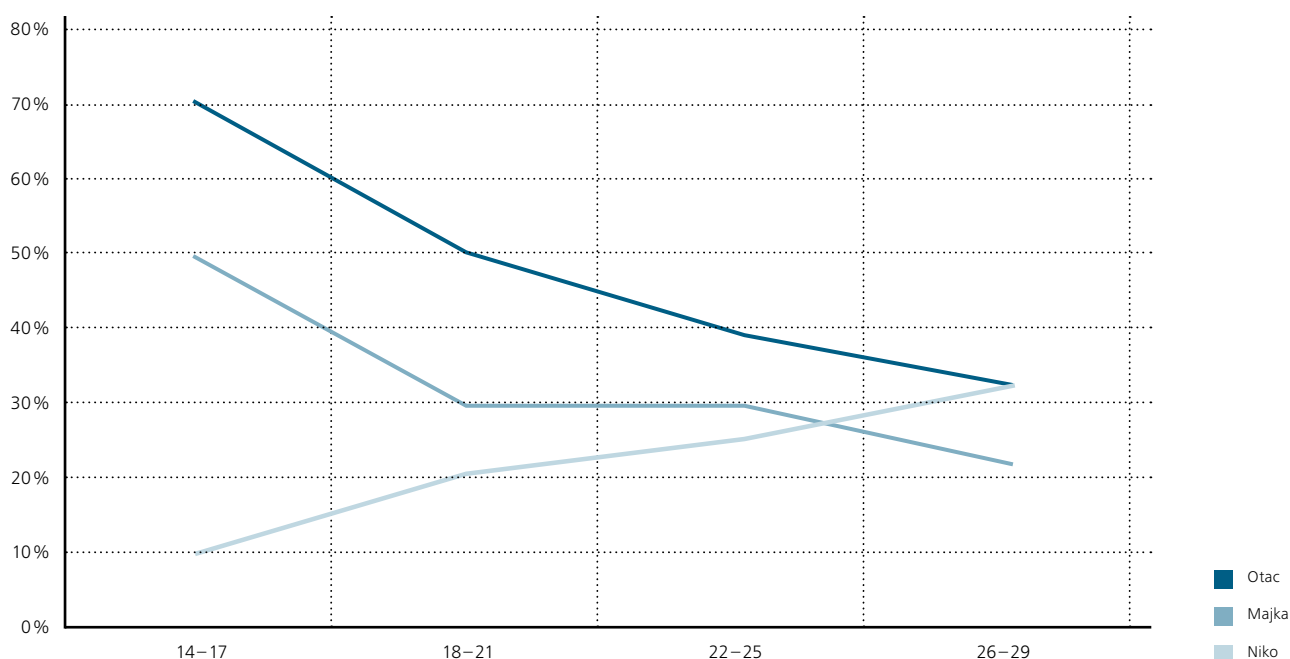
Mladi ne smatraju da time što žive sa roditeljima gube svoju samostalnost. Tek mali procenat ispitanika – tri odsto – tvrdi da njihovi roditelji odlučuju o svemu, 52 odsto kaže da odluke donose zajedno sa roditeljima, dok 45 odsto odlučuje samostalno (osam odsto ispitanika nije odgovorilo na ovo pitanje). Samostalnost u odlučivanju se povećava sa godinama starosti.³² U grupi najmlađih ispitanika samostalno odlučuje 18 odsto, a u grupi najstarijih čak 64 odsto (Grafikon 24). Valja napomenuti da po ovom pitanju nema razlika prema polu. Postoji veoma mala razlika prema druš-

GRAFIKON 24: Da li vaši roditelji utiču na važne odluke o vašem životu?

GRAFIKON 25: Ko ima najveći uticaj na važne odluke u vašem životu? (u %)

tveno-ekonomskom položaju: kod mladih nižeg društveno-ekonomskog položaja postoji neznatno veća verovatnoća (dva odsto) da će samostalno odlučivati u odnosu na mlade srednjeg ili višeg društveno-ekonomskog položaja (41 odsto).

Najčešći odgovori na pitanje ko ima najveći uticaj na odluke ispitanika bili su sledeći: majka (46 odsto), otac (30,2 odsto) i niko (23 odsto). Uloga oca u donošenju odluka se smanjuje sa povećanjem godina starosti ispitanika, od 49 odsto u grupi mlađih ispitanika do 22 odsto u grupi onih najstarijih (Grafikon 25). Uloga majke takođe se smanjuje što su ispitanici stariji (70 odsto u odnosu na 33 odsto) i ona ne zavisi od pola ili veličine mesta stanovanja.

Nije bilo lako proceniti ulogu braće/sestara u odlučivanju jer mnogi ispitanici nemaju ni braće ni sestara. Ako izdvojimo ispitanike koji su odgovorili na pitanje o članovima svoje porodice, pri čemu smo se u okviru ove grupe fokusirali na one koji imaju brata ili sestru, vidimo da 21 odsto njih kaže da njihov brat ili sestra ima najveći uticaj na njihove odluke.

Kad se sve uzme u obzir, porodica je većini mladih glavni izvor kako materijalne tako i emotivne podrške u periodu odrastanja. Prosečna porodica ne posmatra se kao patrijarhalna struktura u kojoj se jedan roditelj (prvenstveno otac) postavlja kao dominantan autoritet od koga deca žele da pobegnu što pre.

Iako porodica ublažava negativni uticaj perioda takozvane „zamrznute tranzicije“ na mlade, ipak treba uzeti u obzir i neke negativne efekte takve uloge porodice. Obezbeđivanjem finansijske sigurnosti i podizanjem dece porodica na sebe preuzima i obaveze koje bi zapravo trebalo da preuzme država. Takve obaveze svakako crpe resurse kojima porodica raspolaže i stoga se postavlja pitanje koliko dugo će ona još moći to da izdrži ako se ekonomsko stanje društva ne bude značajno popravilo. Time se takođe učvršćuju očekivanja da porodica, umesto državnih institucija, može i treba da se stara o mladima u periodu njihovog odrastanja. Iz tog razloga mladi ne pretpostavljaju da će državne institucije odigrati svoju ulogu, niti sa svoje strane preuzimaju bilo kakvu odgovornost za položaj u kojem se nalaze, a ujedno previde i sopstvenu odgovornost za menjanje društva u kojem žive. Pored toga, produžena zavisnost od porodice odlaže osamostaljenje mladih i njihovu tranziciju u odraslost, što takođe sa sobom nosi demografske rizike.

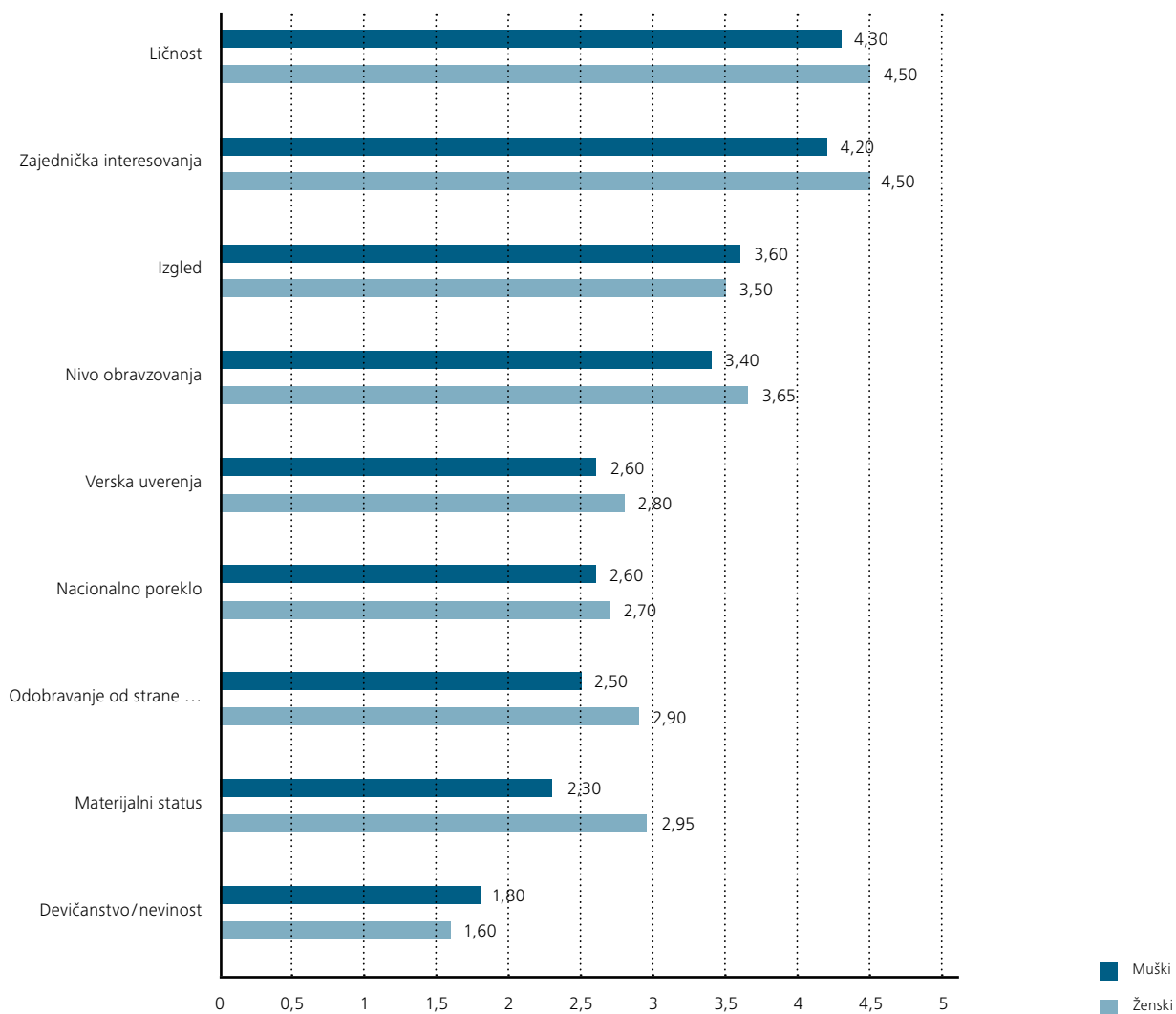
ZASNIVANJE SOPSTVENE PORODICE

Veliki broj mladih percipira zasnivanje sopstvene porodice kao određenu fazu u životu. Na pitanje kako sebe vide u budućnosti 18 odsto ispitanika nije znalo da odgovori, dok ostalih 92 odsto (75 odsto ukupnog uzorka) vidi sebe u braku i sa sopstvenom porodicom. U različitim varijantama svega dva odnosno četiri odsto ispitanika sebe vidi bez dece.

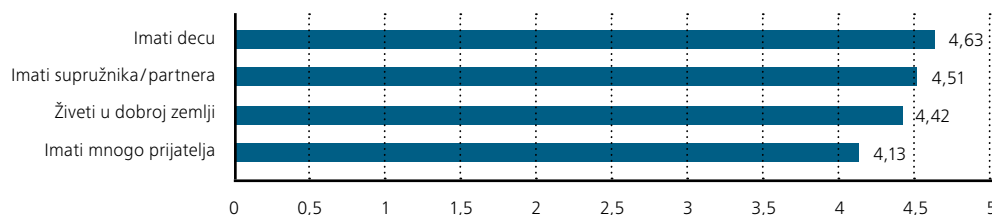
Na pitanje koje je najbolje doba za ulazak u brak skoro jedna četvrtina mladih nije odgovorila. Oni koji jesu odgovorili smatraju da je najbolje doba za ulazak u brak u proseku 28,5 godina za muškarce i 26,3 godine za žene. Stariji ispitanici naveli su godinu ili dve više u odnosu na ispitanike iz kohorte najmlađih. Po ovom pitanju odgovori ispitanika se prema polu razlikuju za svega pola godine, dok veličina mesta stanovanja i društveno-ekonomski položaj ispitanika ne igraju značajnu ulogu. Među ispitanicama koje su starije od navedenog najboljeg doba za stupanje u brak (uzrasta od 26 do 29 godina), 29 odsto je udato, dok je u grupi punoletnih ispitanica koje su mlađe od navedenog doba udato šest odsto.

Na pitanje o deci takođe je dobijen veliki broj odgovora „ne znam“ ili „bez odgovora“, a procenti su otprilike jednaki u svim starosnim grupama. Šest odsto ispitanika ima decu (58 odsto ima jedno dete). Ispitanici su prvo dete dobili u proseku sa 23 godine (što je i medijana). Oni koji nemaju dece ipak smatraju da je najbolje doba da se dobije prvo dete 28 godina u proseku (45 odsto ispitanika nije odgovorilo na ovo pitanje). Svega četiri odsto ispitanika koji nemaju dece kažu da ne nameravaju nikada da imaju decu. Na pitanje o željenom broju dece 30 odsto ispitanika nije odgovorilo. Ostali su uglavnom rekli da bi voleli da imaju dvoje dece (52 odsto) ili troje dece (32 odsto), dok manje od pet odsto ispitanika planira da ima samo jedno dete. Na pitanje sa koliko godina planiraju da dobiju dete čak 49,2 odsto ispitanika nije odgovorilo. Pedeset šest odsto mladića nije odgovorilo na ovo pitanje. Što se tiče ostalih ispitanika, medijana je 27 godina, a najčešći odgovor je 30 godina.

GRAFIKON 26: Koji su faktori značajni za izbor bračnog partnera?

GRAFIKON 27: Koliko je za srećan život bitno ...?

KOJI SU BITNI FAKTORI ZA BRAK?

Brak za mlade prvenstveno predstavlja odnos koji ispunjava njihove emotivne potrebe. Što se tiče faktora značajnih za izbor bračnog partnera, najbitniji su psihološki faktori, poput ličnosti partnera i zajedničkih interesovanja. Grupne identifikacije (verska uverenja, nacionalno poreklo) i tradicionalni zahtevi (odobrovanje od strane porodice, devičanstvo/nevinost) dobili su ocenu ispod 3 na skali od 1 (značajan) do 5 (veoma značajan) (Grafikon 26).

Biti u braku i imati decu posmatraju se ne samo kao uloge u društvu koje su nužne već i kao uloge koje su poželjne, što se jasno vidi iz odgovora na pitanje o tome šta je bitno za srećan život. Sedamdeset sedam odsto ispitanika, bez obzira na uzrast i pol, smatra da je veoma bitno imati decu, dok 69 odsto ispitanika smatra da je veoma bitno imati partnera (Grafikon 27).

KLJUČNI NALAZI

- Po broju mladih (punoletnih) ljudi koji su u braku ili kohabitaciji (svaki šesti), mladi u Srbiji imaju nižu poziciju na rang-listi od ostalih anketiranih zemalja.
- Skoro svi maloletni ispitanici žive sa roditeljima, što važi i za tri četvrtine ispitanika starijih od 17 godina, dok je svaki šesti ispitanik u braku ili kohabitaciji sa partnerom. Decu ima dve trećine ispitanika koji su u braku i sedam odsto onih koji su u kohabitaciji.
- Približno tri odsto mladih porodica živi u ekstremnom siromaštvu, dok 14 odsto živi u ekstremno dobrim uslovima. Zemlje koje od Srbije imaju veći procenat onih koji žive u ekstremnom siromaštvu i manji procenat onih koji žive u ekstremnom bogatstvu su Bugarska i Albanija.
- Većina mladih (62 odsto) svoje materijalno stanje ocenjuje kao prosečno u odnosu na svoje vršnjake, jedna četvrtina smatra da je njihovo materijalno stanje ispod proseka, a 15 odsto da je iznad proseka.
- Odnosi sa roditeljima su uglavnom dobri i skladni. Roditelji deci pružaju emotivnu i ekonomsku podršku i trude se da ne guše njihovu samostalnost. Velika većina ispitanika, podjednako i muških i ženskih, kaže da odluke donose zajedno sa roditeljima ili samostalno. Majke imaju veći uticaj na donošenje odluka od očeva.

8

MOBIILNOST

Srbija je, po tradiciji, društvo sklono migracijama, a intenzitet migracija se značajno povećao u protekle dve i po decenije kao posledica društveno-političkih događaja u zemlji i opštih migratornih trendova u svetu (Bobić *et al*, 2016). Pouzdanih podataka nema, ali stručnjaci procenjuju da je u periodu od 2008. do 2015. godine preko 240.000 građana Srbije otišlo iz zemlje, upozoravajući da ovaj fenomen značajno doprinosi demografskoj, društvenoj, ekonomskoj, tehnološkoj i kulturnoj diverzifikaciji zemlje budući da migranti uglavnom predstavljaju mlađi, energičniji, obrazovaniji i prilagodljiviji deo populacije (Bobić, u štampi).

Većina mladih ne boravi dugo u inostranstvu. Svega 15 odsto mladih provodi više od šest meseci van Srbije. Procenat onih koji su u inostranstvu proveli duži period nije značajno povezan ni sa sociodemografskom varijacijom, niti sa nivoom obrazovanja.

Međutim, u našem istraživanju nije nas toliko zanimalo koliko su vremena mladi prethodno proveli u inostranstvu već kolika je njihova želja ili namera da otputuju u inostranstvo i da tamo ostanu duže vreme. Koliko je jaka želja mladih da emigriraju? Svaki četvrti ispitanik (25 odsto) ne želi da emigrira, dok je kod tri četvrtine ispitanika želja za emigriranjem veoma izražena, pri čemu 29 odsto ispitanika iskazuje jaku ili veoma jaku želju da emigrira.

Želja za iseljenjem iz zemlje je najizraženija kod maloletnih ispitanika: svaki treći je iskazao jaku ili veoma jaku želju da emigrira, a svega jedna četvrtina ispitanika ne razmišlja o tome. Sa povećanjem godina starosti povećava se i broj onih koji ne planiraju da se isele iz zemlje, i dostiže 30 odsto u najstarijoj grupi ispitanika,

dok jedna četvrtina njih ima jaku ili veoma jaku želju da emigrira (Grafikon 28). Pretpostavljamo da, sa povećanjem godina starosti, mladi preuzimaju razne uloge u društvu, koje im otežavaju odluku da emigriraju.

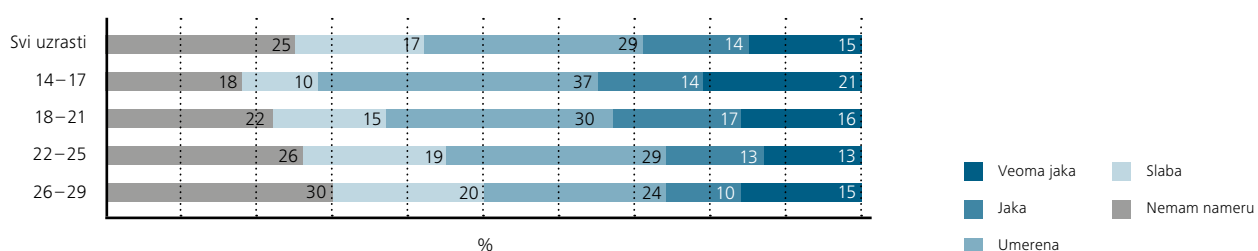
Među učenicima dva odsto ispitanika ne namerava da emigrira, dok 34 odsto to želi jako ili veoma jako. Među studentima (uključujući ispitanike na master i doktorskim studijama) 21 odsto ne planira da emigrira, dok 30 odsto ima jaku ili veoma jaku želju da emigrira. Od ispitanika koji nisu u sistemu obrazovanja 34 odsto ne namerava da emigrira, dok 23 odsto jako ili veoma jako želi da emigrira.

Procenat mladih koji nameravaju da emigriraju je veći od proseka u drugim zemljama obuhvaćenim regionalnom anketom. Pored toga, po broju mladih koji žele ili nameravaju da emigriraju Srbija je među prvima od anketiranih zemalja (Grafikon 29).

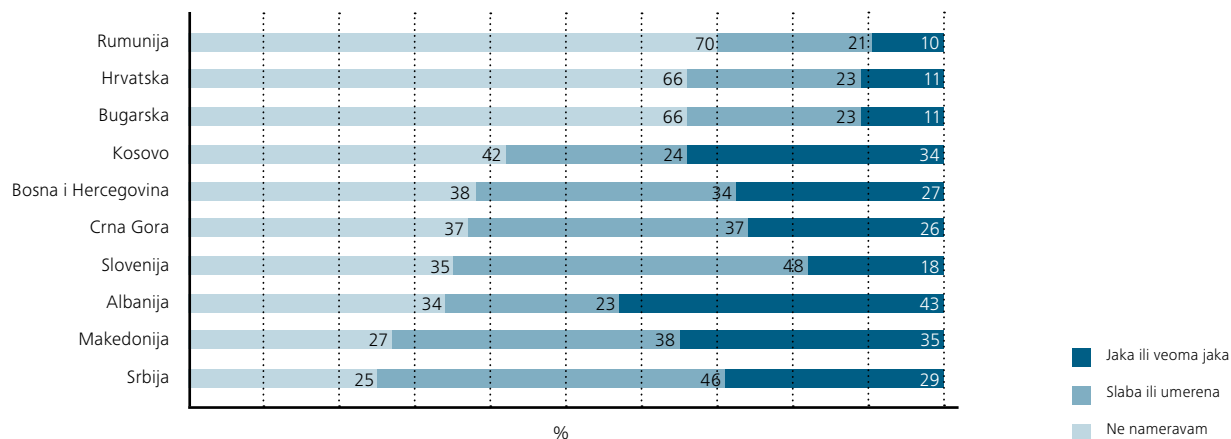
Želja za iseljenjem iz zemlje ne zavisi od pola, niti od veličine mesta stanovanja. Ta želja je jače izražena kod onih koji su otvoreniji prema svetu (odnosno koji ispoljavaju manju etničku distancu i niži stepen entocentrizma i koji su nezadovoljniji sobom i svojim životom).³³ Takođe, želja za iseljenjem iz zemlje je veća kod mladih koji imaju veće obrazovne aspiracije.³⁴ Želja za iseljenjem iz zemlje najtešnje je povezana sa pesimizmom u pogledu budućeg stanja u zemlji.³⁵

Pošto se želja za emigriranjem tumači kao namera da se emigrira, ispitanicima koji su u odgovoru na naredno pitanje izrazili makar i najmanju takvu želju postavljeno je pitanje kada namera-

GRAFIKON 28: Želja za iseljenjem iz zemlje, po uzrastu ispitanika

GRAFIKON 29: Želja za iseljenjem iz zemlje, po zemljama ispitanika

ju da emigriraju. Svega 14 odsto ispitanika je izjavilo da želi da se iseli iz zemlje u narednih šest meseci, 26 odsto u roku od dve godine, 31 odsto u roku od pet godina, 22 odsto u roku od 10 godina, dok šest odsto ispitanika to namerava za 10 ili više godina. Ovaj rok je povezan sa jačinom želje za iseljenjem iz zemlje. Od onih koji su iskazali veoma jaku želju da emigriraju polovina namerava da to učini u narednih šest meseci ili dve godine, dok među onima koji imaju slabu želju da emigriraju 31 odsto namerava da emigrira tokom tog perioda, a 29 odsto to namerava za više od 10 godina.

Mlađi ispitanici svoje planove za iseljenje iz zemlje pomeraju dalje u budućnost. Devetnaest odsto maloletnih i 55 odsto najstarijih ispitanika planira da emigrira u roku od dve godine ili ranije.

Oni koji nameravaju da emigriraju ne slažu se oko toga koliko bi dugo ostali u inostranstvu. Skoro polovina ispitanika koja je odgovorila na ovo pitanje ne zna koliko dugo bi ostali. Među onima koji su dali odgovor podjednak je broj onih koji bi ostali do

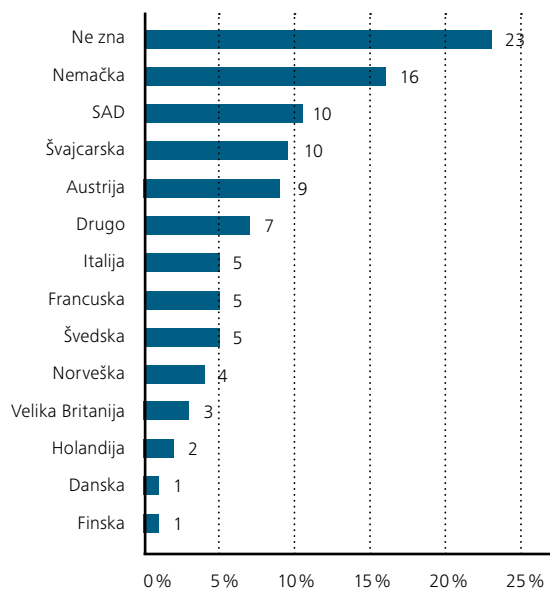
pet godina (20%) i onih koji bi ostali duže od 20 godina ili ceo život (21%).

Što je jača želja za odlaskom u inostranstvo, to je i planirana dužina boravka veća.³⁶ Planirana dužina boravka nije povezana ni sa polom, ni sa uzrastom, niti sa društveno-ekonomskim položajem. Među učenicima bi 14 odsto ostalo manje od godinu dana, a 36 odsto za stalno, dok bi među studentima 20 odsto ostalo godinu dana, a 24 odsto ceo život.

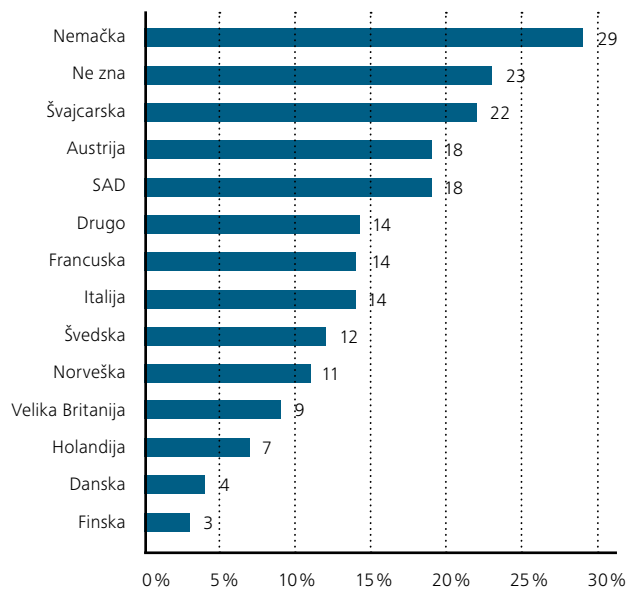
U koju zemlju bi mladi voleli da se ise? Približno jedna četvrtina ispitanika nema jasnu predstavu o tome u koju zemlju bi emigrirali. Ispitanici su se najčešće opredelili za Nemačku, bez obzira na to da li računamo zemlju prvog izbora ili sve tri odabrane zemlje (grafikoni 30 i 31). Nemačka je zemlja u koju, po tradiciji, ciljano odlazi najviše ljudi iz Srbije.

Glavni razlozi zbog kojih ispitanici nameravaju da emigriraju mogu da se svedu na želju za poboljšanjem sopstvenog materijalnog položaja (Grafikon 32). Ako pretpostavimo da to podrazume-

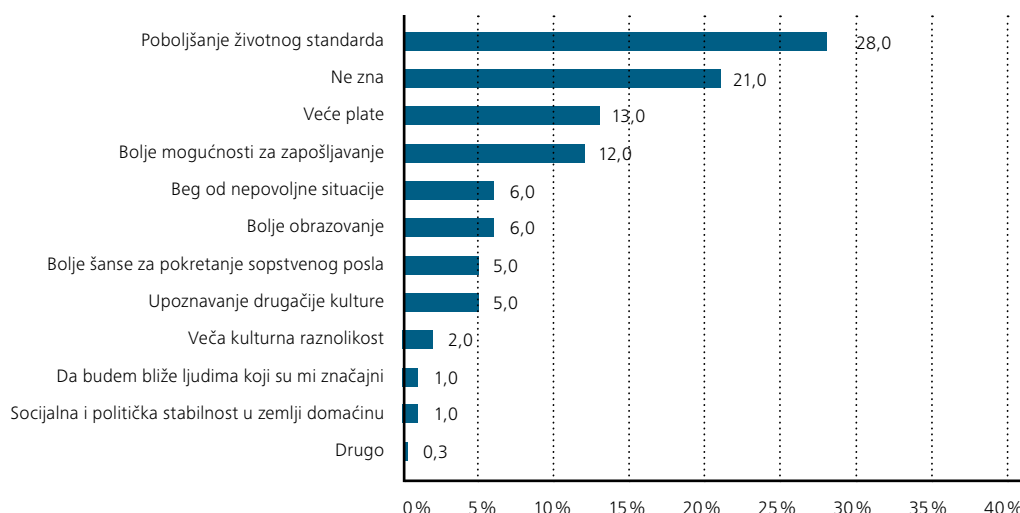
GRAFIKON 30: Zemlja u koju bi se ispitanici iselili – prvi izbor (u %)

GRAFIKON 31: Zemlja u koju bi se ispitanici iselili – izbor od tri zemlje (u %)

GRAFIKON 32: Glavni razlog za odlazak iz zemlje (u %)

va želju za poboljšanjem životnog standarda, veće plate, šanse za bolje radno mesto i šanse za pokretanje sopstvenog posla i zapošljavanje, onda 57 odsto onih koji žele da se isele iz zemlje to navodi kao razlog. S obzirom na to da jedna petina ispitanika nije navela nijedan razlog, onda se tri četvrtine (73 odsto) svih prethodno pomenutih razloga može podvesti pod želju za poboljšanjem sopstvenog materijalnog položaja. Sledeći faktor koji mlade privlači da se isele iz zemlje bila bi želja za boljim obrazovanjem, ali ona nije veoma rasprostranjena. S druge strane, glavni faktor koji mlade tera na iseljenje iz zemlje je želja da pobegnu od loše situacije. Faktori koji mlade privlače odnosno teraju na iseljenje ne mogu se jasno razdvojiti jer se razlozi koji su svrstani u kategoriju faktora koji privlače mlade da se isele mogu tumačiti i kao želja da se pobjegne od beznadežne situacije u pogledu zapošljavanja i životnog standarda.

Međutim, postavlja se pitanje koliko se iskazane namere ispitanika da odu iz zemlje zaista mogu shvatiti kao ozbiljan plan, a koliko kao puka želja. Neki pokazatelji ukazuju na to da uprkos iskazanoj nameri, određeni procenat ispitanika ne bi preduzeo konkretne korake da se iseli iz zemlje.

Kada uzmemo u obzir, na primer, koliko su ispitanici koji navodno planiraju da emigriraju upoznati sa neophodnim ili korisnim informacijama o iseljenju, stiče se utisak da je njihova upoznatost sa svim tim faktorima na relativno niskom nivou. Na otprilike jednu četvrtinu takvih pitanja ispitanici su odgovorili „ne znam“. Uz to, jedna četvrtina ispitanika je odgovorila da uopšte nije upoznata sa svim raspoloživim mogućnostima. Tek svaki četvrti ili svaki peti ispitanik se potrudio da se dobro informiše (odnosno, zaokružio je 4 i 5 na skali od 1 do 5). Čak i među ispitanicima koji su rekli da planiraju da se isele iz zemlje u roku od šest meseci, manje od polovine je ocenilo sa 4 i 5 svoju upoznatost sa mogućnostima za obrazovanje (48 odsto), zdravstvenom zaštitom (47 odsto) i socijalnim pripadnostima (46 odsto).

U grupi ispitanika koji su izjavili da nameravaju da emigriraju vrlo su retki oni koji su zapravo nešto i preduzeli po tom pitanju.

Svega dva odsto ispitanika je kontaktiralo s ambasadam, pet odsto je kontaktiralo sa potencijalnim poslodavcima, četiri odsto je kontaktiralo sa potencijalnim fakultetima/školama, dva odsto je uplatilo školarinu, 15 odsto je kontaktiralo sa prijateljima ili rođacima u inostranstvu, dok je 48 odsto izjavilo da ništa nisu preduzeli. Čak i među ispitanicima koji su rekli da nameravaju da emigriraju u narednih šest meseci, svega 13 odsto je kontaktiralo sa ambasadam, 25 odsto je kontaktiralo sa potencijalnim poslodavcem, 10 odsto je kontaktiralo sa potencijalnom školom/univerzitetom, a osam odsto je uplatilo školarinu. Većina ovih ispitanika (40 odsto) kontaktirala je sa rođakom ili prijateljem da im pomogne oko odlaska u inostranstvo.

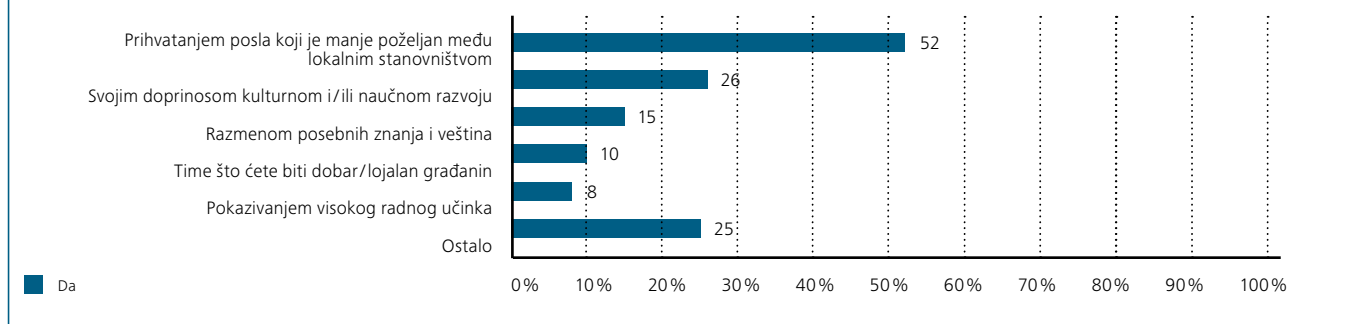
Među onima koji nameravaju da emigriraju 11 odsto odlično, a 12 odsto dobro poznaje zemlju domaćina, 37 odsto ima osnovno znanje jezika, dok 18 odsto ne zna jezik (17 odsto nije odgovorilo na ovo pitanje). Čak i među onima koji planiraju da emigriraju u roku od šest meseci skoro dve trećine (63 odsto) poseduje samo elementarno znanje jezika zemlje domaćina ili uopšte ne zna taj jezik.

Pod pretpostavkom da je zaista u pitanju namera a ne samo puka želja da se emigrira, na osnovu dobijenih podataka možemo da zaključimo da će se ne samo potencijalni iseljenici suočiti sa poteškoćama na svom putu već da će i zemlje domaćini morati da „izađu na kraj“ sa potencijalnim imigrantima koji nisu u potpunosti spremni za proces imigracije i integracije u novu sredinu.

Pretpostavljamo da se mladi ljudi snažno oslanjaju na pomoć rodbine ili prijatelja koji su ranije otišli u inostranstvo i tamo žive. Na to ukazuju preliminarni podaci, koji govore o tome da tokom priprema za odlazak iz zemlje ljudi najčešće kontaktiraju sa prijateljima ili rođacima u inostranstvu, kao i činjenica da je od ispitanika koji su odgovorili na pitanje da li ih u inostranstvo poziva ili im pomaže da tamo odu neko koga lično poznaju, 50,3 odsto ispitanika dalo potvrđan odgovor.

Mladima koji su iskazali nameru da emigriraju postavljeno je potom pitanje šta misle na koji način bi oni doprineli razvoju i

GRAFIKON 33: Da li mislite da ćete doprineti/da biste doprineli razvoju i prosperitetu zemlje domaćina ...? (u %)

prosperitetu zemlje domaćina. Međutim, na ovo pitanje nije odgovorio svaki četvrti ispitanik. Od onih koji jesu odgovorili polovina smatra da ne bi mogla da doprinese novoj sredini, osim kroz preuzimanje manje plaćenih poslova. Ostali smatraju da bi pre svega doprineli stručnošću u svojoj branši (Grafikon 33).

KLJUČNI NALAZI

- Tri četvrtine mladih u Srbiji izražava želju/nameru da emigrira, što stavlja Srbiju na prvo mesto među zemljama u regionu, u kojima takvu želju ima u proseku polovina ispitanika.
- Među ispitanicima koji žele da napuste zemlju jedna petina bi otišla na godinu-dve, dok bi jedna petina u inostranstvu ostala dvadeset godina ili ceo život.
- Zemlje koje ispitanike najviše privlače su Nemačka, iza koje slede Švajcarska, Austrija i SAD.
- Glavni faktori koji mlade teraju na odlazak iz zemlje su loša situacija i pesimizam kad je reč o poboljšanju socijalnih uslova. Glavni faktori koji mlade privlače da odu iz zemlje su želja za poboljšanjem sopstvenog materijalnog položaja i bolje obrazovanje.
- Namera ispitanika da emigriraju nije povezana sa raznim indeksima društveno-ekonomskog položaja, ali zato postoji pozitivna korelacija sa pesimizmom koji su mladi izrazili u pogledu budućnosti srpskog društva, kao i sa obrazovnim aspiracijama.
- Čak i oni ispitanici koji žele da se iseles iz zemlje u narednih devet meseci slabo su upoznati sa potrebnim činjenicama. Najveću pomoć ispitanici očekuju od rođaka i prijatelja koji žive u inostranstvu.

9

OBRAZOVANJE

Savremeno razvijeno društvo, kakvo Srbija teži da postane, ne može se zamisliti bez kvalitetnog sistema obrazovanja i obrazovanih ljudi. Koncept „društva zasnovanog na znanju“ možda najbolje naglašava neprikosnovenu ulogu obrazovanja za one koji će uskoro postati stubovi društva i raditi u privredi koja se često naziva „Industrija 4.0“. Savremeni svet je pretežno, ako ne i u celini, postao mesto u kojem „ljudi više razmišljaju nego što rade“ (Fukuyama, 2002: 116), pa tako obrazovanje postaje kapital u pravom smislu te reči.

Obrazovni sistem u Srbiji opterećen je unutrašnjim problemima, poput neodlučnih ili nedovoljnih reformi, ili nedostatka resursa (kadrova, novca). Posledica toga je da reforme sistema obrazovanja u Srbiji nisu uspele da ispune svoje ciljeve (Maksić i Pavlović, 2017). Stoga se sistem obrazovanja našao u donekle paradoksalnoj situaciji: iako se nije dovoljno modernizovao, on treba da bude instrument dalje modernizacije društva (Maksić i Pavlović, 2013). Umesto da bude sredstvo transformacije društva i garancija pravičnosti, sistem obrazovanja često je sušta suprotnost tome: mašinerija za reprodukciju nejednakosti. Brojne sociološke studije novijeg datuma (npr. Tomanović i Stanojević, 2015; Tomanović *et al*, 2012; Vujović *et al*, 2008) ukazuju na to da su i društvena „elita“ i siromaštvo praktično

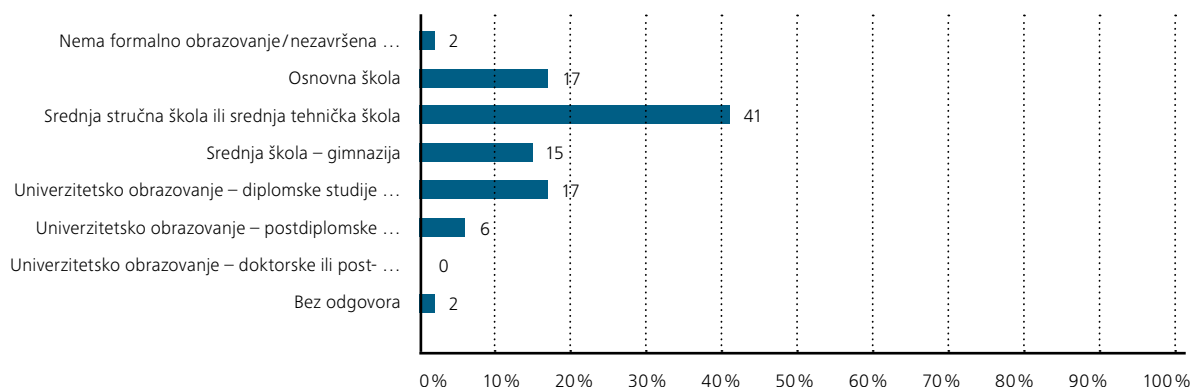
obnovljeni kroz sistem obrazovanja. Među studentima su neizmerno više zastupljeni oni koji potiču iz porodica u kojima su roditelji visokoobrazovani, oni koji imaju viši društveno-ekonomski položaj i oni koji dolaze iz urbanih sredina (Tomanović i Stanojević, 2015).

Imajući sve to u vidu, mladi koji se još uvek školuju ili koji su nedavno završili školovanje mogu da pruže dragocene informacije o ovom aspektu funkcionisanja srpskog društva.

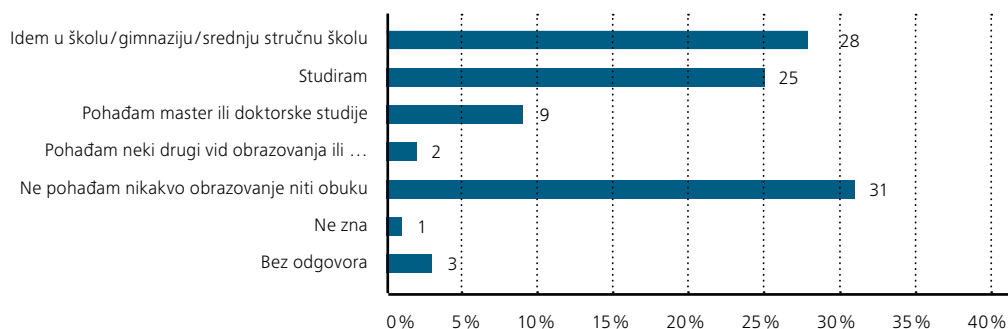
OBRAZOVNI STATUS I OBRAZOVNE ASPIRACIJE MLADIH

Obrazovna struktura mladih u trenutku sprovođenja ove ankete (Grafikon 34) ukazuje da je većina mladih završila srednju stručnu školu. Svaka peta mlada osoba je na nivou osnovne škole ili ispod tog nivoa, dok je jedna četvrtina dostigla nivo univerziteta. Ako uzmemo u obzir raspon uzrasta na koji je ova studija fokusirana, takvi podaci su očekivani i, u izvesnoj meri, samo privremeno „tačni“ jer je reč o najvišem *završenom* stepenu obrazovanja, a veliki procenat ispitanika još nije do kraja završio školovanje.

GRAFIKON 34: Koji je najviši stepen obrazovanja koji ste do sada završili? (u %)

GRAFIKON 35: Koji je vaš trenutni status obrazovanja? (u %)

Približno jedna trećina mladih završila je školovanje, dok među preostalim ispitanicima približno jedna četvrtina još uvek ide u osnovnu ili srednju školu, a jedna trećina na fakultet (Grafikon 35).

Odnos između nivoa obrazovanja i osnovnih sociodemografskih pokazatelja može da nam pruži bitne informacije o eventualnoj nesrazmernoj zastupljenosti određenih kategorija mladih na raznim nivoima obrazovanja. Nas, pre svega, interesuju odnosi između društveno-ekonomskog položaja, veličine mesta stanovanja i nivoa obrazovanja jer mogu da ukažu na određene strukturne prepreke kad je reč o pristupu obrazovanju. Podaci pokazuju da mladi višeg društveno-ekonomskog položaja i koji žive u većim mestima imaju viši nivo obrazovanja.³⁷ Međutim, ove nalaze treba uzeti sa oprezom. Odnos između nivoa obrazovanja i društveno-ekonomskog položaja je značajan jer može da ukaže na to da obrazovanje dovodi do boljeg društveno-ekonomskog položaja. Isto tako, odnos između veličine mesta stanovanja i nivoa obrazovanja može da ukaže na postojanje strukturnih prepreka za mlade iz manjih i ruralnih sredina na njihovom putu ka višim nivoima obrazovanja, kao i na to da visokoobrazovani mladi ljudi na kraju završe u većim mestima i tamo pronalaze posao. Međutim, ovu korelaciju možemo bolje da pojasnimo uz pomoć nekoliko dopunskih informacija.

Pre svega, odnos između nivoa obrazovanja ispitanika i obrazovanja roditelja (koji, za razliku od društveno-ekonomskog položaja, kako je operacionalizovan u ovoj studiji, ne može da bude posledica nivoa obrazovanja pojedinca) omogućuje da se delimično prevaziđe ovaj problem tumačenja. Nivo ličnog obrazovanja je viši što je viši nivo obrazovanja majke i oca.³⁸ Nivo obrazovanja roditelja je merilo razlika u kulturnom, materijalnom i socijalnom kapitalu porodica jer ukazuje na svoj značaj u obrazovanju dece, kao i na malu verovatnoću napredovanja na društvenoj lestvici putem obrazovanja. Ako su obrazovna postignuća deteta na neki način već predodređena i definisana nivoom obrazovanja roditelja, mala je verovatnoća da će deca čiji su roditelji manje obrazovani završiti „veće škole“ od svojih roditelja i tako poboljšati svoj položaj u društvu. Po svemu sudeći, obrazovanje reprodukuje društvenu nejednakost, umesto da je smanjuje, što je prilično u skladu sa nalazima novijih studija (Tomanović i Stanojević, 2015; Tomanović *et al*, 2012).

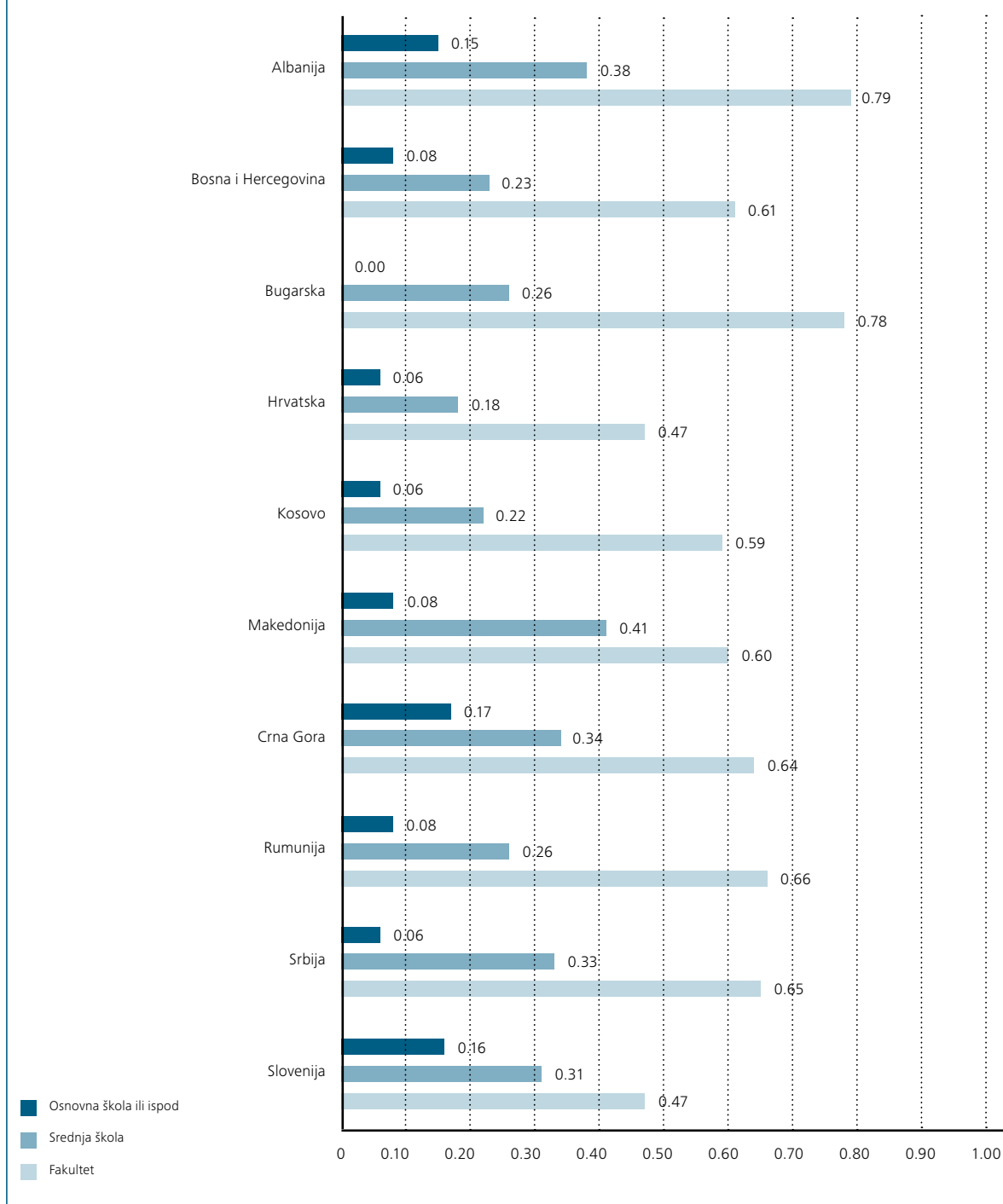
Pored toga, u ovom smislu je posebno važna potkategorija osoba koje nisu na školovanju. Njihov sociodemografski profil je naročito deskriptivan i važan. Pre svega, većina mladih koji su već završili školovanje spada u grupu onih sa najnižim društveno-ekonomskim položajem (42 odsto), dok se svega jedna petina njih nalazi u grupi onih sa najvišim društveno-ekonomskim položajem (20 odsto). Ovi podaci ukazuju da su, među osobama koje su već završile proces školovanja, osobe višeg društveno-ekonomskog položaja zapravo nedovoljno zastupljene ili, drugim rečima, mladi koji su siromašniji ranije završavaju školovanje i ostaju na nižim nivoima obrazovanja. Ovi dokazi ukazuju na strukturnu neravnotežu u pristupu višim nivoima obrazovanja između mladih različitog socijalnog porekla.

Ako se usredsredimo samo na odnos između nivoa obrazovanja roditelja i nivoa stečenog obrazovanja mladih koji nisu u procesu školovanja, može se zaključiti da se na osnovu nivoa obrazovanja roditelja u velikoj meri mogu predvideti obrazovna postignuća njihove dece.

U tom smislu opet je vidljiva nejednakost u pristupu obrazovanju u Srbiji (Grafikon 36).³⁹ Verovatnoća da će završiti fakultet je deset puta veća kod mlade osobe čiji je otac fakultetski obrazovan nego kod osobe čiji je otac završio samo osnovnu školu.⁴⁰ Ova činjenica baca ozbiljnu sumnju na predstavu o tome da je sistem obrazovanja u Srbiji pravedan i pravičan i da svima pruža jednaku šansu, bez obzira na socijalno poreklo.

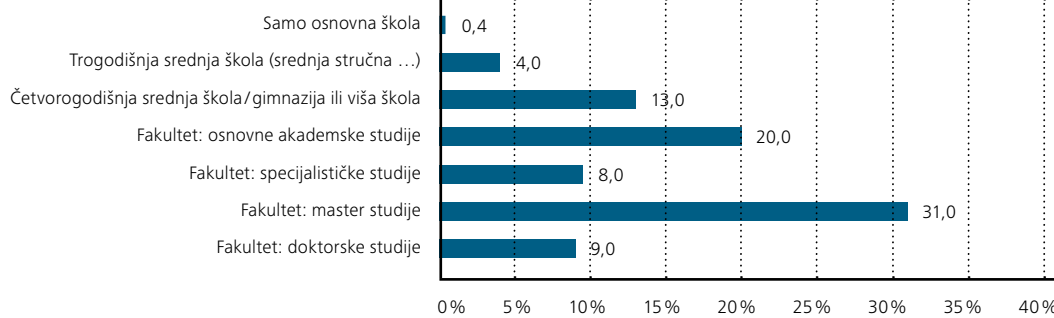
Slični obrasci mogu se uočiti i u drugim zemljama. U svakoj od zemalja osobe koje potiču iz porodica u kojima očevi imaju viši nivo obrazovanja imaju mnogo veće šanse da će i same biti fakultetski obrazovane. Što je nivo obrazovanja oca viši, to su veće šanse da će mlada osoba i sama biti fakultetski obrazovana. Međutim, u ovom pogledu postoje prilično očigledne varijacije među zemljama. Postoje primetne razlike između tri grupe mladih prema obrazovanju očeva u nekim zemljama (npr. u Albaniji i Bugarskoj), dok su razlike u nekim drugim zemljama manje izražene (npr. u Hrvatskoj i Sloveniji). Ovo potencijalno ukazuje na značaj razlika između sistema obrazovanja raznih zemalja, njihovog kvaliteta, budžetâ itd.

GRAFIKON 36: **Predviđene verovatnoće da će mlada osoba steći fakultetsko obrazovanje u zavisnosti od nivoa obrazovanja oca**

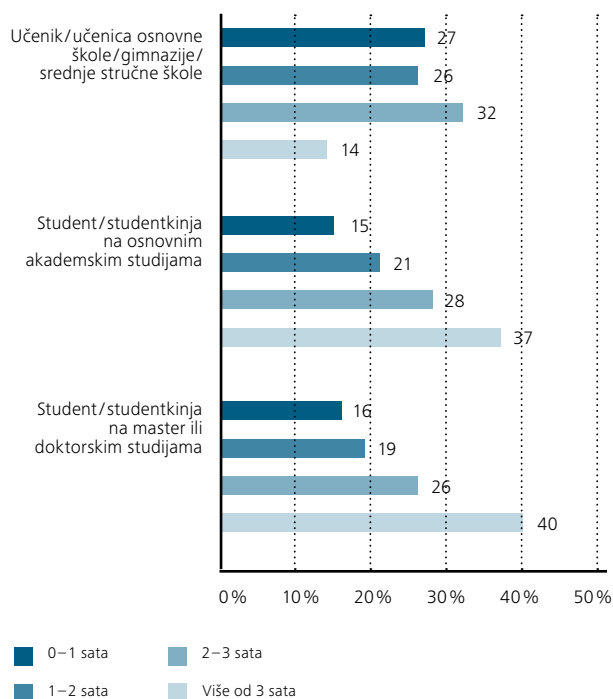
Pored trenutnog nivoa obrazovanja, možda je još važnije pitanje obrazovnih aspiracija mladih, odnosno kojem nivou obrazovanja oni teže. Ogromna većina mladih teži univerzitetskom nivou obrazovanja (Grafikon 37). Skoro jedna petina mladih želi da završi samo srednju školu. Većina ostalih teži da stekne zvanje mastera, a svaki deseti ispitanik planira da stekne zvanje doktora nauka. U ovom smislu su posebno relevantni nalazi koji ukazuju na to da mladi višeg društveno-ekonomskog položaja imaju veće aspiracije.⁴¹ Jedna trećina (37 odsto) mladih nižeg društveno-ekonomskog položaja ima ambicije da završi samo srednju školu, za razliku od 21 odsto ispitanika srednjeg društ-

tveno-ekonomskog položaja i svega osam odsto ispitanika najvišeg društveno-ekonomskog položaja. To je posebno značajno jer ukazuje na posredne „supresorske“ efekte siromaštva, koji se ogledaju u nižem nivou obrazovnih aspiracija onih koji su materijalno ugroženi.⁴²

GRAFIKON 37: **Koji je najviši nivo obrazovanja kojem težite? (u %)**

OBRAZOVNE PRAKSE I ISKUSTVA

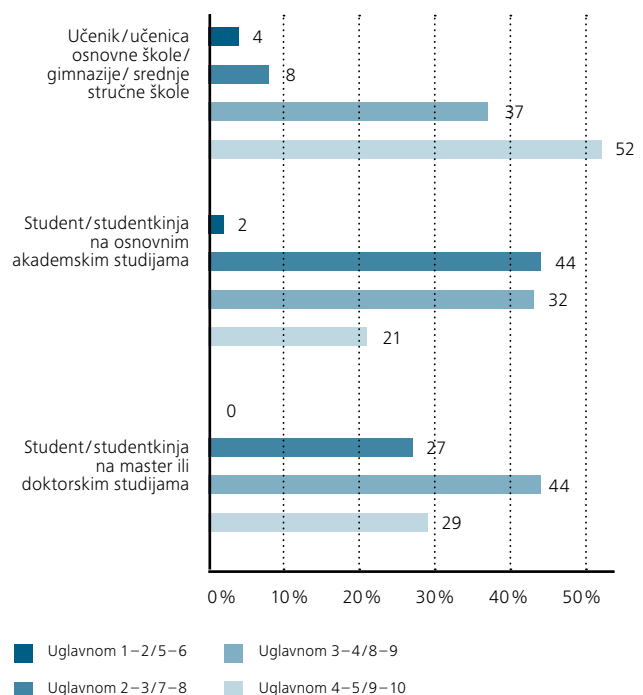
Kako je već rečeno, većina mladih trenutno je još uvek na školovanju. Stoga, u ovom odeljku pažnju posvećujemo ovoj velikoj grupi ispitanika. Mladi iz ove grupe uglavnom su vredni i dobri učenici i studenti. Učenici provode manje vremena radeći domaće zadatke svakog dana u odnosu na studente (Grafikon 38); većina učenika najčešće uči do dva sata dnevno, dok većina studenata u učenju provodi tri i više sati dnevno. To posebno važi za studente na master i doktorskim studijama.

GRAFIKON 38: **Koliko sati dnevno učite u proseku (posle nastave/kod kuće)?**

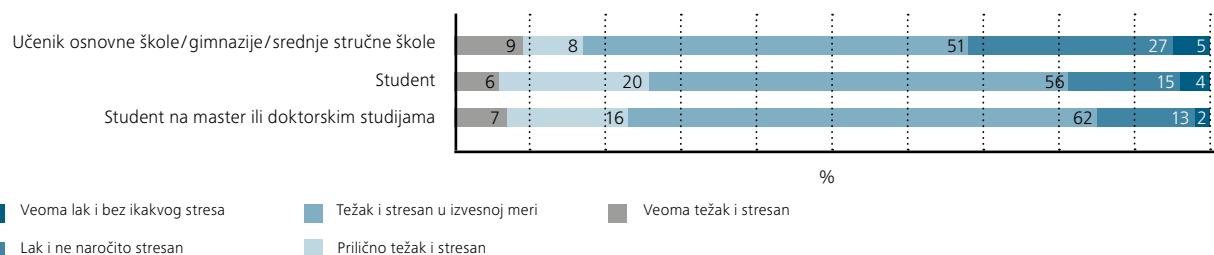
S druge strane, prema uspehu iz prethodne školske godine, čini se da učenici imaju bolji uspeh, bez obzira na to što ulažu manje truda nego što zapravo kažu (Grafikon 39). Polovina ispitanika prijavila je da ima prosek ocena između 4 i 5. Tek svaki deseti učenik ima prosek ocena između 2 i 3. Stanje je donekle obrnuto kod studenata. Skoro polovina studenata prijavila je (ispod)pro-

sečna obrazovna postignuća i prosek ocena između 7 i 8. Jedna petina studenata spada u kategoriju sa najboljim uspehom (prosek ocena između 9 i 10). Što se tiče master i doktorskih studija, prosek ocena je mnogo viši i kod većine studenata iznosi između 8 i 9. Prema tome, ako uzmemo prosek ocena kao merilo postignuća i rezultata, ispostavlja se da su problemi veći na nivou osnovnih akademskih studija.

Među mladima takođe postoje neke značajne razlike u pogledu školskog uspeha i posvećenosti. Podaci ukazuju da devojke više uče i imaju bolje ocene.⁴³ Slično važi i za ispitanike višeg društveno-ekonomskog položaja i one iz manjih sredina, koji imaju bolje ocene⁴⁴ iako među njima nema razlike što se tiče vremena provedenog u učenju. Pored toga, viši društveno-ekonomski položaj, koji podrazumeva i više sredstava namenjenih školovanju, pozitivniji značaj koji se pridaje sticanju višeg stepena obrazovanja i veće obrazovne aspiracije takođe mogu da doprinesu većim akademskim postignućima. Ne samo da u tercijarnom obrazovanju ima

GRAFIKON 39: **Koji vam je prosek ocena za prethodnu školsku godinu?**

GRAFIKON 40: Kakav je, po vašem mišljenju, svakodnevni život u vašoj školi/na vašem fakultetu?

mного više mladih koji su dobrostojeći u odnosu na one koji su materijalno ugroženi već je i njihov akademski uspeh mnogo bolji u odnosu na ovu drugu grupu. To mlade nižeg društveno-ekonomskog položaja može dodatno odvratiti od nastavka školovanja.

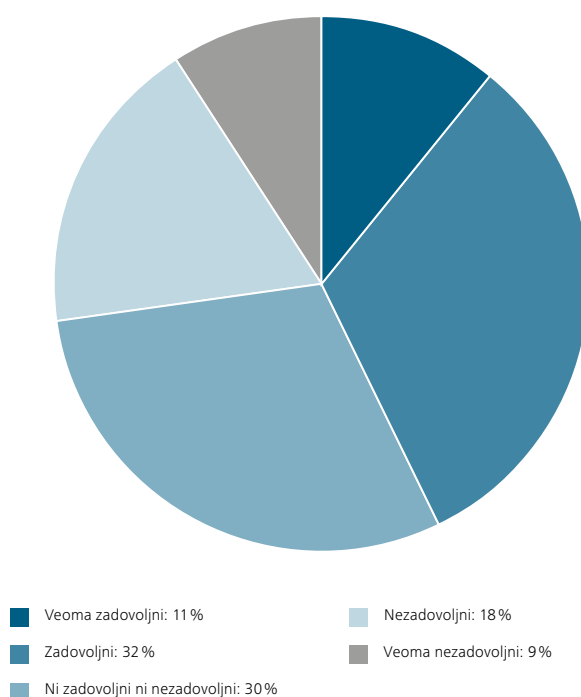
Školski život se uglavnom doživljava kao donekle stresan i težak, a u manjini su oni učenici i studenti koji smatraju da je školski život veoma ili izuzetno stresan i težak (Grafikon 40). Ocena težine obrazovanja vezana je za nekoliko faktora. Devojke su više sklone da školovanje percipiraju kao stresnije,⁴⁵ kao i mladi iz većih gradova.⁴⁶ Isto tako, učenici i studenti koji svakodnevno ulažu više vremena i truda u učenje skloni su da školski život doživljavaju kao stresan i težak.⁴⁷ Drugim rečima, ovakva ocena je posledica ličnog iskustva da školovanje iziskuje mnogo truda (otuda verovatno i negativnija ocena koju su dale devojke za koje se pokazalo da ulažu više vremena i truda u učenje), kao i da postoje neke „objektivne“ razlike u količini školskih obaveza (otuda verovatno i razlika između učenika i studenata).

PERCEPCIJA SISTEMA OBRAZOVANJA

Stavovi mladih veoma su podeljeni kad je reč o kvalitetu obrazovanja u Srbiji (Grafikon 41). Veći je broj zadovoljnih nego nezadovoljnih, a stavovi značajnog broja mladih se zapravo nalaze negde između te dve opcije.

Iako su pretežno zadovoljni, ogromna većina mladih se slaže sa konstatacijom da postoje slučajevi „kupovine“ ocena i ispita u sistemu obrazovanja u Srbiji (Grafikon 42). S obzirom na pretežno zadovoljstvo sistemom obrazovanja, percepciju korupcije u obrazovanju verovatno treba shvatiti kao uverenje da svakako postoje usamljeni slučajevi, ali da taj problem nije sistemske prirode. Bez obzira na to, percepcija korupcije u sistemu obrazovanja je značajan generator nezadovoljstva mladih kad je reč o sistemu obrazovanja u Srbiji. Oni koji su više ubeđeni u to da postoje slučajevi „kupovine“ ocena ujedno su i nezadovoljniji sistemom obrazovanja u celini.⁴⁸

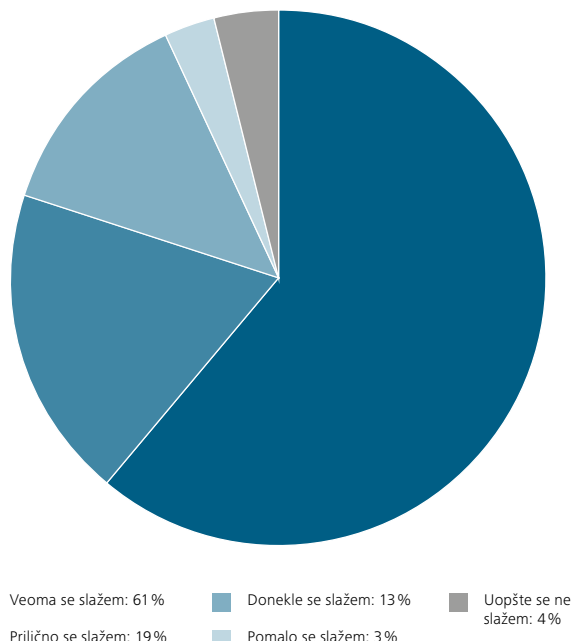
GRAFIKON 41: Koliko ste generalno zadovoljni kvalitetom obrazovanja u Srbiji?

Pored toga, mladi iz Srbije, zajedno sa mladima iz Albanije i Makedonije, najviše su ubeđeni da je korupcija raširena u sistemu obrazovanja (Grafikon 43). Brojni aktuelni slučajevi kupovine diploma i plagiranja doktorskih disertacija u Srbiji, o kojima su mediji naveliko izveštavali, svakako opravdavaju i objašnjavaju takve stavove. Osim toga što stvaraju nezadovoljstvo sistemom obrazovanja, takvi stavovi definitivno su deo razloga za raširen stav da su obrazovna postignuća u Srbiji diskreditovana i lišena legitimiteta (Fiket, Pavlović i Pudar, 2017).

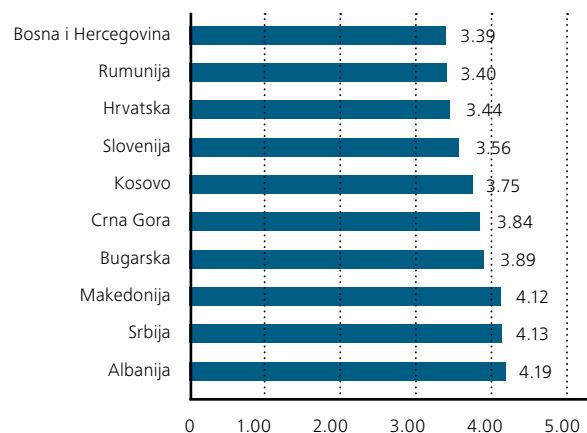
Slično tome, većina mladih (53 odsto) smatra da sistem obrazovanja ne može dobro da odgovori na potrebe tržišta rada. Jedna petina ispitanika (22 odsto) smatra da je sistem obrazovanja dobro prilagođen tržištu rada, dok je jedna četvrtina ispitanika odgovorila da ne zna ili nije odgovorila na ovo pitanje. Zadovoljstvo sistemom obrazovanja delimično potiče od percepcije da je on kompatibilan sa tržištem rada – ispitanici koji smatraju da je sistem obrazovanja adekvatniji u tom smislu su ujedno i oni koji su njime zadovoljniji.⁴⁹

GRAFIKON 42: Da li se slažete da postoje slučajevi „kupovine“ ocena i ispita u obrazovnim ustanovama/na fakultetima u Srbiji?

Međutim, mladi su generalno optimisti što se tiče mogućnosti da nađu posao kad završe školovanje. Približno polovina ispitanika koja se još uvek školuje (58 odsto) odgovorila je da će lako ili veoma lako naći posao, dok je jedna trećina (33 odsto) ispitanika pesimistična po tom pitanju. Zanimljivo je da mladi višeg društveno-ekonomskog položaja smatraju da imaju veće šanse da nađu posao,⁵⁰ iako količina vremena i truda uloženog u školovanje i školski uspeh (odnosno prosek ocena) nije povezana sa ocenom zapošljivosti. Moguće je da mladi smatraju da su neke druge stvari važnije kad je reč o šansama za zapošljavanje i oni ih zapravo konkretno i navode u odgovorima na pitanje o tim aspektima njihovog privatnog života.

GRAFIKON 43: Prosečni nivo slaganja da postoje slučajevi „kupovine“ ocena i ispita u obrazovnim ustanovama/na fakultetima, po zemljama ispitanika

KLJUČNI NALAZI

- Mladi višeg društveno-ekonomskog položaja su obrazovaniji, imaju veće obrazovne aspiracije i bolji prosek ocena. Društveno-ekonomski položaj u ogromnoj meri određuje šanse za sticanje fakultetske diplome. Nivo napretka na društvenoj lestvici je nizak, a sistem obrazovanja nastavlja da stvara obrazovnu i socijalnu nejednakost.
- Mladi su više zadovoljni (43 odsto) nego nezadovoljni (27 odsto) sistemom obrazovanja u opštem smislu. Međutim, velika većina mladih (80 odsto) slaže se da postoje slučajevi korupcije u obrazovnim ustanovama odnosno na fakultetima (gde se ocene i ispiti mogu kupiti).
- Većina mladih (53 odsto) smatra da obrazovanje u školama i na fakultetima nije dobro prilagođeno aktuelnom svetu rada. Ipak, oni smatraju da to neće biti značajna prepreka na njihovom putu do pronalaženja posla po završetku školovanja.

10

ZAPOŠLJAVANJE

Mlada osoba ulazi u svet odraslih kad se zaposli i počne da zarađuje za život. Priprema za ulazak u svet rada (odnosno razni vidovi obrazovanja) predstavlja obeležje perioda odrastanja i celokupne socijalizacije, dok je zapošljavanje ključ za ulazak u svet odraslih. Zapošljavanjem se završava tranzicija mlade osobe u svet odraslih; mlada osoba postaje odrasla jer joj pronalazak posla i zaposlenje koje je dobila omogućavaju da nezavisno stvori uslove za svoju samostalnu egzistenciju.

Klasičan tok odrastanja podrazumeva kontinuitet u obrazovanju i radu, kao i jasan vremenski okvir. Osoba prvo uči odnosno studira, priprema se za ulazak u svet rada, a zatim pronalazi posao i počinje da radi, i tako simbolično prelazi put od šegrta, preko pomoćnika, sve do majstora.⁵¹

U neoliberalnom kapitalizmu formalno obrazovanje i zapošljavanje (rad) jedini su bitni pokazatelji i ključna obeležja seizmički diskontinuiranog puta na kojem se periodi obrazovanja, nezaposlenosti, dodatnog obrazovanja i zaposlenosti smenjuju i po nekoliko puta.

U ovom istraživanju je konstatovano da se mladi istovremeno nalaze u procesu obrazovanja i rada, a neki od njih čak ne umeju da kažu šta od ta dva preovlađuje: da li rade dok studiraju ili studiraju dok rade. Takvi nalazi su dobijeni i u drugim studijama. U studiji *Eurostudent V*, 61 odsto ispitanika je odgovorilo: „Pre svega sam student, pored ostalih aktivnosti“, 31 odsto je izjavilo: „Pre svega sam zaposlen/a, pored toga što studiram“, dok je osam odsto izjavilo: „Pre svega se bavim drugim aktivnostima, pored toga što studiram“ (Jovanović *et al*, 2016: 76). U ovom kontekstu realno je govoriti o obrazovno-radnom statusu kao relativno novom konceptu u kojem su donedavno bili kombinovani binarni koncepti: koncept obrazovanja za rad i sâm koncept rada.

Struktura zapošljavanja mladih u ovom uzorku ne može se utvrditi na osnovu samo jednog pitanja zbog prirodnih razlika koje postoje među mladima u okviru obuhvaćenog raspona uzrasta i na osnovu njihovog učešća u sistemu obrazovanja. Od maloletnih ispitanika koji se još uvek školuju ne može se očekivati da traže posao. Iz grupe nezaposlenih treba isključiti i studente jer su i oni

još uvek na školovanju i zato ne traže posao. S druge strane, povezivanje odgovora sa učešćem u obrazovanju i učešćem u radu daje blago „neobičan“ rezultat. Po tome ispada da manje od polovine (45 odsto) studenata na osnovnim akademskim, master i doktorskim studijama nije zaposleno niti traži posao (što je logično), dok 12 odsto traži posao (što je moguće), a čak 38 odsto njih zapravo ima posao (prilično je „čudno“ da dvoje od pet studenata ima posao).

Povezali smo odgovore na pitanja o obrazovnom i radnom statusu kako bi oni bili uporedivi sa studijom iz 2015. godine (Tomanović i Stanojević, 2015) sa ciljem da utvrdimo promene i značajne trendove (Tabela 3).

TABELA 3: **Kakav je vaš trenutni radni status? (u %)**

Godina istraživanja	2015.	2018.
Stalno zaposlen	19	16
Privremeno zaposlen	15	29
Nezaposlen, traži posao	17	10
Ne traži posao / pasivan	49	45
Ukupno	100 %	100 %

Kad se podaci za 2018. godinu o broju radno angažovanih i neaktivnih uporede sa podacima za 2015. godinu, vidimo da tu nema nekih značajnih razlika, a isto važi i za rezultat poređenja broja mladih koji su stalno zaposleni. Međutim, postoje značajne razlike u broju nezaposlenih, gde je uočeno smanjenje sa 17 odsto na 10 odsto, uz značajniju razliku u broju mladih koji su angažovani na privremeno-povremenim poslovima, koji je porastao sa 15 odsto na 29 odsto. Iako je smanjenje broja nezaposlenih, kako potvrđuje zvanična statistika, pozitivan fenomen, udvostručio se broj mladih koji su angažovani na privremeno-povremenim poslovima, koji se sa 15 odsto povećao na 29 odsto, što ukazuje na porast prekarnosti mlade radne snage.

Pomenute trendove potvrđuje i struktura radno angažovanih ispitanika: smanjenje broja nezaposlenih, smanjenje broja stalno

zaposlenih (sa 37 odsto na 29 odsto) i veoma veliki porast angažovanja na privremeno-povremenim poslovima, sa 29 odsto na 52 odsto (Tabela 5).

TABELA 4: Radni status ispitanika

	2015.	2018.
Stalno zaposlen	37	29
Privremeno zaposlen	29	52
Nezaposlen	34	19
Ukupno	100%	100%

TABELA 5: Obrazovno-radni status prema istraživanjima iz 2015. i 2018. godine

Godina	Uzorak iz 2015.			Uzorak iz 2018.		
Uzrast	15–19	20–24	25–29	15–19	20–24	25–29
Samo obrazovanje	88	51	12	80	42	14
Obrazovanje i rad	1	9	12	12	23	28
Samo rad	4	21	51	4	27	47
NEET ⁵²	7	19	25	4	8	11
Ukupno	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Sigurnost radnih mesta očigledno se smanjuje sa rastućom fleksibilnošću rada i zapošljavanja, što potvrđuju i rezultati obe ankete.

Mladi su najveće žrtve prekarnosti rada, bilo da je reč o ranoj specijalizaciji u skladu sa postojećim potrebama tržišta rada (dualno obrazovanje), „obrazovanju zasnovanom na radu“ (poslovima koji se rade da bi se obezbedila ekonomska osnova za dalje obrazovanje), fleksibilnim oblicima radnog angažovanja (uključujući takozvanu fleksigurnost), neizvesnom zaposlenju ili „samo“ o prekarnom odnosno neizvesnom i nestabilnom radnom mestu. Ovde iznosimo sledeću argumentaciju na osnovu odgovora na pitanja iz ovog istraživanja:

1) Skoro polovina radno angažovanih ispitanika (47 odsto) ima ugovor o privremenom angažovanju ili posao sa nepunim radnim vremenom ili povremeni posao (poslove), što su sve indikatori prekarnosti rada i života.

2) Otežano ili nemoguće zapošljavanje, kao jedan od indikatora prekarnosti rada, dovodi do anomalije i moralnog propadanja. „Zapošljavanje preko veze“ odobrava čak 37 odsto ispitanika, što je mnogo veći broj u odnosu na broj onih koji to osuđuju.

3) Na pitanje koliko sati nedeljno rade svega jedna trećina ispitanika je odgovorila da radi strogo u skladu sa zakonom, odnosno 40 sati nedeljno. Otprilike jedna četvrtina ispitanika radi manje od zakonom propisanog broja sati, dok preko dve petine njih radi duže od standardnog radnog vremena. Ako se standardno radno vreme produži do granice koju zakon toleriše, sa 36 na 48 sati nedeljno (od nepunog radnog vremena do maksimalnog broja sati rada dozvoljenih zakonskom odredbom prema kojoj zaposleni ne sme da radi prekovremeno više od osam sati nedeljno), onda tri petine ispitanika potpada pod to produženo standardno radno vreme, manje od jedne petine radi duže nego što je to dozvoljeno, dok manje od jedne četvrtine radi kraće od standardnog broja radnih sati. S obzirom na to da broj sati rada nedeljno predstavlja jedan od važnih indikatora prekarnosti rada, može se reći da dve

petine mladih koji su radno angažovani spada u kategoriju prekarnih radnika.

4) Postoji diskrepancija između zanimanja za koje su se mladi školovali i posla koji obavljaju. To je proces deprofesionalizacije. Čak 54 odsto ispitanika ne radi posao u struci za koju su se školovali, dok 45 odsto njih kaže da radi u struci ili na poslu koji je blizak struci za koju su se školovali (takvih ispitanika je 2015. godine bilo 48 odsto).

5) Postoji diskrepancija između stečenog stepena obrazovanja ispitanika i posla koji rade. Čak dve petine ispitanika radi na radnim mestima koja zahtevaju niži stepen kvalifikacija od onih koje su oni stekli obrazovanjem, dok šest odsto radi na radnim mestima koja zahtevaju viši stepen kvalifikacija od onih koje su oni stekli. Čak 55 odsto ispitanika je zaposleno na radnim mestima koja zahtevaju njihov stepen kvalifikacija.

6) Sektori u kojima ispitanici rade nisu povezani sa sektorima u kojima bi voleli da rade. Na primer, u trenutku kada su intervjuisani, 16 odsto ispitanika radilo je u državnom sektoru, iako je želju za zaposlenjem u državnom sektoru izrazila polovina ispitanika u uzorku. Sedamdeset jedan odsto ispitanika radio je u privatnom sektoru, iako je svega 32 odsto njih izrazilo želju da radi u tom sektoru. Stoga se nameće pitanje: zbog čega je zaposlenje u državnom sektoru toliko atraktivno i odakle tolika distanca prema privatnom sektoru? Poređenjem nalaza istraživanja iz 2015. i 2018. godine dobili smo poučne informacije u ovom kontekstu. Uočavamo znatan pad atraktivnosti zaposlenja u državnom sektoru sa 62 odsto na 50 odsto i blagi porast atraktivnosti privatnog sektora sa 26 odsto na 32 odsto.

7) Zaposlenje za mlade predstavlja veoma poželjnu ličnu vrednost. Čak 63 odsto ispitanika navelo je zaposlenje među prve tri najznačajnije vrednosti (sledeću najznačajniju vrednost navelo je 42 odsto ispitanika). S druge strane, 75 odsto ispitanika u Srbiji je svoj radni status ocenilo kao veoma loš ili loš, a svega šest odsto

kao dobar ili veoma dobar. Imajući to u vidu, nameće se logičan zaključak da je 46 odsto ispitanika prilično uplašeno i zabrinuto što nema posao ili da će izgubiti posao. To je drugi najveći strah, odmah posle straha od bolesti (kod 49 odsto ispitanika), a ispred socijalne nepravde, korupcije, povećanja siromaštva u društvu i još šest vrednosti.

8) Primat nezakonitih ili manje-više nelegitimnih načina da se dođe do zaposlenja (vidi takođe: Tomanović i Stanojević, 2015).

9) Poređenjem podataka iz ovogodišnje ankete sa podacima iz 2015. godine potvrđena je i prekarnost mlade radne snage, što se može zaključiti po smanjenju broja stalnih poslova i povećanju broja privremeno-povremenih poslova.

Našim istraživanjem obuhvaćen je samo jedan mali deo pokazatelja prekarnosti, dok su pokazatelji, kao što su radno vreme, plata, uslovi rada, maltretiranje ili diskriminacija na radnom mestu, ostavljeni po strani.⁵³ Međutim, na pitanje koliko su zadovoljni svojim poslom tri petine ispitanika izjavilo je da su zadovoljni ili veoma zadovoljni, skoro jedna četvrtina da nisu ni zadovoljni ni nezadovoljni, dok je jedna petina nezadovoljna. Jesu li mladi zadovoljni time što imaju posao ili time što rade ono što vole? Da li je ovo egzistencijalni paradoks koji ukazuje na izvesnu logičku nedoslednost – spoljnu ocenu rada, i to ne zbog rada kao takvog, već zbog pristupa zapošljavanju i svim dobrobitima koje proističu iz zaposlenja – i da li je to istinski odraz zadovoljstva samim radom kao generičkom supstancom čoveka, ostaje pitanje za neko detaljnije istraživanje u kojem bi isključivi naglasak trebalo staviti na fenomen rada i (ne)zaposlenosti.

Istraživanje o mladima iz 2018. godine pruža samo blage indicije klasne prirode novog odnosa između obrazovanja koje je postalo roba i prekarnog rada. Postoji slaba korelacija „obrazovno-radnog statusa“ sa društveno-ekonomskim položajem ispitanika.⁵⁴ Takođe je zanimljiva veza između obrazovno-radnog statusa i obrazovanja majke.⁵⁵

„IZBOR“ POSLA

Iako je u brojnim studijama ukazano na povećanje broja slučajeva da ljudi biraju posao iz nužde (ako se to uopšte može nazvati izborom), ovo istraživanje se prvenstveno bavi izborom i argumentacijom, odnosno razlozima za izbor određenog posla. Praktično je testirana atraktivnost nekoliko ključnih aspekata posla, pri čemu su dve vrste odnosa uočene kao posebno zanimljive. Pre svega je reč o odnosu između atraktivnosti plate i atraktivnosti sigurnog radnog mesta. Istraživanje je potvrdilo ono što smo već znali – da su obe dimenzije rada veoma atraktivne.

U ovom delu istraživanja posvetili smo pažnju i jednoj dimenziji rada koja je bila veoma značajna u studijama iz 1970-ih i 1980-ih godina – da posao predstavlja šansu za postignuće (što je u ovom anketnom upitniku sročeno kao „Imam osećaj da sam nešto postigao/postigla“). Valja napomenuti da uprkos tome što je vezanost za ovu dimenziju rada u izvesnoj meri opala, ona se i dalje visoko rangira među mladima i srednja ocena njenog značaja se nalazi tačno u sredini, između „veoma značajne“ i „značajne“ (4,50).

Od ukupno osam dimenzija rada, pet dimenzija je dobilo prosečnu ocenu pet, dok su tri dimenzije dobile prosečnu ocenu četiri. Opet se ispostavilo da je shvatanje rada polivalentno, što znači da rad nije sveden samo na puko ostvarivanje dohotka da bi se preživelo, iako plata predstavlja dimenziju rada koja je prvorangirana. Osim toga, kao što je već rečeno, rad nije izgubio vezu sa dimenzijom samoostvarenja, odnosno veoma veliki broj mladih i dalje uviđa šansu za postignuće, koja prevazilazi okvire samih karakteristika rada u užem smislu. Uz to, u odgovorima je naglašena društvena dimenzija rada – rada kao oblika društvenih odnosa. Međutim, valja napomenuti da opada ona dimenzija rada na kojoj je posebno insistirao socijalizam, a to je rad pojedinca kao njegov ključni doprinos određenom društvu. Treba reći i to da nalazi možda ne bi bili tako pozitivni da su ispitanici imali priliku da ocenjuju i neke negativne dimenzije dominantnog oblika rada u današnje vreme. Rad je u današnje vreme postao sve prekarniji, a posledice toga dovele su i do prekarnosti samog života.

TABELA 6: Ocena faktora koji utiču na izbor posla od strane ispitanika

Faktori koji utiču na izbor posla od strane ispitanika	Veoma značajan ili značajan	Beznačajan ili nije veoma značajan*	Srednja ocena
Dohodak/plata	91	2	4.69
Sigurnost radnog mesta	89	2	4.62
Slobodno vreme posle radnog vremena	89	2	4.59
Mogućnost unapređenja	89	2	4.57
Osećaj postignuća	86	2	4.50
Šansa da se doprinese društvu	70	6	4.13
Rad sa omiljenim kolegama	69	7	4.09
„Rad sa ljudima“	68	9	4.03

* Zbir do 100 odsto obuhvata ispitanike koji su zaokružili ocenu 3 i ispitanike koji su odgovorili da ne znaju ili nisu odgovorili na ovo pitanje.

Odnos prema radu i percepcija rada takođe se jasno vide iz odgovora na dva pitanja koja se odnose na volontiranje i volonterski rad. Jedna petina ispitanika je izjavila da je učestvovala u nekom obliku volonterskog rada (39 odsto u istraživanju iz 2015. godine), što takođe ukazuje na pozitivan odnos prema radu kao takvom. U svakom slučaju, incidenca volonterskog angažovanja mladih ukazuje da je ova vrsta odnosa prema radu nedovoljno iskorišćena. Takođe je opao broj mladih koji se bave volonterskim radom, i to sa 39 odsto u 2015. godini na 25 odsto u 2018. godini, što se delimično može objasniti činjenicom da su mladi u značajnoj meri učestvovali u otklanjanju posledica poplava (2015. godine je konstatovano da je svaka peta mlada osoba učestvovala u tim aktivnostima). Međutim, što se tiče mesta na kojima mladi volontiraju, češće se od drugih mesta navode škole i fakulteti (šest odsto), omladinske organizacije, razni klubovi i nevladine organizacije (četiri odsto).

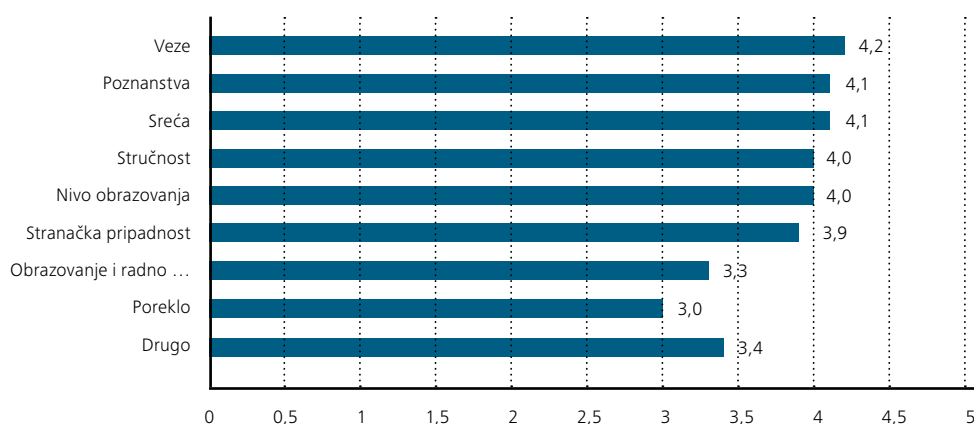
PERCEPCIJA FAKTORA KOJI UTIČU NA MOGUĆNOST ZAPOSŁJAVANJA

Prema percepciji mladih, postojeći faktori koji utiču na zapošljivost i zapošljavanje u Srbiji mogu se grupisati u četiri kategorije: ljudski kapital, sreća, socijalni kapital i politički kapital.

Ljudski kapital, kao faktor koji utiče na zapošljivost, obično podrazumeva: (a) znanje, obrazovanje i stručno usavršavanje; potom (b) sposobnosti i odgovarajuće veštine; kao i (c) posebnu sposobnost sinergijske integracije znanja i veština putem i u okviru radnog iskustva. Dimenzije ljudskog kapitala su u našem istraživanju prikazane u smislu tri aspekta: „stručnost i znanje“, „nivo obrazovanja“ i „obrazovanje ili radno iskustvo stečeno u inostranstvu“.

Što se tiče poslodavaca, njihov omiljeni narativ u vezi sa kriterijumima izuzetnosti u suštini se svodi na princip „najbolji kandidati nemaju problema da se zaposle“ ili, pomalo cinično, na izjavu „Tražimo najbolje, a jure nas prosečni!“ Međutim, izgleda da se ovde zaboravlja na činjenicu da ne mogu svi da budu najbolji. Neoliberalni narativ o tome da je „svaki čovek u potpunosti odgovoran za svoju karijeru“ dobro sažima ovu strategiju poslodavaca. Ova teza postaje još grublja u praksi i uvodi se isključiva odgovornost pojedinca.

GRAFIKON 44: Koliko su ovi faktori značajni za pronalaženje posla?

U poslednje dve do tri decenije posebno je naglašena primenjiva dimenzija ljudskog kapitala. Reč je o kategoriji sledećih veština i kompetencija: komunikacija na maternjem jeziku i na stranim jezicima, matematičke veštine, osnovno poznavanje nauke i tehnologije i digitalne kompetencije.

Uz veliki značaj koji se pridaje veštinama, znanju i nivou obrazovanja, podjednako veliki značaj pridaje se i faktorima koji nemaju nikakve veze sa ljudskim kapitalom. Najveći značaj se pridaje vezama sa ljudima na vlasti, dok sreća, stranačka pripadnost i poznanstva imaju isti značaj kao i veštine i nivo obrazovanja, pa se čak i bolje kotiraju od obrazovanja ili radnog iskustva stečenog u inostranstvu (Grafikon 44).

Šezdeset devet odsto ispitanika navelo je „veštine i znanje“ kao značajan ili veoma značajan faktor koji utiče na zapošljavanje mladih u Srbiji, dok 10 odsto ispitanika ovom faktoru pridaje malo ili nimalo značaja. Čak 68 odsto ispitanika ocenilo je „nivo obrazovanja“ kao „značajan“ ili „veoma značajan“ faktor koji utiče na zapošljavanje, koji ima gotovo isti značaj kao „veštine i znanje“, dok svaki deveti ispitanik potvrđuje ograničeni značaj nivoa obrazovanja (koji nikako nije zanemarljiv). Uticaj obrazovanja i/ili radnog iskustva stečenog u inostranstvu se mnogo ređe navodi kao značajan faktor, kojem je 43 odsto ispitanika dalo dve najviše ocene, a 24 odsto ispitanika dve najniže ocene. Srednja ocena iznosi 3,3, što znači da je ovaj faktor na pretposlednjem mestu rang-liste faktora značajnih za zapošljavanje.

Stariji ispitanici imaju pesimističniji ili ciničniji stav prema faktorima koji utiču na zapošljavanje. U poređenju sa odgovorima starijih ispitanika, mlađi ispitanici pridaju veći značaj veštinama i nivou obrazovanja, a manji stranačkoj pripadnosti, vezama sa ljudima na vlasti, poznanicima i rođacima.⁵⁶

Socijalni kapital, iako predstavlja vrlo širok pojam, u slučaju kandidata za posao takođe se može primeniti kao nosilac za opštu grupu faktora zapošljivosti. Brojne studije su pokazale da uključenosť u formalne i neformalne socijalne mreže, koje donose mogućnosti za zapošljavanje, predstavlja moćan faktor koji je dobio visoku ocenu od strane kandidata za posao. Uključenost u socijalne mreže na jednom etičnijem nivou obezbeđuje nezaposlenom pojedincu informacije koje mogu da utiču na zapošljavanje. U standardnoj moralnoj oceni, a prema nekima, sa strogo moralne tačke gledišta, aspekt socijalnog umrežavanja koje proizvodi neposredno dejstvo na zapošljavanje ne računa se kao princip koji leži u osnovi „dobrog društva“ i stoga se takođe može posmatrati kao poseban oblik korupcije.

Uticaj socijalnog kapitala i socijalnog umrežavanja uključuje dva pokazatelja: ocenu značaja uticaja poznanika, prijatelja i rođaka na zapošljavanje i ocenu značaja pripadnosti nekom kraju („produžena ruka rodnog kraja“). Po mišljenju 71 odsto ispitanika, uticaj poznanika, prijatelja i rođaka na zapošljavanje je značajan ili veoma značajan, dok osam odsto ispitanika ne vidi značaj ovog faktora ili smatra da on ima ograničen značaj. Srednja ocena značaja ovog faktora iznosi 4,1 i on se po uticaju nalazi na drugom mestu rang-liste faktora. Uticaj kraja iz kojeg neko potiče, koji je u ranijem periodu važio za omiljeni stereotip, po mišljenju naših

ispitanika ne izdvaja se po značaju. To je jedini od osam ispitanih faktora za koji je primećeno da češće ima minoran nego značajan uticaj. Skoro jedna četvrtina ispitanika (23 odsto) smatra da ovaj faktor ima značajan ili veoma značajan uticaj, dok nepuna trećina (31 odsto) smatra da je njegov uticaj minoran.

Sreća, po mišljenju naših ispitanika, predstavlja bitan faktor od kojeg zavisi pozitivan ishod potrage za poslom. Logično je da je zapošljavanje u pozitivnoj korelaciji sa srećom, baš kao što se nezaposlenost vezuje za odsustvo sreće. U našem slučaju naišli smo na veliki broj ispitanika koji smatraju da je sreća značajan faktor u zapošljavanju. Šta god da „sreća“ znači za nezaposlenog pojedinca, ona je navedena kao osnovni ili dopunski faktor od kojeg zavisi zapošljavanje. „Trebalo imati sreće; nije dovoljno imati samo diplomu“ – to se obično naziva povoljnim spletom okolnosti koji će nam pomoći u „našem slučaju“. Nešto preko dve trećine ispitanika (69 odsto) tvrdi da je sreća značajan ili veoma značajan faktor u pronalaženju zaposlenja. Svega 10 odsto ispitanika misli drugačije. Prosečna ocena faktora sreće iznosi 4,1 i ona je po uticaju na trećem mestu rang-liste faktora.

Politički kapital je u ovom istraživanju operacionalizovan kroz procenu uticaja „veza sa ljudima na vlasti“ i „stranačke pripadnosti“ na zapošljavanje.

Po mišljenju mladih, „veze sa ljudima na vlasti“ predstavljaju siguran način da se dođe do posla. Prema tome, tri četvrtine ispitanika (74 odsto) smatra da je uticaj ovog faktora na zapošljavanje značajan ili veoma značajan, za razliku od svakog desetog ispitanika koji smatra da to nije slučaj. Prosečna ocena značaja veza sa ljudima na vlasti iznosi 4,2, što uticaj ovog faktora stavlja na vrh rang-liste faktora koji utiču na zapošljavanje.

Stranačka pripadnost, ili članstvo u vladajućoj stranci, „put je kojim se češće ide“ jer značajno povećava mogućnost zapošljavanja, makar po mišljenju dve trećine ispitanika, dok se 16 odsto s tim ne slaže. Prosečna ocena značaja ovog faktora iznosi 3,9 i po uticaju na zapošljavanje on je na šestom mestu na rang-listi.

Mladi vide četiri grupe faktora za koje smatraju da značajno utiču na zapošljavanje, navodeći ih kao veoma uticajne. Šest od osam faktora dobili su srednju ocenu blizu 4 (između 3,9 i 4,2), dok su samo dva faktora dobila srednju ocenu 3. Bez obzira na to, politički kapital ima dominantan uticaj, dok je uticaj ljudskog i socijalnog kapitala, kao i sreće, relativno ujednačen i prilično visok.

KLJUČNI NALAZI

- Postoji diskrepancija između zanimanja za koje su se ispitanici školovali i posla koji rade. Otprilike polovina mladih obavlja poslove koji nemaju veze sa strukom za koju su se školovali. Postoji diskrepancija između školske sprema ispitanika i poslova koje rade. Čak dve petine ispitanika radi poslove koji zahtevaju niži stepen kvalifikacija od onog koji su oni stekli školovanjem.
- Iako većina zaposlenih radi u privatnom sektoru, zaposlenje u državnom sektoru predstavlja najželjeniju opciju.
- Faktori koji su rangirani na najvišim pozicijama kad je reč o prihvatanju nekog posla su plata, sigurnost radnog mesta i slobodno vreme posle posla. Socijalni kapital i političke veze smatraju se faktorima za zapošljavanje koji su bitniji od stručnosti i nivoa obrazovanja.
- Otežano zapošljavanje je pokazatelj sve veće prekarnosti rada, koja dovodi do anomalije i moralnog propadanja. Svega jedna trećina ispitanika, koji su odgovorili koliko sati nedeljno rade, radi strogo u skladu sa zakonom, odnosno 40 sati nedeljno. „Zapošljavanje preko veze“ je opravdano za 77 odsto ispitanika, makar ponekad.

POLITIKA

Demokratska politička teorija postavlja pred obične građane velike zahteve u pogledu njihovog učešća u političkom životu. Od građana koji žive u demokratskom političkom sistemu se očekuje da budu informisani i zainteresovani za javne poslove, da imaju razvijen osećaj odanosti institucijama države i društva, da budu posvećeni demokratskim normama i vrednostima i da nadasve budu politički aktivni.

Teorija je jedno a realnost nešto sasvim drugo i ona, kad je reč o političkom delovanju građana, dosledno ukazuje da je „običan čovek“ daleko od ideala političke životinje, već se pre može reći da je životinja okrenuta sebi ili u najmanju ruku životinja koja se uglavnom drži podalje od politike. Nizak nivo političkog znanja (Campbell *et al*, 1960; Delli Carpini i Keeter, 1996), nizak nivo političkog aktivizma (npr. Verba i Nie, 1987), slaba ili ambivalentna privrženost nekim od osnovnih demokratskih normi (Peffley i Rohrschneider, 2003; Gibson, 1992; Mondak i Sanders, 2003) tipični su nalazi čak i u razvijenim demokratskim društvima. Takva razmišljanja su naročito relevantna u postsocijalističkim i postkonfliktnim društvima kao što je Srbija, koja imaju premalo iskustva sa demokratijom, a previše iskustva sa raznim vrstama autoritarnih političkih sistema u kojima je većina građana naviknuta na norme koje su često nespojive sa demokratijom.

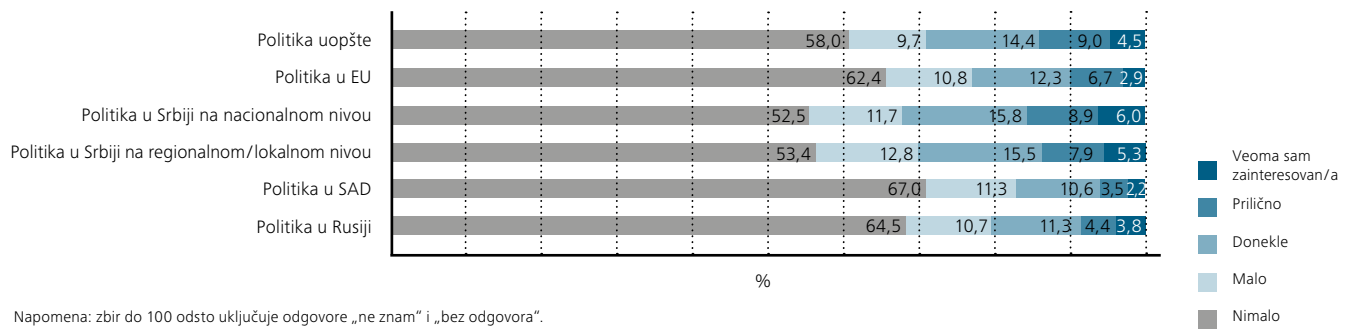
Iz tog razloga je suštinski važno razmotriti odnos mladih i politike u kontekstu srpskog društva. Mladi koji su u centru pažnje ovog istraživanja su, u izvesnom smislu, „deca demokratije“ od koje u velikoj meri zavise izgledi za demokratizaciju društva. Sistem koji nema mlade na svojoj strani nema budućnost, ili jedino ima neizvesnu budućnost. Stoga se u ovom odeljku bavimo mnogim pitanjima koja se tiču odnosa mladih i politike, uz pomoć kojih ćemo, na kraju, dobiti opis kvaliteta političke kulture mladih i njihovih demokratskih kapaciteta.

ZAINTERESOVANOST ZA POLITIKU

Zainteresovanost za politiku, odnosno spremnost da se prate politička pitanja i fenomeni (Lupia i Philpot, 2005), predstavlja jedan od osnovnih pokazatelja stavova prema svetu politike. Građani treba da budu kritički nastrojen auditorijum, korektivna instanca za ono što rade političke elite, dok, s druge strane, pasivni i nezainteresovani građani predstavljaju idealnu podlogu za autoritarne režime konzervativnog tipa (Lipset, 1969). Zbog toga je ključni značaj čak i minimalnog nivoa zainteresovanosti za politiku u demokratskom društvu praktično neporeciv.

U odeljku posvećenom vrednostima koje su mladima značajne već smo videli da se učešće mladih u građanskim inicijativama i politici nalazi na dnu liste prioritarnih vrednosti. Mladi u Srbiji takođe su uglavnom nezainteresovani za politiku i njene razne aspekte (Grafikon 45). Između dve trećine i tri četvrtine mladih kaže da su malo ili nimalo zainteresovani za politiku. Iz razumljivih razloga izraženije je interesovanje za politiku na lokalnom i nacionalnom nivou nego za politiku Evropske unije (EU), Sjedinjenih Američkih Država (SAD) ili Rusije. U tom smislu je nesumnjivo najviše poučna činjenica da skoro polovina mladih sa kojima smo razgovarali (49 odsto) nije zainteresovana ni za jedan od šest aspekata politike. Slični nalazi dobijeni su i u brojnim prethodnim studijama (npr. Pavlović, 2012). Ipak, nezainteresovanost naših ispitanika za politiku je izraženija u odnosu na rezultate prethodnih studija o mladima u Srbiji (Tomanović i Stanojević, 2015) (prosečna vrednost na petostepenoj skali je 2015. godine iznosila 2,55, dok je 2018. godine iznosila 2). Privatizacija života, odnosno dominantna usredsređenost na lične probleme i nespremnost na učešće u javnom životu, rasprostranjena je među mladima u Srbiji, što su pokazale i studije novijeg datuma (Fiker, Pavlović i Pudar, 2017; Jarić, 2013; Tomanović i Stanojević, 2015).

GRAFIKON 45: Zainteresovanost za politiku (u %)

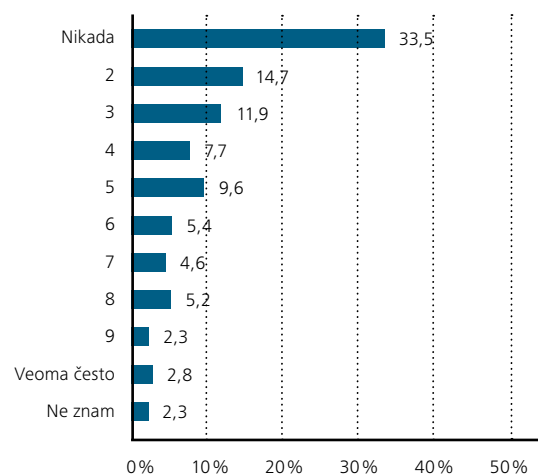

Muškarci su generalno zainteresovaniji za politiku od žena, a isto važi i za starije i obrazovane osobe, kao i za one višeg društveno-ekonomskog položaja i one koje žive u većim mestima.⁵⁷ Kad je reč o političkoj aktivnosti, ovi nalazi služe kao podsetnik na poznatu tezu o modelu građanskog voluntarizma: „U politici dominiraju ljudi višeg ekonomskog i društvenog položaja“ (Verba *et al.*, 1979, str. 2) jer oni raspolažu sa više resursa od ključnog značaja za političku participaciju, kao što su vreme, novac i građanske veštine. Učešće u politici radi uticaja na preraspodelu vlasti u društvu verovatno je žestoko iskrivljeno i mnogo više koristi donosi onima koji su ionako privilegovani u okviru strukture društva. Pored toga, za politiku su manje zainteresovani mladi koji su nezadovoljni sobom, kao i osobe koje su autoritarnije, etnocentričnije i generalno nepoverljivije prema drugim ljudima.⁵⁸ Veću distancu prema politici imaju mladi koji imaju izraženiji osećaj relativne uskraćenosti i koji ispoljavaju određene karakteristike političke demotivisanosti. Prema tome, čini se da nezadovoljstvo ne stvara potencijal za aktivnost u politici i promenu nezadovoljavajućih uslova u društvu, već, umesto toga, još više udaljava mlade od politike.

U ovom kontekstu nije ni čudo što mladi u svom najužem krugu ljudi (porodice i prijatelja) uopšte ne raspravljaju o politici (Grafikon 46). To je još jedna indicija depolitizacije života. Jedna trećina mladih kaže da nikada ne raspravljaju o politici, dok svega nekolicina njih često raspravlja o politici. Češće rasprave o politici su karakteristične za mlade koji su generalno zainteresovani za politiku.⁵⁹

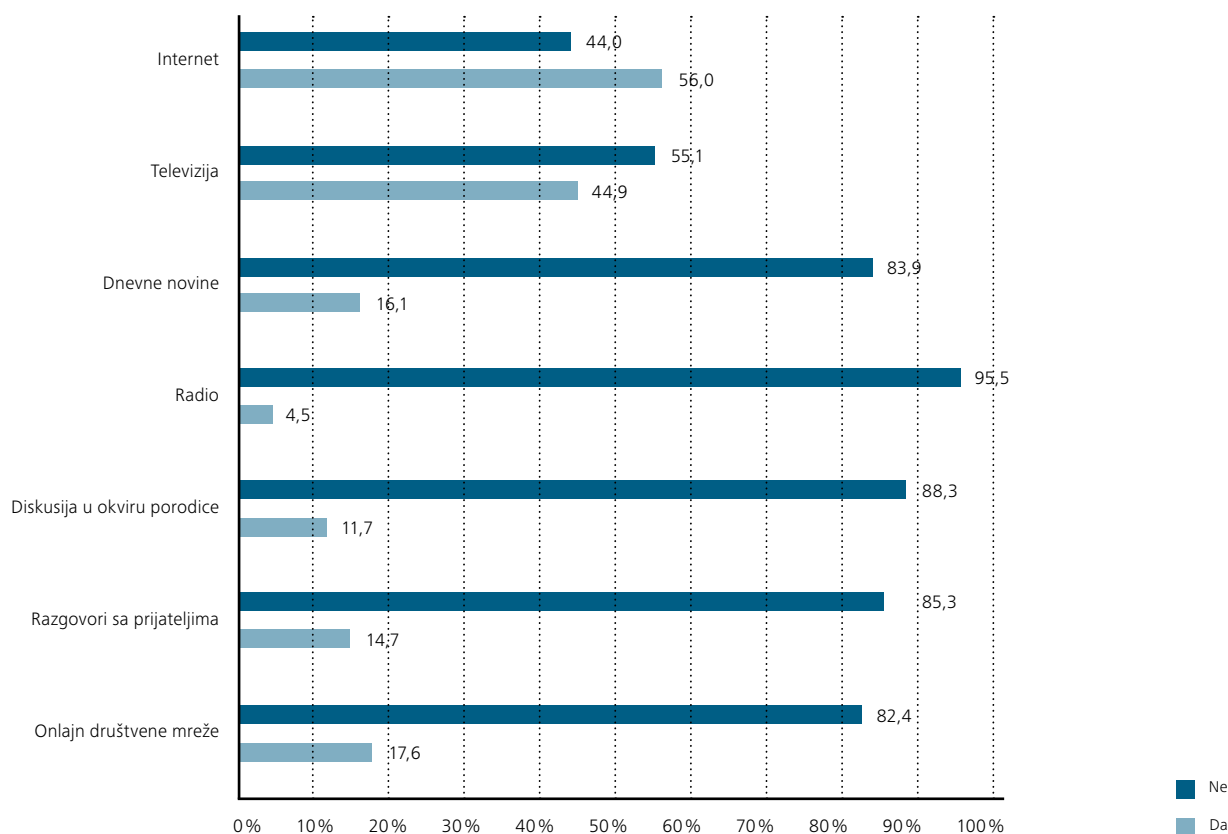
Kao i kod zainteresovanosti za politiku, o politici češće raspravljaju određene potkategorije mladih. O politici češće raspravljaju ispitanici muškog pola,⁶⁰ stariji⁶¹ i obrazovani⁶², kao i osobe višeg društveno-ekonomskog položaja.⁶³ Na osnovu toga se može izneti tvrdnja da politika očigledno ima različit značaj za različite kategorije mladih.

GRAFIKON 46: Učestalost razgovora o politici sa članovima porodice i prijateljima (u %)

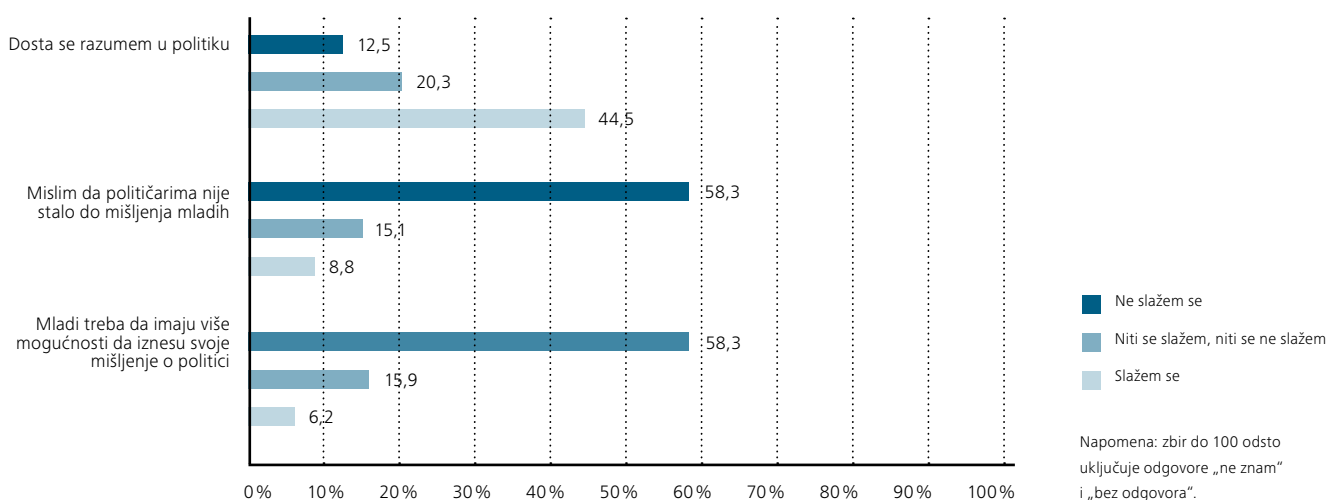

Najčešći izvori informacija o politici su internet i televizija, pri čemu novi mediji očigledno imaju primat (Grafikon 47). Većina mladih (41 odsto) zapravo se informiše iz samo jednog izvora, i to najčešće iz jednog od ova dva prethodno pomenuta. Odgovori na ova pitanja ukazuju da, u nekom smislu, mladi ipak prate politiku. S obzirom na to da se ljudi informišu o stvarima koje ih ne zanimaju, pretežna nezainteresovanost za politiku ukazuje da je više reč o negativnim osećanjima prema politici nego o stvarnoj nezainteresovanosti ili neobaveštenosti. Slično tome, opredeljenje za internet kao izvor informacija dodatno potkrepljuje stav da internet ima sve veći značaj kad je reč o učešću mladih u politici i da predstavlja nešto što je zapravo specifično za njihovu generaciju. S druge strane, značajan procenat ispitanika (16 odsto) rekao je da se o politici ne informiše ni iz jednog od ovih izvora. Oni koji su zainteresovaniji za politiku koriste više izvora kako bi se informisali o politici.⁶⁴

GRAFIKON 47: Učestalost korišćenja raznih izvora informisanja o politici (u %)

GRAFIKON 48: Percepcije političke efikasnosti (u %)

To što su mladi nezainteresovani i nisu voljni da se informišu o politici verovatno ima za rezultat nizak nivo političkog znanja i sofisticiranosti, što opet može da dovede do osećaja političke neefikasnosti i sumnje u sopstvene kapacitete za razumevanje sveta politike. Mladi zapravo rade takvu vrstu samoprocene (Grafiikon 48). Otprilike svaka deseta mlada osoba kaže da zna dosta o politici, dok skoro polovina kaže da ne zna mnogo. Prema tome, unutrašnja politička efikasnost mladih je na niskom nivou. Poverenje u sopstvenu političku kompetentnost je u tom smislu tesno

povezano sa zainteresovanošću za politiku, pa tako ispitanici koje politika više zanima pozitivnije ocenjuju svoje poznavanje politike,⁶⁵ možda zbog toga što je kod njih veća verovatnoća da su bolje informisani. Nalazi ukazuju da mladi očigledno nemaju kapacitete za donošenje informisanih političkih odluka i za koherentno i razborito bavljenje politikom.

Što je još važnije, čini se da su mladi dodatno demotivisani za unapređenje svojih veština i kompetentnosti. Moglo bi se reći da su razlozi što mladi imaju distancu prema politici delimično

„egzogene“ prirode, odnosno da ta distanca proističe iz njihove pretežne percepcije da politički kontekst nije stimulativan za njihovo učestvovanje u svetu politike. Većina mladih smatra da političarima nije mnogo stalo do njihovog mišljenja, te da nemaju dovoljno prilike da se politički angažuju. Na ovu vrstu političkog cinizma često se nailazi u istraživanjima (Fiket, Pavlović i Pudar, 2017; Pavlović, 2012), što ukazuje na veoma negativan i previše kritički nastrojen stav prema političkim elitama. Kad su mladi ubeđeni da nikome nije stalo do toga šta oni imaju da kažu i da je politika, sama po sebi, „prljava rabota“ (Pavlović, 2012) koja se rukovodi posebnim interesima, a ne brigom za opšte dobro, onda depolitizacija dolazi kao racionalna i razumljiva posledica svega toga.

Naposletku, politička efikasnost predstavlja i funkciju nekih drugih vrsta resursa. Ispitanici muškog pola, kao i stariji i obrazovaniji ispitanici⁶⁶, sigurniji su u svoje poznavanje politike. Izgleda da osobe koje već imaju veću moć u društvu više veruju da se na stvari može uticati. Sve ovo dodatno povećava verovatnoću prisustva jaza između različitih kategorija mladih po pitanju političke participacije.

POLITIČKI AKTIVIZAM

Politički aktivizam je definitivno osnovni pokazatelj stavova prema politici. Mi polazimo od nešto šire definicije političke participacije, koja obuhvata ne samo klasične i instrumentalne forme ponašanja već, u opštem smislu, i „aktivnosti građana koji pokušavaju da utiču na strukturu vlade i izbor autoriteta ili politika“ (Conway, 1990: 3–4). Prema tome, mi analiziramo učešće odnosno spremnost na učešće u politici u konvencionalnom smislu (npr. putem glasanja), kao i druge oblike aktivnosti koji se često nazivaju nekonvencionalnim, a razne studije ukazuju na smanjenje učešća u konvencionalnim oblicima aktivnosti, s jedne strane, i na porast učešća u nekonvencionalnim oblicima političke aktivnosti, s druge strane (Listhang i Gronflaten, 2007), naročito među mladima (npr. Norris 2004; Quintelier 2007).

Bez obzira na to što imaju relativnu distancu prema politici, na šta ukazuju prethodno izneti podaci, mladi naširoko praktikuju

osnovni vid političkog aktivizma, a to je glasanje (Grafikon 49). Većina mladih je izjavila da su glasali na prethodnim izborima. Pošto jedna trećina mladih tada nije imala pravo glasa (35 odsto), možemo da kažemo da je, među mladima, izlaznost na izbore bila veoma visoka budući da je tri četvrtine (75 odsto) onih sa pravom glasa zaista i glasalo na izborima. Neke kategorije mladih su nklonjenije učešću na izborima, a češće su glasali oni ispitanici koji su tada bili stariji.⁶⁷

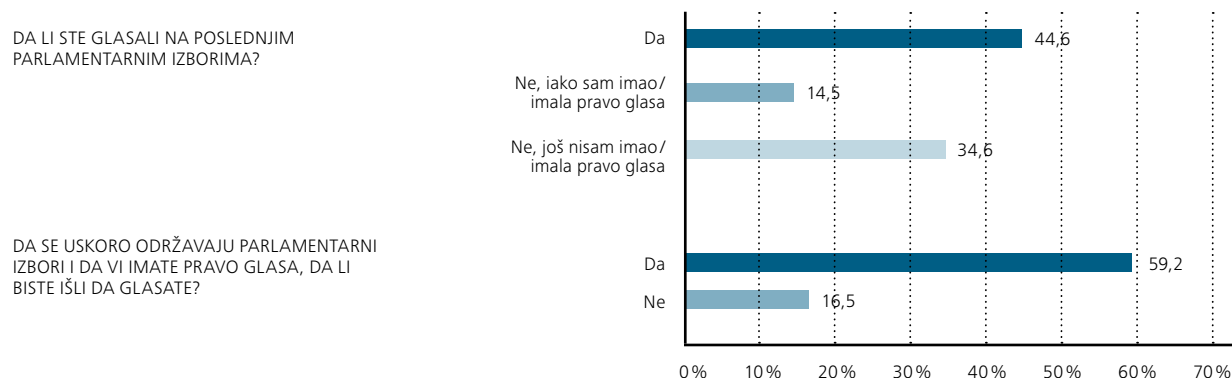
Na pitanje da li bi glasali na hipotetičkim izborima kad bi oni bili održani iduće nedelje, većina mladih je odgovorila potvrdno. Moglo bi se reći da spremnost na učešće u izborima predstavlja relativno stabilnu karakteristiku mladih. Ogromna većina (95 odsto) ispitanika koji su imali pravo glasa na prethodnim izborima i koji su to pravo iskoristili izjavila je da bi glasali i na sledećim izborima. Isto tako, većina (71 odsto) ispitanika koji nisu glasali na prethodnim izborima ne bi glasali ni na hipotetičkim izborima u budućnosti. U odnosu na prethodno istraživanje iz 2015. godine, broj ispitanika koji ne bi učestvovali na budućim izborima je skoro dvostruko manji i iznosi 22 odsto u odnosu na prethodnih 46 odsto.⁶⁸

Pored toga, među mladima je rasprostranjena svest o značaju političkog aktivizma u demokratskom političkom sistemu (Grafikon 50). Dve trećine mladih smatra da je glasanje građanska dužnost, dok su ispitanici koji se ne slažu sa takvim stavom u manjini.

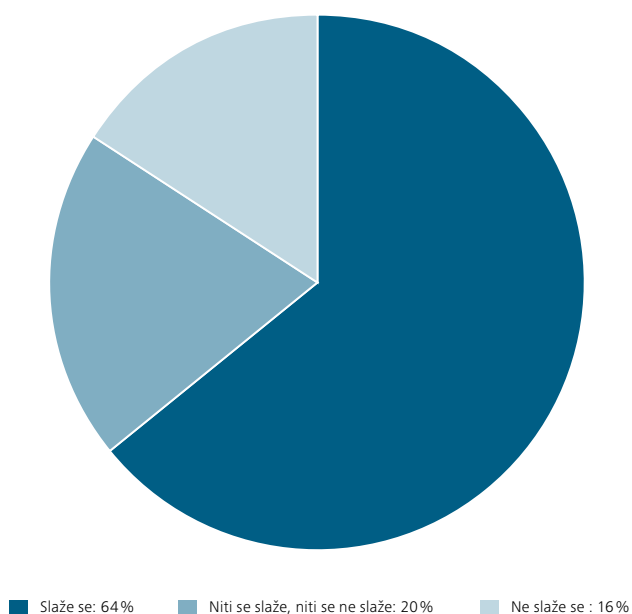
S obzirom na pretežnu nezainteresovanost za politiku, odsustvo politike kao teme za razgovor u odnosima sa bliskim ljudima i nizak nivo poverenja u sopstvene sposobnosti za razumevanje politike, visoka izlaznost mladih na izbore možda deluje prilično intrigantno. Izgleda da to može da se shvati pre kao jedan vid društvene obaveze, rezultat pritiska društva ili motivisanost drugim razlozima koji nisu političke prirode nego kao izraz autentičnih političkih stavova ili osećaja građanske dužnosti.

Podaci u ovom grafikonu pokazuju da, iako je glasanje na izborima relativno „popularno“, postoje i trendovi koji se odnose na druge, nekonvencionalne oblike političkog ponašanja (Grafikon 51). U manjini su oni mladi koji su do sada učestvovali u nekom od analiziranih oblika političkog aktivizma, i to najčešće na mitinzima, u „onlajn“ peticijama i volonterskim aktivnostima. Polovina mladih (50 odsto) učestvovala je u najmanje jednoj nekonvencionalnoj

GRAFIKON 49: Izlaznost na prethodnim izborima i spremnost na glasanje na budućim izborima (u %)

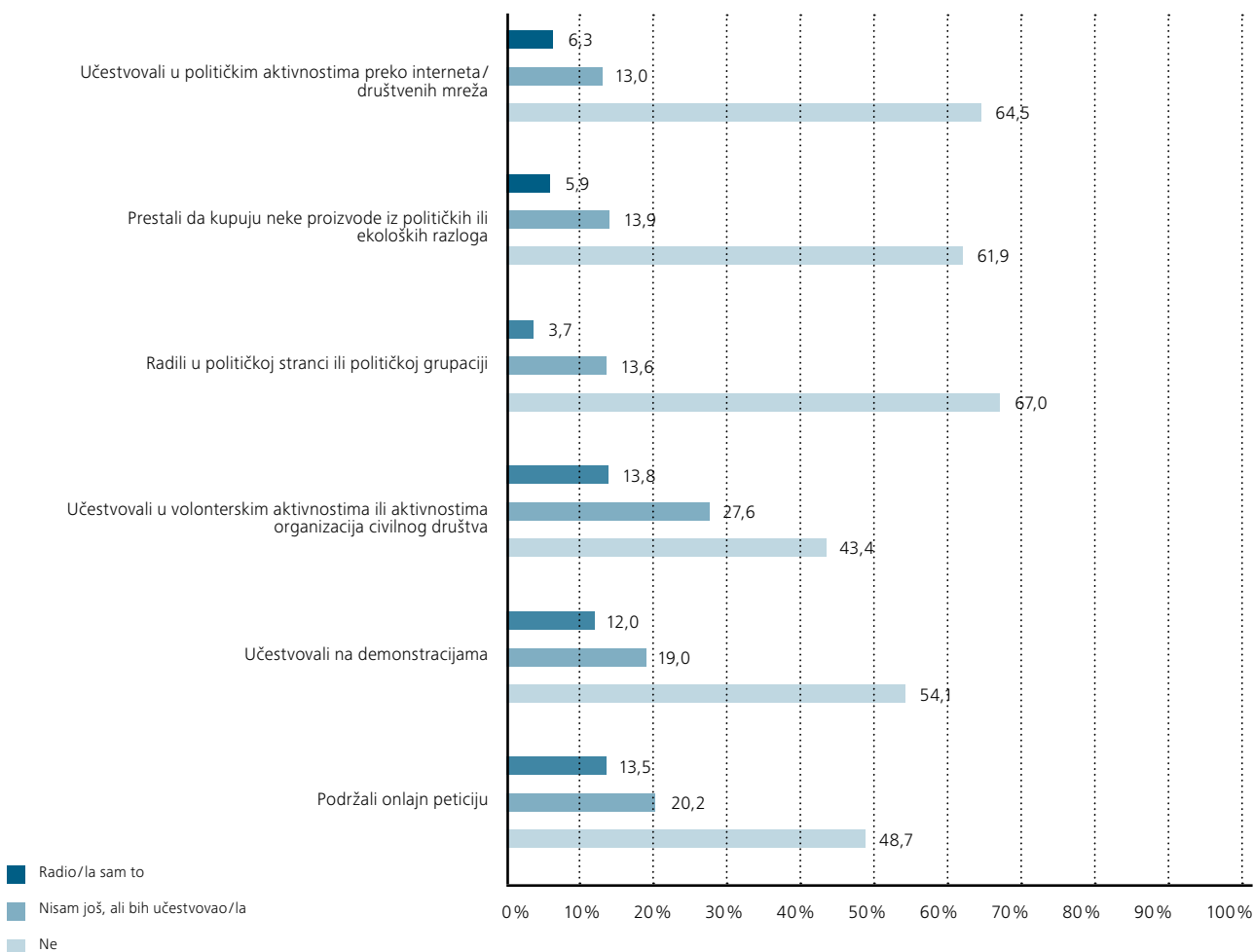
GRAFIKON 50: **Glasanje je dužnost svakog građanina u demokratskom društvu**

formi aktivizma. Drugim rečima, učešće u ličnijim, neposrednijim i angažovanijim oblicima političkog aktivizma, koji bi mogli da se shvate kao izraz građanskog delovanja, nije široko zastupljeno među mladima. Za svaki od analiziranih oblika političkog aktivizma neznatno veći procenat ispitanika u studiji je izrazio spremnost da učestvuje, odnosno odgovorili su „Nisam učestvovao/učestvovala, ali bih mogao/mogla da učestvujem“. Ovaj nalaz je veoma važan jer ukazuje da je potencijal za građanski aktivizam prisutan, ali na neki način „blokiran“. Razlog za to je verovatno uverenje mladih da političke elite ne bi reagovale, što bi efekte takvih neinstitucionalizovanih i nestrukturisanih formi političkog aktivizma učinilo upitnim i uzaludnim.

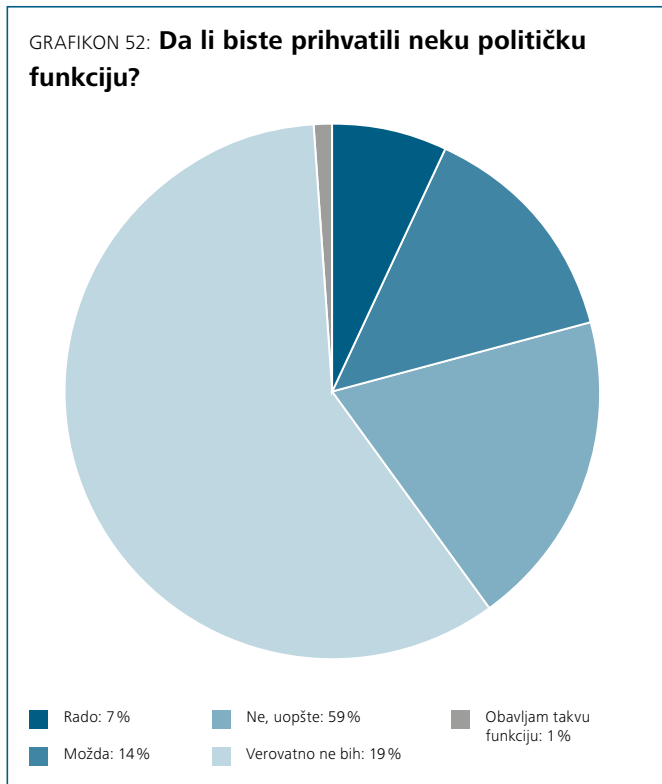
Slično kao kod glasanja, i kod ove vrste aktivizma postoji nekoliko sistematskih razlika među mladima. Ispitanici koji su stariji, visokoobrazovani ili višeg društveno-ekonomskog položaja aktivniji su u nekonvencionalnim oblicima političkog delovanja.⁶⁹ Stoga su nekonvencionalni i konvencionalni oblici političkog aktivizma veoma povezani. Takođe, u ovom smislu su aktivniji oni ispitanici koji su glasali na prethodnim izborima ili oni koji bi glasali na budućim izborima.⁷⁰ Varijabla socijalne strukture na taj način utiče ne samo na političku motivisanost već i na politički aktivizam.

GRAFIKON 51: **Učestalost učešća u nekonvencionalnim oblicima političkog aktivizma (u%)**

Napomena: zbir do 100 odsto uključuje odgovore „ne znam“ i „bez odgovora“.

Ogromna većina mladih ne bi bila voljna da preuzme neku političku funkciju (Grafikon 52). Na pitanje da li bi bili spremni da obavljaju neku političku funkciju, preko tri četvrtine mladih je dalo odričan odgovor (manje od jedan odsto ispitanika je odgovorio da se već nalazi na nekoj takvoj funkciji). Ovo je verovatno konačni „dokaz“ da veliku većinu mladih politika uopšte ne zanima.

Još jednom se jasno pokazalo da je volja za političkim aktivizmom zastupljenija među muškim ispitanicima i da se politika smatra „muškim poslom“. Iako ispitanici oba pola generalno nisu spremni da preuzmu neku političku funkciju, smatra se da su muškarci ipak skloniji da je preuzmu.⁷¹ Uz to, ispitanici koji su politički aktivni kako u konvencionalnom⁷² tako i u nekonvencionalnom smislu⁷³ rado bi obavljali neku političku funkciju.

Krajnji cilj svakog demokratskog društva je obezbeđivanje masovnog učešća običnih građana u politici. Nalazi pokazuju da su mladi u Srbiji daleko od ovog ideala. Čini se da su u manjini oni koji efektivno koriste svoja demokratska prava. Obrasci učešća u politici su neravnomerno raspoređeni među mladima, što ukazuje da te obrasce delimično oblikuju društvene, političke i ekonomske „snage“ koje su izvan kontrole samih mladih. Naposletku, to doводи u pitanje pravično zastupanje interesa raznih kategorija mladih u politici.

POVERENJE U INSTITUCIJE

Poverenje u institucije ukazuje na to da „građani smatraju da će njihovi interesi biti zajemčeni čak i ako su vlasti podvrgnute minimalnoj kontroli“ (Easton, 1975: 447). U izvesnom smislu, poverenje u institucije ukazuje na zadovoljstvo načinom na koji se upravlja državom u celini i predstavlja osnovni pokazatelj legitimiteta sistema (Easton, 1975; Slavujević i Mihailović, 1999). Ovo je posebno relevantno za demokratsko upravljanje jer se demokratske institucije ne mogu nametati ljudima koji ih ne žele.

Prethodno smo videli da, po pitanju poverenja u različite kategorije drugih ljudi, ispitanici imaju najmanje poverenja u ljude drugačijih političkih uverenja i u političke vođe. Isto tako, stiče se utisak da mladi gotovo sve institucije vide kao nelegitimne budući da se njihov stav prema institucijama odlikuje snažnim nepoverenjem (Grafikon 53). Većina mladih nema poverenja u institucije predsednika, parlamenta, vlade, medija, sindikata, a isto važi i za sve analizirane međunarodne institucije: EU, Ujedinjene nacije (UN), Organizaciju za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS), Severoatlantski savez (NATO) i Međunarodni monetarni fond (MMF). Ispitanici su najveće nepoverenje iskazali prema političkim strankama; više od dve trećine mladih nema poverenja u političke stranke, polovina nema nikakvo poverenje u njih, dok svega četiri odsto ima delimično ili potpuno poverenje. Animizitet prema političkim strankama najbolje se može ilustrovati činjenicom da je nepoverenje prema političkim strankama praktično izraženije nego prema NATO-u, koji inače važi za jednu od najomraženijih institucija u Srbiji. Slično tome, ispitanici imaju više poverenja, odnosno manje nepoverenja, u velike kompanije i banke nego u institucije države. Nezadovoljstvo onima koji bi trebalo da zastupaju i štite interese mladih je svakako još jedan od razloga za političku pasivnost i apatiju koju smo zabeležili.

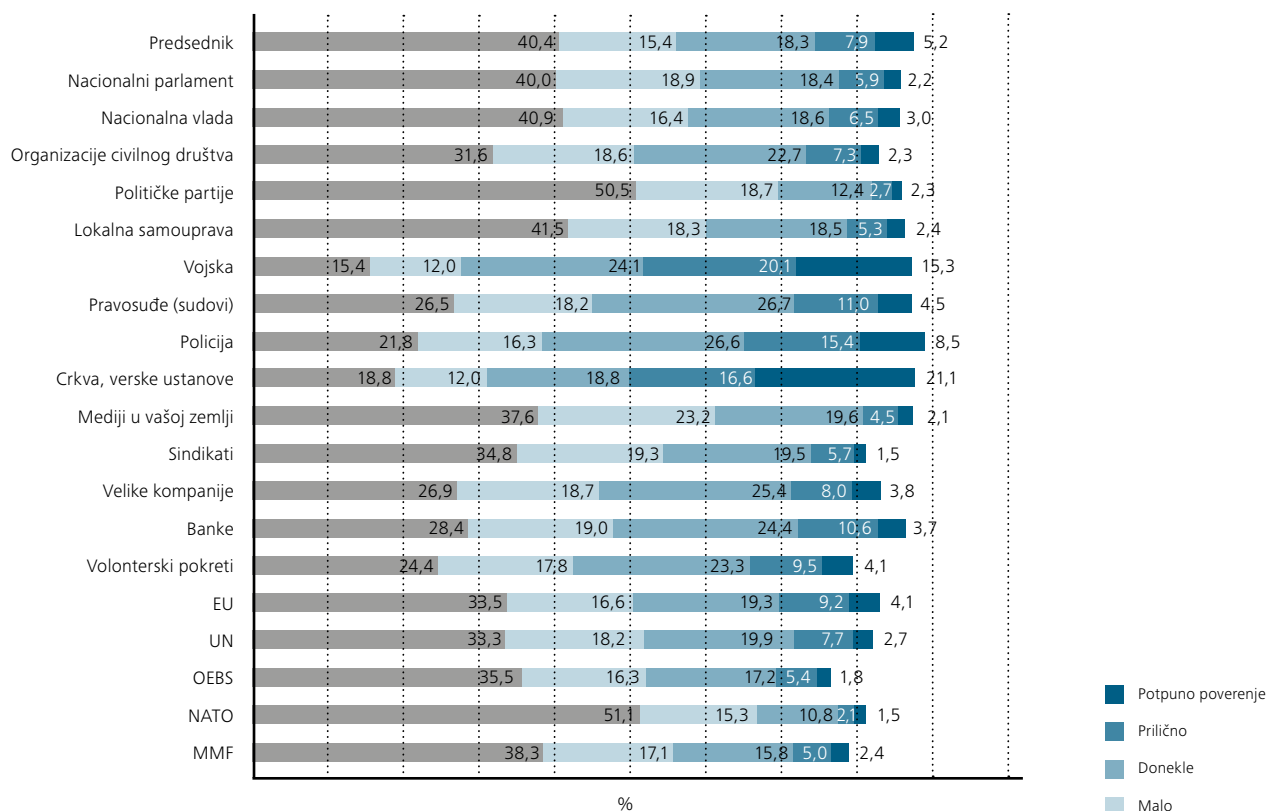
Jedine dve institucije koje donekle odstupaju od ovog trenda su vojska i crkva. To su jedine institucije u koje veći broj ispitanika ima poverenja u odnosu na broj onih koji nemaju poverenja, što se poklapa sa brojnim prethodnim anketama (npr. Slavujević, 2010).

Ustaljena je empirijska činjenica da se poverenje može stvoriti političkim i ekonomskim učinkom institucija sistema, odnosno da ljudi stiču poverenje u one institucije koje ostvaruju pozitivne rezultate (Mishler i Rose, 1997). Imajući to u vidu, nepoverenje mladih je delimično razumljivo zbog lošeg učinka nekih od najosnovnijih institucija demokratije u Srbiji. S tim u vezi, više zabrinjava to što mladi nisu spremni da reaguju i da se usprotive elitama kako bi ih naterali da budu odgovornije i delotvornije.

Poverenje u institucije takođe predstavlja funkciju određenih ličnih i psiholoških karakteristika mladih ljudi. Mladi koji su zadovoljni raznim aspektima svog života generalno imaju više poverenja u institucije kao što su političke stranke, vojska, pravosuđe i policija.⁷⁴ Isto tako, autoritarizam i etnocentrizam vezuju se za veće poverenje u one institucije koje po tradiciji uživaju autoritet, a to su crkva, vojska i policija.⁷⁵ Najbitnija varijabla u

GRAFIKON 53: Poverenje u institucije (u %)

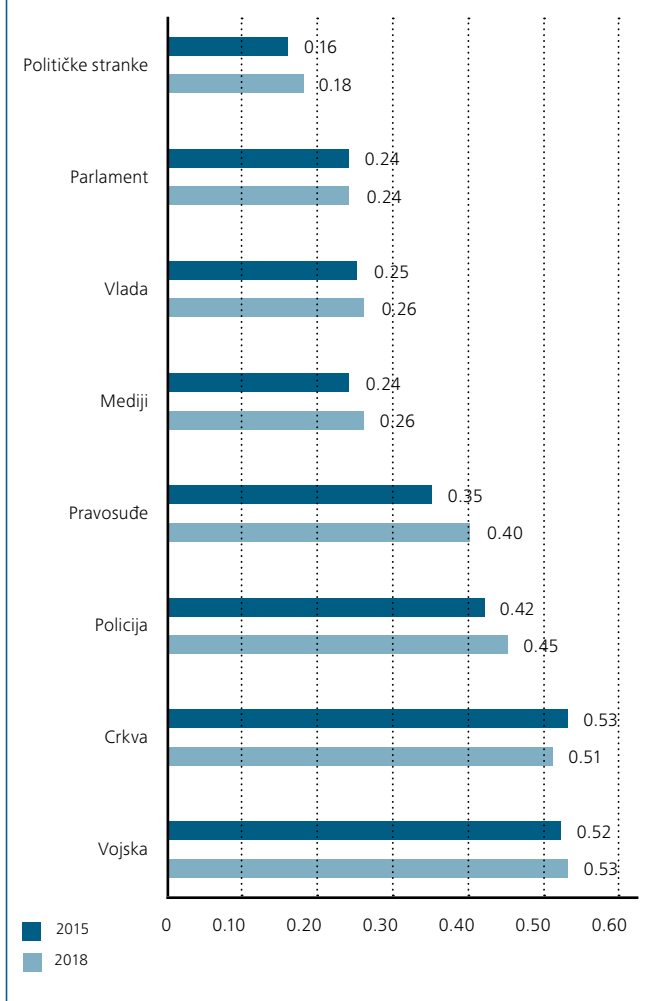
Napomena: zbir do 100 odsto uključuje odgovore „ne znam“ i „bez odgovora“.

vezi sa poverenjem u institucije je interpersonalno poverenje. Sa izuzetkom poverenja u crkvu, u svim ostalim slučajevima osobe koje se odlikuju većim stepenom interpersonalnog poverenja takođe se odlikuju većim stepenom poverenja u institucije.⁷⁶ Izgleda da se veći stepen interpersonalnog poverenja prenosi na poverenje u institucije. Dinamika odnosa između interpersonalnog poverenja i šireg poverenja u društvo i institucije obično se objašnjava na sledeći način: pojedinac se uči poverenju u druge ljude na nivou mikroodnosa, a potom se to poverenje prenosi na sekundarne grupe (Welch *et al*, 2006).

Isto tako, interpersonalno poverenje se često posmatra kao pokazatelj socijalnog kapitala i kao osnova građanske političke kulture (Almond i Verba, 1963; Inglehart, 1990; Pavlović, 2009; Putnam, 1993). Međutim, poznata diferencijacija između vezujućeg i premošćujućeg socijalnog kapitala (Putnam, 1993) često se koristi za konceptualizaciju značaja poverenja društva u demokratiju. Kao što smo videli, neka vrsta kulture nepoverenja u različite kategorije ljudi, odnosno u one koji se nalaze izvan uskog kruga porodice i prijatelja, ukazuje da je interpersonalno poverenje stvar poverenja unutar isključive i ka sebi okrenute grupe sličnih ljudi. Slično dokazima koji su izneti na drugim mestima (Fiket, Pavlović i Pudar, 2017; Tomanović i Stanojević, 2015), čini se da mlade u Srbiji karakteriše premošćujući socijalni kapital, koji ima manje demokratske rezultate (Putnam, 1993). Kad društvo nije u stanju da izgradi poverenje među različitim društvenim grupama, ono postaje segmentirano i podeljeno. U ta-

kvoj situaciji (mladim ljudima je teško da se poistovete sa državom kao političkom zajednicom i da gaje poverenje u njene institucije, što ima za posledicu neku vrstu „krize legitimiteta“. Kad naše podatke uporedimo sa podacima iz prethodne ankete, očito je da je poverenje mladih u pomenute institucije na relativno stabilnom nivou⁷⁷; jedino je došlo do blage promene u smislu povećanja nepoverenja u pravosuđe (Grafikon 54).

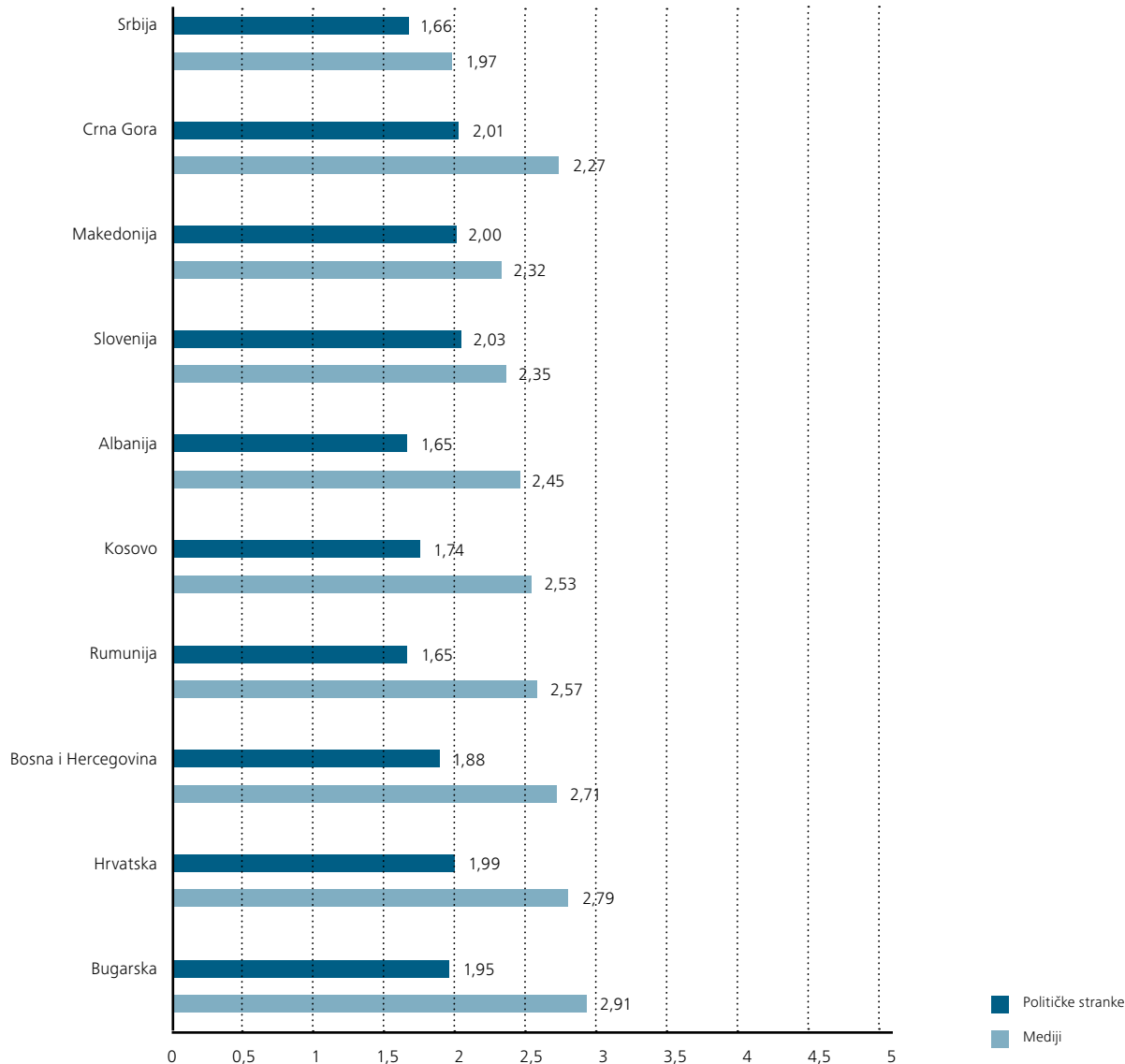
GRAFIKON 54: Poverenje u institucije među mladima u Srbiji 2015. i 2018. godine

Međutim, mnogo važniji od konkretnih „brojki“ su konkretni trendovi ili tipični obrasci poverenja. Posle institucija koje po tradiciji uživaju najveću podršku mladih ispitanika iz obe studije, slede takozvane institucije „sile“ (npr. policija), dok vlada, parlament i političke stranke uživaju najmanju podršku. Institucije vremenom ne dobijaju na legitimitetu.

Sagledavajući rezultate sa uporedne tačke gledišta, podaci koji se odnose na nivo poverenja u neke od ključnih institucija države i društva pokazuju da mladi u Srbiji spadaju u onu grupu ljudi koja ima nešto više nepoverenja u institucije predsednika, vlade ili parlamenta, dok u vojsku ima više poverenja. Glavni aspekt po kojem su odgovori mladih iz Srbije jedinstveni je taj da oni nemaju poverenja u medije, niti u političke stranke (Grafikon 55). To se u velikoj meri svakako odnosi na medije, s obzirom na to da mladi iz svih anketiranih zemalja generalno nemaju nikakvo poverenje u političke stranke.

GRAFIKON 55: Poverenje u političke stranke i medije u deset zemalja

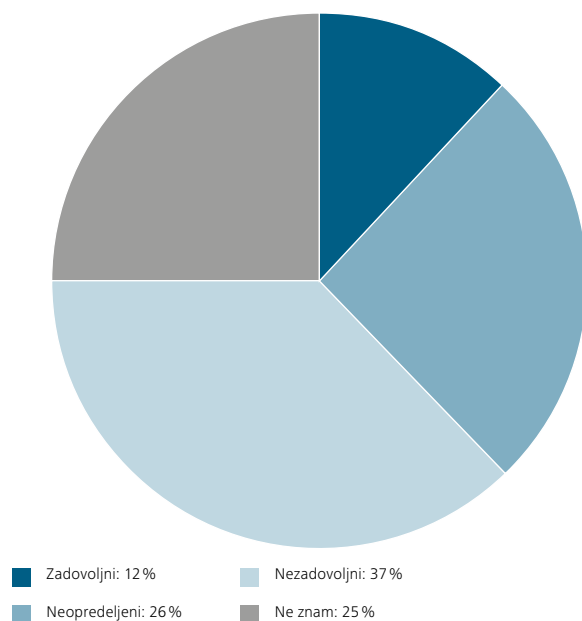

STAVOVI PREMA DEMOKRATIJU

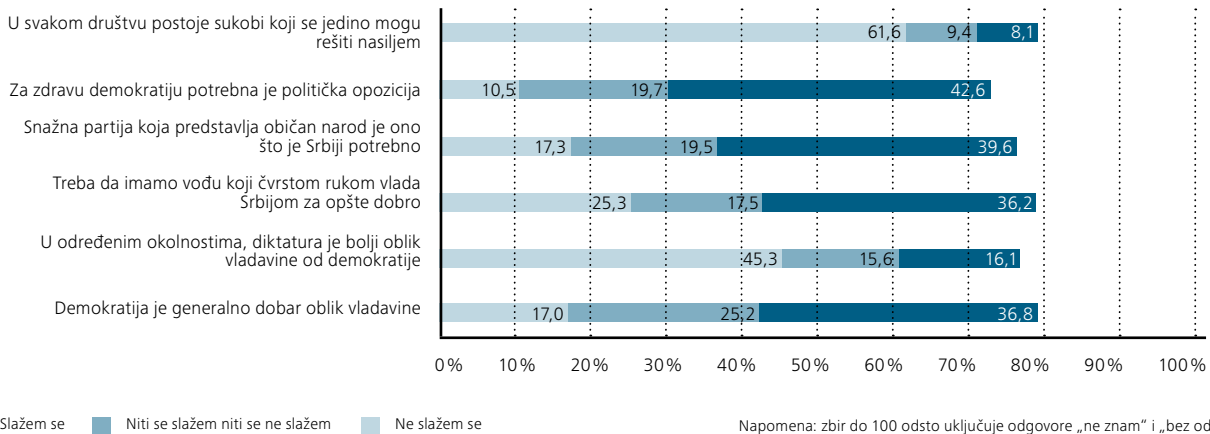
U svetlu hroničnog nepoverenja u temeljne institucije demokratskog društva nije ni čudo što podaci ukazuju da su mladi ljudi uglavnom nezadovoljni stanjem demokratije u Srbiji (Grafikon 56). Nešto preko jedne trećine mladih je veoma nezadovoljno ili donekle nezadovoljno, dok je otprilike tek svaki deseti ispitanik donekle ili potpuno zadovoljan. Valja skrenuti pažnju na činjenicu da jedna četvrtina mladih ne može da oceni stepen svog zadovoljstva stanjem demokratije. U poređenju sa prethodnom studijom, stepen nezadovoljstva mladih stanjem demokratije je otprilike isti.

Uprkos negativnoj oceni stanja demokratije u Srbiji, mladi pretežno podržavaju demokratski politički sistem (Grafikon 57). Broj mladih ljudi koji se slažu sa tvrdnjom da je demokratija najbolji oblik vladavine je dvostruko veći od onih koji se ne slažu. Uz to, 43 odsto mladih smatra da je za zdravu demokratiju potrebna opozicija, dok je odbacivanje nasilnog načina rešavanja sukoba veoma izraženo. Naposljetku, većina mladih se ne slaže sa tvrdnjom

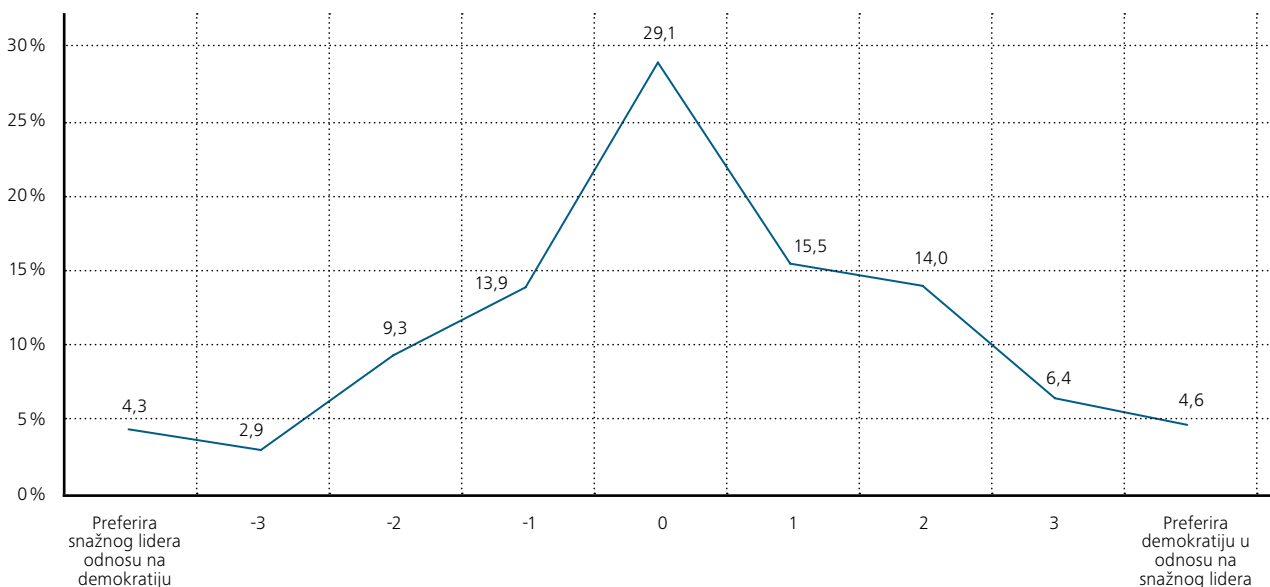
GRAFIKON 56: Zadovoljstvo stanjem demokratije

GRAFIKON 57: Ocena različitih aspekata demokratskog političkog sistema (u %)

GRAFIKON 58: Preferiranje demokratije u odnosu na snažnog lidera (u %)

da je diktatura ponekad bolja od demokratije. Podrška demokratiji u opštem smislu i nezadovoljstvo stanjem demokratije mogli bi da se protumače kao znak da mladi prave razliku između demokratije u stvarnoj praksi (koja je nezadovoljavajuća) i demokratije kao norme (koja je poželjna).

Pa ipak, među mladima postoje i neke oprečne tendencije u tom smislu. Suprotno podršci nekim elementima demokratskog sistema, postoje upečatljive preferencije prema određenim, ne baš demokratskim odlikama, koje ukazuju na prisustvo autoritarnih i populističkih tendencija. Većina mladih preferira snažnu političku partiju koja bi zastupala običan narod, kao i da na vlasti bude snažan politički vođa. Retke su razlike u pogledu sociodemografskih osobina, a kada su one prisutne, onda ukazuju na to da su preferencije prema takozvanim „catch-all“, odnosno sveobuhvatnim populističkim partijama izraženije među kategorijama mladih kojima su populističke poruke obično namenjene – onima koji imaju najniži nivo obrazovanja, najniži društveno-ekonomski položaj i koji dolaze iz manjih mesta.⁷⁸ U tim slučajevima klasični

populistički mehanizam – nezadovoljstvo demokratijom koje dovodi do preferencije prema nedemokratskim političkim opcijama i praksama (Todosijević i Pavlović, 2017) – mogao bi da bude na delu. Drugim rečima, preferencija prema vladavini čvrstom rukom i političkoj partiji koja zastupa obične građane predstavlja reakciju na brojne probleme i nemir u društvu i stoga pre potiče od percepcije da se interesi mladih ignorišu nego što potiče od neke principijelne, dispoziciono- vrednosne preferencije prema nedemokratskom tipu upravljanja državom.

Ove zbujujuće orijentacije u vezi sa željenom vrstom političkog sistema dodatno ilustruje relativna podrška demokratiji nasuprot vladavini snažnog vođe. Kad se ove varijable odvojeno analiziraju, ispostavlja se da približno isti broj mladih podržava odnosno odbacuje demokratiju i snažnog vođu. Pa ipak, „prava“ ili istinska podrška demokratiji podrazumevala bi podršku demokratiji, uz istovremeno odbacivanje snažnog vođe odnosno autokratije. Kad uporedimo odgovore istog ispitanika na ove dve stavke, dobijamo merilo relativne podrške demokratiji nasuprot autokratiji (Grafikon

58).⁷⁹ Ekstremne vrednosti u okviru dobijenog indeksa posebno su relevantne jer opisuju kombinaciju podrške demokratiji i odbacivanja autokratije (skorovi +3 i +4), odnosno podrške autokratiji i odbacivanja demokratije (skorovi -3 i -4). Takvi „demokratski“ i „autokratski“ nastrojeni tipovi su relativno retki. Približno 11 % mladih je u tom smislu demokratski nastrojeno, dok je 7 % autokratski nastrojeno. Pa ipak, mladi koji, u relativnom smislu, makar malo preferiraju demokratiju (skorovi od 1 do 4) brojniji su (41 %) od onih koji preferiraju autokratiju (30 %).

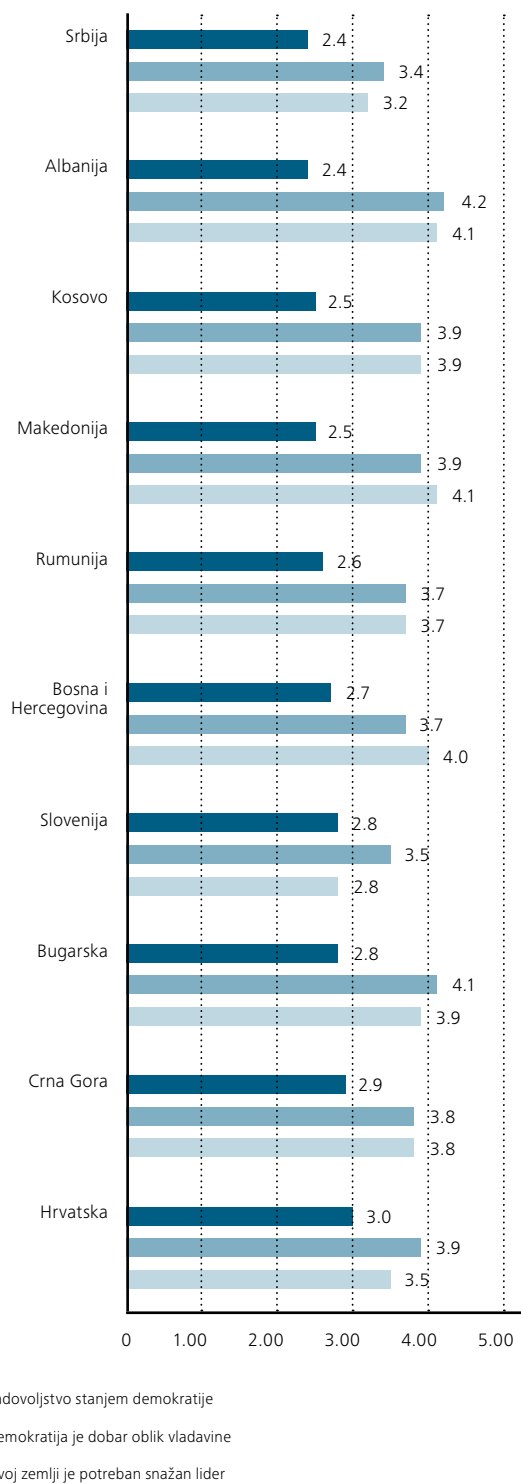
Konkretna i difuzna podrška demokratiji je relativno mala među mladima u Srbiji u poređenju sa mladima iz ostalih zemalja (Grafikon 59). Ako je za utehu, mladi u Srbiji takođe spadaju u one koji najmanje podržavaju snažnog lidera. Moglo bi se reći da demokratija uživa najmanju podršku među mladima iz Srbije, mada to nije nužno povezano sa većom preferencijom prema nedemokratskom načinu vladavine.

STAV PREMA DEMOKRATSKIM VREDNOSTIMA

Iako, kao što smo upravo videli, prihvatanje demokratskog političkog sistema nije po svojoj prirodi bezuslovno ili utemeljeno na oceni demokratije kao vrednosti same po sebi, čini se da su mladi ljudi svesni problematičnog stanja nekih osnovnih demokratskih vrednosti, naročito u kontekstu istih vrednosti u EU. To baca novo svetlo na podatke koji ukazuju na nezadovoljstvo trenutnim stanjem demokratije, koje je potencijalno rezultat percepcije da su slabo ostvarene one vrednosti koje čine suštinu demokratije. Podaci o stanju mnogobrojnih vrednosti kako u Srbiji tako i u Evropi, koji su prikazani u Grafikonu 60, pružaju nam neke veoma važne uvide.

Najupečativija je činjenica da je stanje baš svake od analiziranih vrednosti u Srbiji ocenjeno kao daleko gore nego u EU. Za svaku od analiziranih vrednosti je manji procenat mladih koji smatraju da je njeno stanje dobro u Srbiji u odnosu na stanje te vrednosti u EU. Ocena stanja ovih vrednosti u EU je uravnoteženija, odnosno broj ispitanika koji su stanje date vrednosti ocenili pozitivno i onih koji su je ocenili negativno je relativno sličan, a po pravilu je više onih koji su je pozitivno ocenili u odnosu na one koji su je negativno ocenili. Što se tiče Srbije, stanje nijedne od navedenih vrednosti većina ispitanika nije ocenila kao dobro ili veoma dobro. Najnegativnije je ocenjeno stanje ekonomske dobrobiti građana i zaposlenosti, a to su pitanja koja imaju naročiti značaj za građane Srbije, bez obzira na to da li su mladi ili ne. Približno polovina mladih u Srbiji smatra da je stanje ove dve vrednosti loše. S druge strane, stanje bezbednosti i individualnih sloboda dobilo je „najpozitivniju“ ocenu. Iako se nivo ove dve vrednosti i dalje percipira kao nizak, karakteristično je to što su one dobile najveći broj pozitivnih ocena, odnosno najmanji broj negativnih ocena, koje, još jednom treba napomenuti, i dalje preovlađuju. Zadovoljstvo stanjem demokratije i opšta podrška demokratskom političkom sistemu su značajno i pozitivno povezani sa ocenom stanja svake

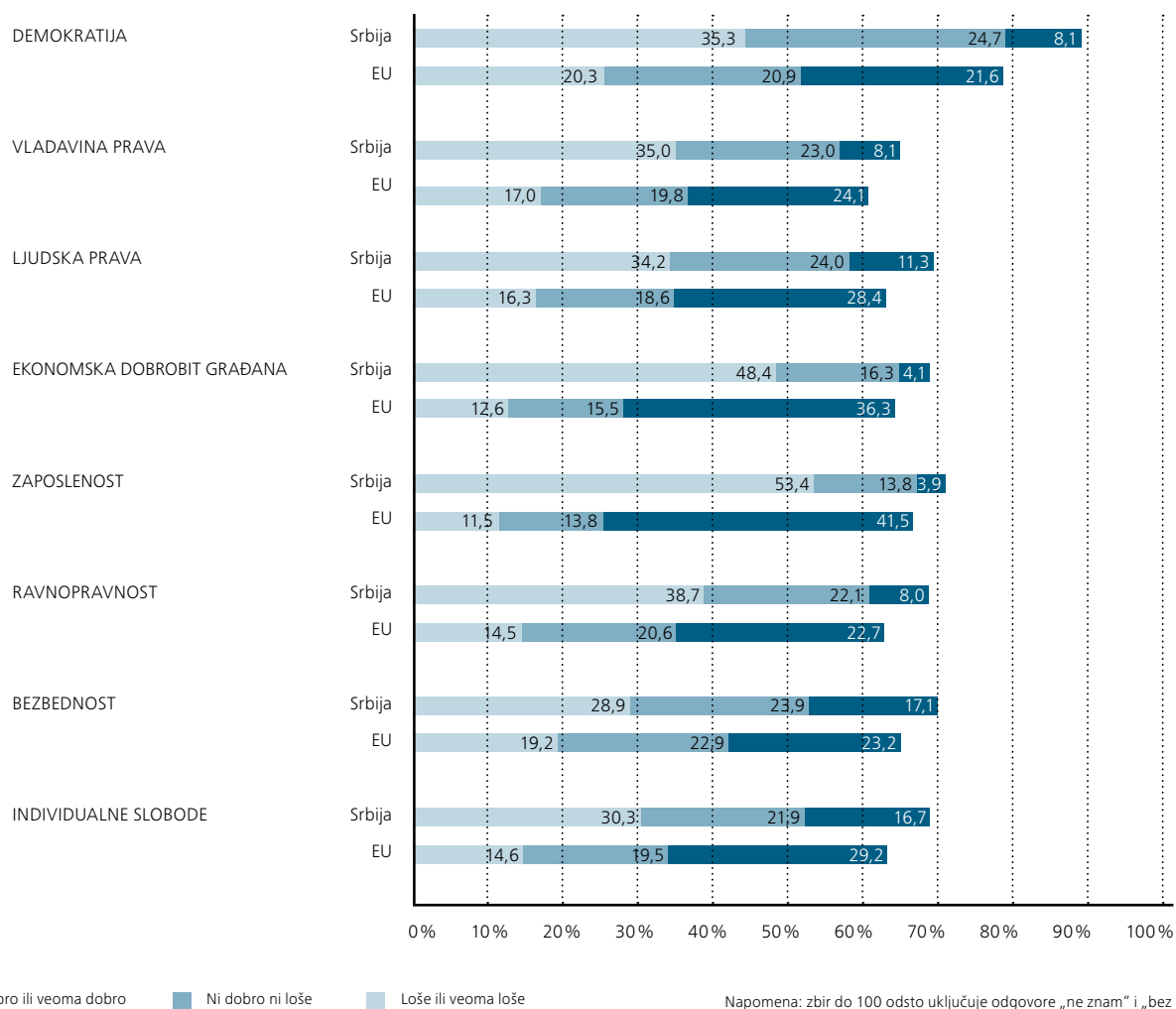
GRAFIKON 59: **Zadovoljstvo stanjem demokratije i podrška demokratiji i snažnom lideru u deset zemalja**

od navedenih vrednosti u Srbiji, što znači da demokratiju više podržavaju oni koji smatraju da su demokratske vrednosti u većoj meri zajemčene u Srbiji. Ovaj nalaz takođe ukazuje da demokratski sistem generiše podršku u kontekstu ocene političkog i ekonomskog učinka sistema.

U poređenju sa mladima iz drugih zemalja, mladi u Srbiji dali su relativno niske ocene stanju demokratije, ljudskih prava, indivi-

GRAFIKON 60: Ocene stanja vrednosti u Srbiji i EU (u %)

dualnih sloboda, ekonomske dobrobiti i zaposlenosti. Mladi u Srbiji spadaju u one ispitanike koji su negativnije ocenili stanje analiziranih vrednosti.

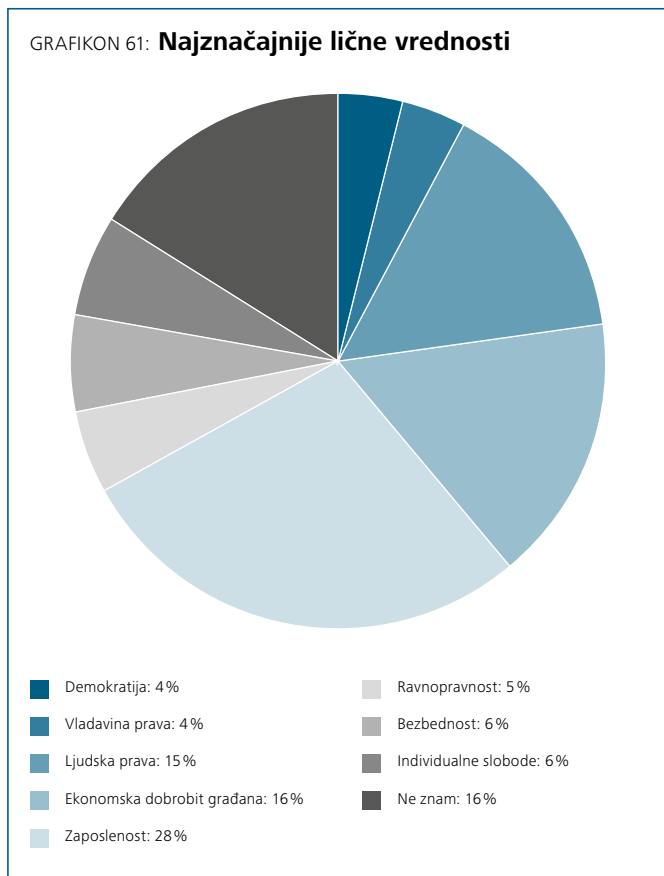
Sličan obrazac vrednosnih preferencija dobijen je i kad je reč o ličnom značaju ovih vrednosti. Od ispitanika je zatraženo da od pomenutih vrednosti izdvoje tri najvažnije. Najveći broj ispitanika izdvojio je sledeće tri vrednosti: zaposlenost (koju je 61 odsto ispitanika stavilo na jedno od prva tri mesta), ekonomsku dobrobit (42 odsto) i ljudska prava (41 odsto). Kad je od ispitanika zatraženo da jednu od te tri izdvoje kao najvažniju, dobijen je zapravo identičan „poredak“ vrednosti (Grafikon 61). Ispitanici su kao prioritetnu vrednost najčešće izdvojili zaposlenost, iza koje slede ekonomska dobrobit i ljudska prava, dok se daleko manji broj ispitanika opredelio za ostale vrednosti.

Uzeti zajedno, ovi nalazi mogli bi da ukažu na to da mladi ljudi „odobravaju“ žrtvovanje individualnih sloboda i vladavine prava, pa čak i same demokratije, zarad poboljšanja životnog standarda. To predstavlja lošu vest kad je reč o izgledima za jačanje demokratskih institucija, kao i naznaku da mladi ljudi nisu svesni činjenice da ništa osim zaštite upravo tih vrednosti za koje oni smatraju da se urušavaju ne može da donese ekonomsku dobrobit.

PERCEPCIJA AKTUELNIH DRUŠTVENIH PITANJA

Mišljenja mladih o tome na koje bi zadatke vlada trebalo da se fokusira su u skladu sa razmatranjima u vezi sa ličnim vrednosnim aspiracijama i percepcijom stanja vrednosti u društvu (Grafikon 62). Ne bismo previše pogrešili ako bismo rekli da mladi smatraju da je zadatak vlade da se stara o svemu (nema značajnih promena u pogledu rangiranja prioriteta zadataka vlade u odnosu na podatke iz prethodne ankete iz 2015. godine). Za svaki od navedenih zadataka mladi u velikom broju smatraju da bi vlada trebalo da se fokusira upravo na taj zadatak, iako postoje izvesne indikativne razlike u skladu sa percepcijom stanja vrednosti u Srbiji. Shodno tome, primarni zadaci vlade treba da budu smanjenje nezaposlenosti i unapređenje ekonomskog rasta i razvoja (treba podsetiti na prethodno iznete podatke koji ukazuju na ekonomsku prirodu glavnih razloga potencijalne emigracije mladih). U najveće prioritete spadaju i borba protiv kriminala i korupcije, socijalna pravda i ljudska prava i slobode, kao i poboljšanje položaja mladih i zaštita životne sredine. Bez obzira na to, najmanje dve trećine mladih smatra da su svi ovi

GRAFIKON 61: Najznačajnije lične vrednosti

zadaci veoma važni, što ukazuje na viđenje da je srpsko društvo oprećeno raznim vrstama problema.

Svi prethodno navedeni nalazi upućuju na pretežno materijalističku orijentaciju mladih, u smislu da su oni usredsređeni na ciljeve koji bi trebalo da dovedu do poboljšanja materijalnog standarda i ekonomskog napretka. Takva orijentacija je očigledna među mladima i u drugim aspektima.

Mladi nisu preveliki optimisti da će se ekonomska situacija u Srbiji popraviti u bliskoj budućnosti. Jedna četvrtina (24 odsto) ispitanika ne može da kaže da li će se ekonomska situacija u zemlji promeniti nabolje ili nagore, a isti procenat (24 odsto) ispitanika smatra da će se dodatno pogoršati, dok svaki peti ispitanik (20 odsto) smatra da će se poboljšati. Približno jedna trećina mladih (32 odsto) neopredeljena je po ovom pitanju.

Pokazalo se da je među mladima raširena preferencija prema socijalnoj sigurnosti i ekonomskoj dobrobiti. Prema odgovorima na konkretnije pitanje u vezi sa temama usredsređenim na egalitarne tendencije, većina mladih podržava smanjenje ekonomske nejednakosti, dok tri četvrtine njih smatra da bi trebalo da postoji veća jednakost između dohotka bogatih i dohotka siromašnih (Grafikon 63). Još veći broj ispitanika podržava socijalno orijentisanu politiku vlade koja bi vodila brigu o svima. Većina ispitanika smatra da država treba da ima veću kontrolu nad ekonomijom. Treba istaći da se uloga države percipira kao pozitivna, ali je iskazano znatno nepoverenje prema državnim institucijama. Stoga bi ovde to nepoverenje verovatno trebalo shvatiti kao nezadovoljstvo učinkom sistema, a ne kao odbacivanje uspostavljenih institucionalnih aranžmana.

Podaci pokazuju da mladi neguju ličnu inicijativu i konkurenciju, što je suprotno raširenim egalitarnim tendencijama. Skoro dve trećine mladih smatra da se naporan rad na kraju isplati i da je konkurencija u suštini pozitivna.

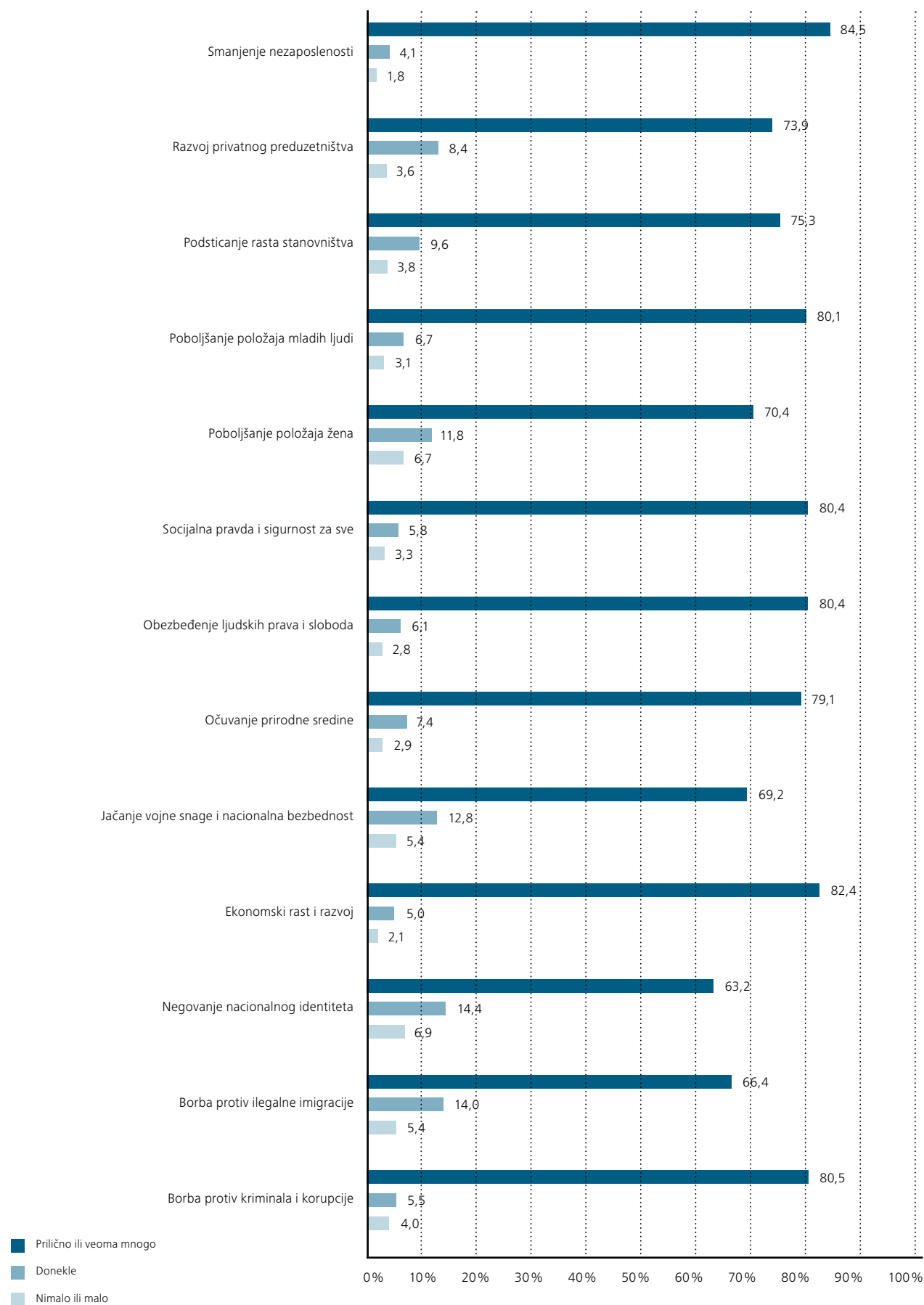
Mladi koji su naklonjeni egalitarnom stavu pridaju veći značaj gotovo svim zadacima države, što zapravo ukazuje da se oslanjanje na državu i njenu intervenciju nalazi u srcu egalitarne orijentacije. Uz to, izraženija egalitarna orijentacija je, iz razumljivih razloga, zastupljena među grupama mladih ispitanika nižeg društveno-ekonomskog položaja,⁸⁰ dok ne postoje značajne veze sa ostalim sociodemografskim varijablama.

To delimično navodi na zaključak da mladi nisu nužno ideološki orijentisani ka levcima, iako oslanjanje na državu leži u osnovi levičarskih ideologija, što dobijeni podaci dodatno potvrđuju. Na pitanje da se samopozicioniraju u odnosu na političku ideologiju, tek manjina mladih bila je u stanju da svoje političke stavove opiše na taj način (Grafikon 64). Na ovo pitanje je odgovorilo 43 odsto ispitanika, dok većina mladih nije odgovorila ili su rekli da ne znaju. Oni koji su odgovorili na ovo pitanje su se na skali najčešće pozicionirali duž centra, dok je relativno ujednačen broj mladih koji su sebe pozicionirali na levoj odnosno desnoj strani političkog spektra. Na osnovu toga se može izneti tvrdnja da mladi u Srbiji nisu politički ekstremisti ni u jednom smislu, već se čini da u tom smislu nemaju jasno profilisanu i koherentnu ideološku orijentaciju.

Odsustvo profilisanih ideoloških stavova verovatno se najbolje može opisati činjenicom da ne postoji statistički značajna korelacija između ideološkog samopozicioniranja i egalitarne orijentacije. To praktično ukazuje da se mladi iz svih delova političkog spektra oslanjaju na intervenciju države. Uz to, ideološka orijentacija mladih nije značajno povezana sa percepcijom razlika u primarnim zadacima države. Iako neki od ponuđenih zadataka spadaju u tipične levičarske ili desničarske teme, sadržajne veze praktično ne postoje.⁸¹

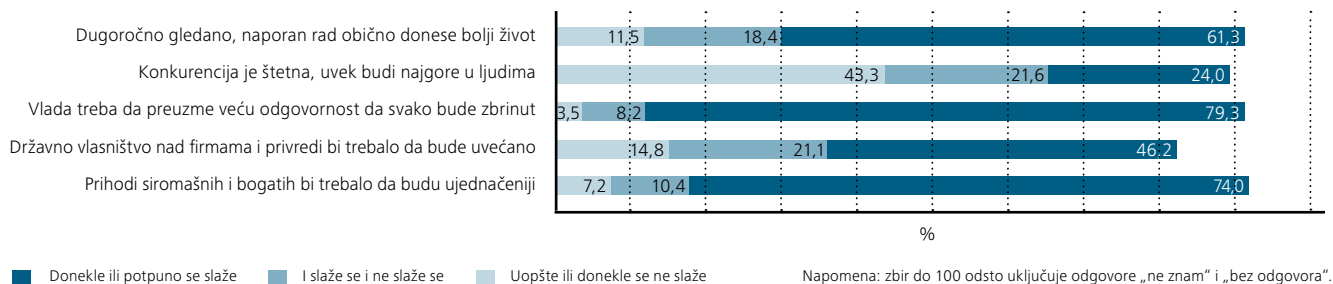
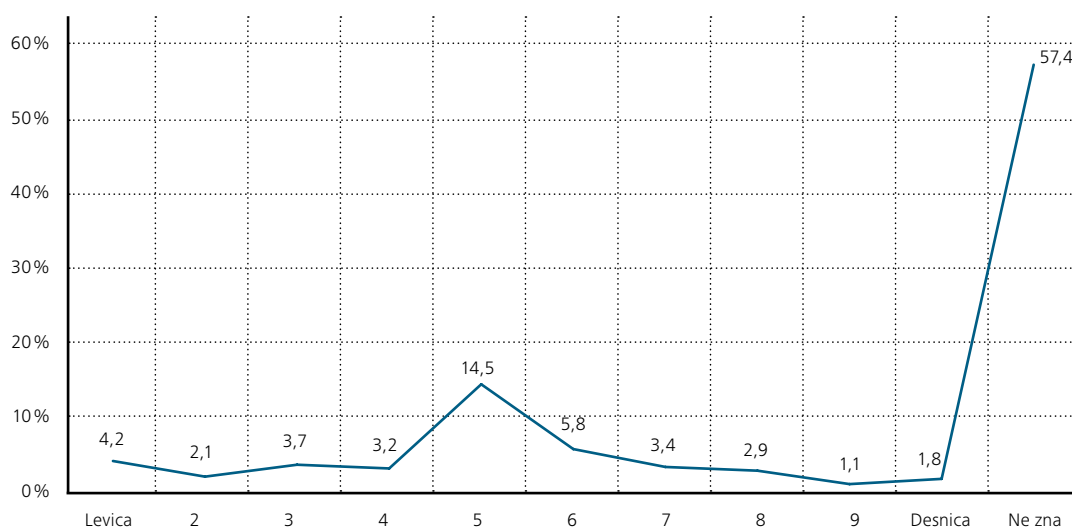
Ukratko, ovi nalazi daju sliku mladih u Srbiji koji su teško opterećeni ekonomskim problemima, koji imaju primat u odnosu na pitanja kao što su vladavina prava, ljudska prava i slobode. Pa ipak, mladi u tom smislu ne žude mnogo da preuzmu kontrolu nad stvarima u političkom životu i da shodno tome delaju. Ovi problemi su razlog zbog kojeg su mladi, uprkos tome što su zabrinuti i nezadovoljni učinkom države i institucija, i dalje fokusirani na intervenciju države, koju preferiraju. To bi bilo isto kao kad bi mladi rekli da stanje nije dobro, ali da za to treba da se pobrine neko drugi.

GRAFIKON 62: Vrednovanje primarnih zadataka vlade (u %)

Napomena: zbir do 100 odsto uključuje odgovore „ne znam” i „bez odgovora”.

GRAFIKON 63: **Mišljenja o intervencijama države, napornom radu i konkurenciji (u %)**GRAFIKON 64: **Samopozicioniranje u odnosu na levicu ili desnicu (u %)**

STAV PREMA NACIONALNOM OKVIRU, EVROPSKOJ UNIJI I KOSOVSKOM PITANJU

Prethodno izneti podaci ukazuju da mladi u Srbiji ostaju na distanci ili izražavaju negativna osećanja prema važnim aspektima demokratije i državnih institucija. U ovom odeljku se bavimo pitanjem stavova mladih prema različitim aspektima srpskog društva, a pre svega njihovim stavovima prema nacionalnom okviru, kao i u vezi sa nekim važnim pitanjima domaće i spoljne politike, kao što su pitanja evropskih integracija i Kosova i Metohija.

GEOPOLITIČKA IDENTIFIKACIJA MLADIH

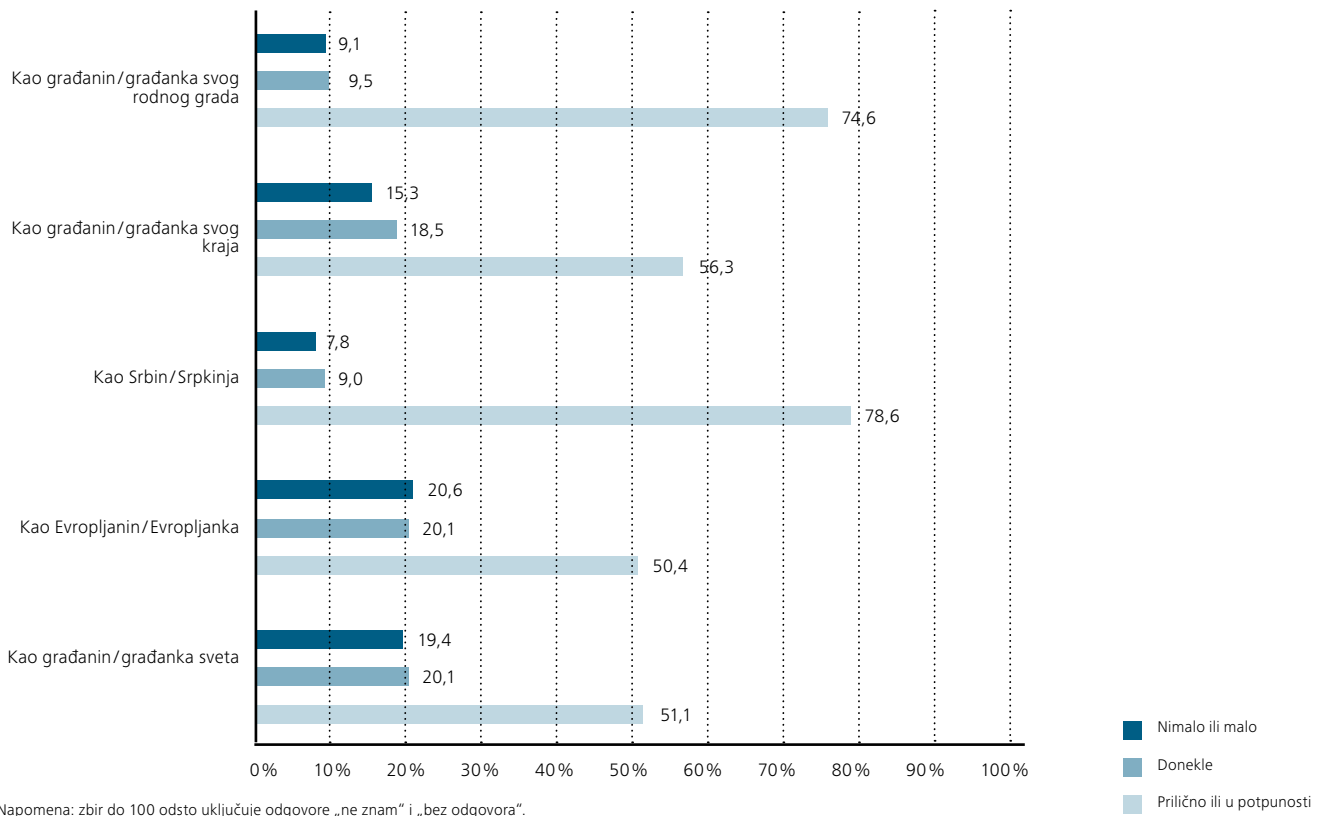
Uobičajeni kriterijum koji se koristi za razlikovanje grupnih identifikacija je njihov "opseg", koji se kreće u rasponu od najmanjih, lokalnih i parohijskih (grad), preko regionalnih i nacionalnih, pa sve do najširih kontinentalnih i mondijalističkih identifikacija (građanin sveta, pripadnik čovečanstva) (Pantić, 1991; Vasović, 2000). „Sužanje“ okvira kolektivne identifikacije na period ozbiljnih društvenih kriza i međunacionalnih sukoba (Pantić, 2002; Pantić i Pa-

vlović, 2009; Vasović, 2000) ukazuje da je dominantni okvir kolektivne identifikacije pokazatelj nivoa tolerancije u društvu i otvorenosti društva u celini.

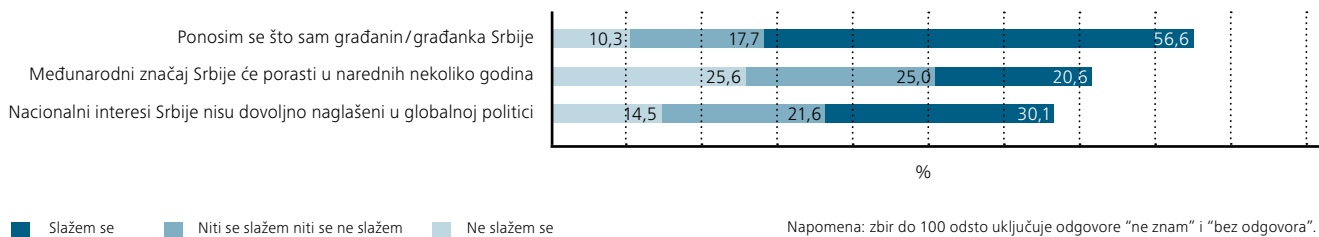
Brojne prethodne studije su pokazale da je, u tom smislu, veoma često izražena nacionalna identifikacija (npr. Vasović, 2000), što je donekle slučaj i u ovom istraživanju. Najveći broj mladih, u znatnoj meri ili u potpunosti, vidi sebe kao građane Srbije, odnosno poistovećuje se sa nacionalnim okvirom (Grafikon 65).

Međutim, mladima je relativno važna i lokalna identifikacija (građanin/građanka nekog grada), dok im je regionalna, evropska ili mondijalistička identifikacija relativno manje važna. Drugim rečima, čini se da poistovećivanje sa (sub)nacionalnim okvirom prevlađuje u odnosu na poistovećivanje sa nadnacionalnim okvirom. Mladi u Srbiji imaju prilično uske nazore. Već smo pomenuli njihov strah od putovanja po susednim zemljama, etničku distancu i slično. Ako imamo na umu pretežno nepoverenje u institucije ili nezadovoljstvo stanjem demokratije i ekonomije, osećaj pripadnosti naciji može se shvatiti kao vezanost za Srbiju u etničkom smislu, a ne kao vezanost za političku zajednicu. Drugim rečima, pretežno nezadovoljstvo stanjem srpskog društva ne umanjuje značaj pripadnosti srpskom narodu.

GRAFIKON 65: Poistovećivanje sa (sub)nacionalnim i nadnacionalnim geopolitičkim entitetima (u %)

GRAFIKON 66: Nacionalni ponos i mišljenja o srpskim nacionalnim interesima (u %)

Pored velikog značaja pripadnosti Srbiji, većina mladih se ponosi time što su građani i građanke Srbije (Grafikon 66).

S druge strane, među mladima u Srbiji vlada uverenje da nacionalni interesi Srbije nisu dovoljno zastupljeni u globalnoj politici, kao i izvesni pesimizam u vezi sa premisom da će međunarodni značaj Srbije porasti u narednih nekoliko godina.

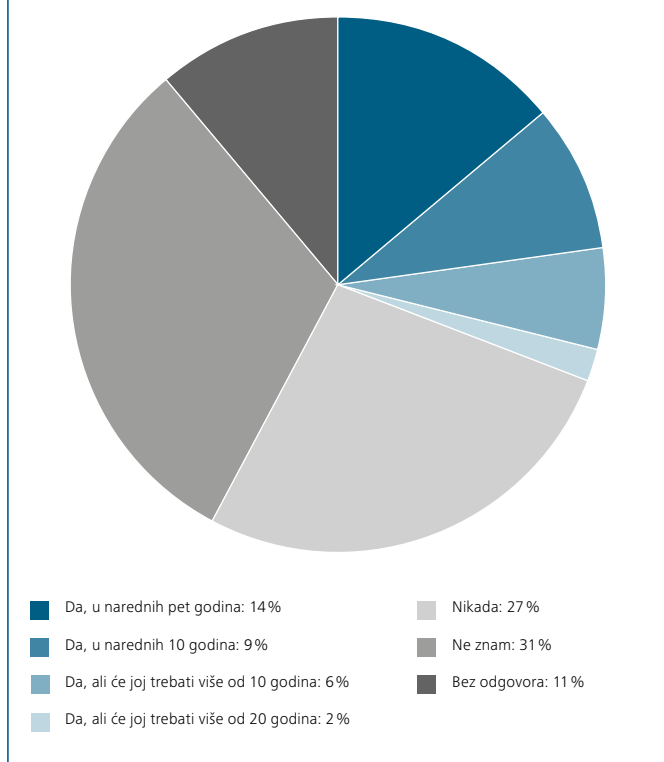
Po ovim pitanjima postoje zanemarljive razlike među mladima. Time što su građani Srbije više se ponose mladići, kao i osobe nižeg društveno-ekonomskog položaja.⁸²

MIŠLJENJE O PITANJIMA EVROPSKIH INTEGRACIJA I KOSOVA

Sa pitanjima nacionalnog identiteta tesno su povezana dva najvažnija pitanja u domaćoj i spoljnoj politici Srbije. Prvo pitanje se odnosi na stavove prema Kosovu i Metohiji, a drugo na pristupanje Evropskoj uniji.

Konsenzus po pitanju Kosova praktično ne postoji (Grafikon 67). Većina mladih je odgovorila da ne zna odgovor ili nije ni odgovorila na ovo pitanje. Približno jedna četvrtina ispitanika smatra da Srbija nikada neće priznati Kosovo kao nezavisnu državu, dok nešto malo veći broj ispitanika smatra da će se to ionako desiti. S tim u vezi, samo su iznete različite projekcije kada bi to moglo da se desi. Preovlađuje mišljenje da će Srbija priznati nezavisnost Kosova u narednih pet godina. Ne postoji nijedna grupa mladih, kod koje su kontrolisane relevantne sociodemografske osobine, koja ima značajno drugačije mišljenje.

GRAFIKON 67: Šta mislite, da li će Srbija priznat Kosovo kao nezavisnu državu?

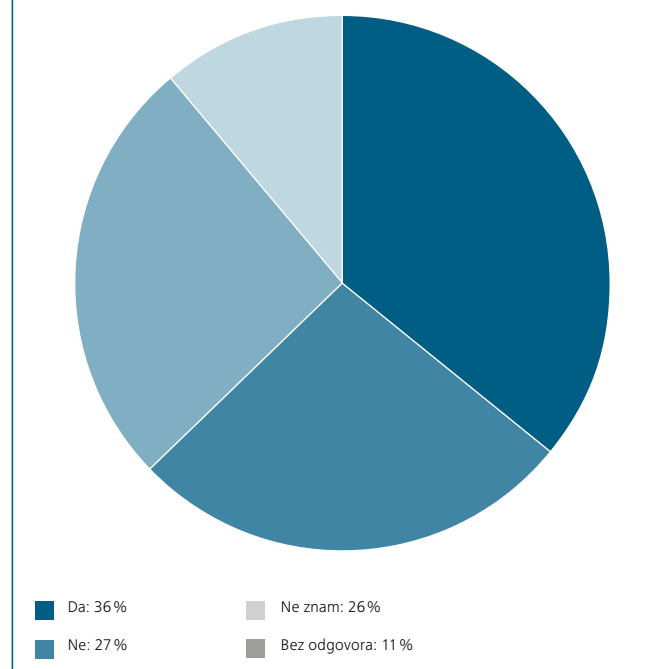
Očekuje se da stav prema Kosovu i Metohiji bude povezan sa izvesnim aspektima stava prema srpskom narodu i državi. Mladi koji imaju izraženiji osećaj nacionalnog ponosa ili oni kojima je bitnija pripadnost nacionalnom okviru više su naklonjeni odgovoru da se priznanje nezavisnosti Kosova neće skoro desiti, ili da se nikada neće desiti.⁸³ To je potpuno razumljivo s obzirom na simbolički značaj pitanja Kosova i Metohije za nacionalno samoodređenje.

Na pitanje da li Srbija treba da uđe u EU, mladi su u svojim odgovorima bili jednako podeljeni kao i po pitanju Kosova (Grafikon 68). Jedna trećina ispitanika smatra da Srbija treba da uđe u EU, dok više od jedne četvrtine njih ne deli to mišljenje. Veliki broj mladih je rekao da ne zna odgovor ili nisu ni odgovorili na ovo pitanje. Isto tako, nismo pronašli sistematske veze sa sociodemografskim osobinama mladih. S druge strane, postoje značajne veze sa nekim merilima etničkog identiteta. Mladi koji imaju manje izražen osećaj nacionalnog ponosa i vezanosti za Srbiju su oni koji se protive ulasku Srbije u Evropsku uniju.⁸⁴ Pristupanje Evropskoj uniji više podržavaju mladi koji se u izraženijem stepenu poistovećuju sa Evropom.⁸⁵ Stavovi prema Kosovu i EU takođe su značajno povezani. Negativniji stav prema nezavisnosti Kosova je u korelaciji sa negativnijim stavom prema EU i obrnuto.⁸⁶

Ovi elementi empirijskih dokaza dodatno ukazuju na etničku predstavu o nacionalnoj pripadnosti. Što se osoba snažnije poistovećuje sa srpskom nacijom, to je više sklona da brani jedan od simboličkih kamena temeljaca nacionalnog identiteta – Kosovo i Metohiju, a manje je sklona ideji pridruživanja većoj grupi nacionalnih država u okviru Evropske unije. Pored toga, dva glavna pi-

tanja u spoljnoj politici Srbije su u nekom smislu nespojiva u glavu mladih. Neprihvatanje eventualne nezavisnosti Kosova obično podrazumeva i protivljenje Evropskoj uniji.

GRAFIKON 68: Da li smatrate da Srbija treba da uđe u Evropsku uniju?

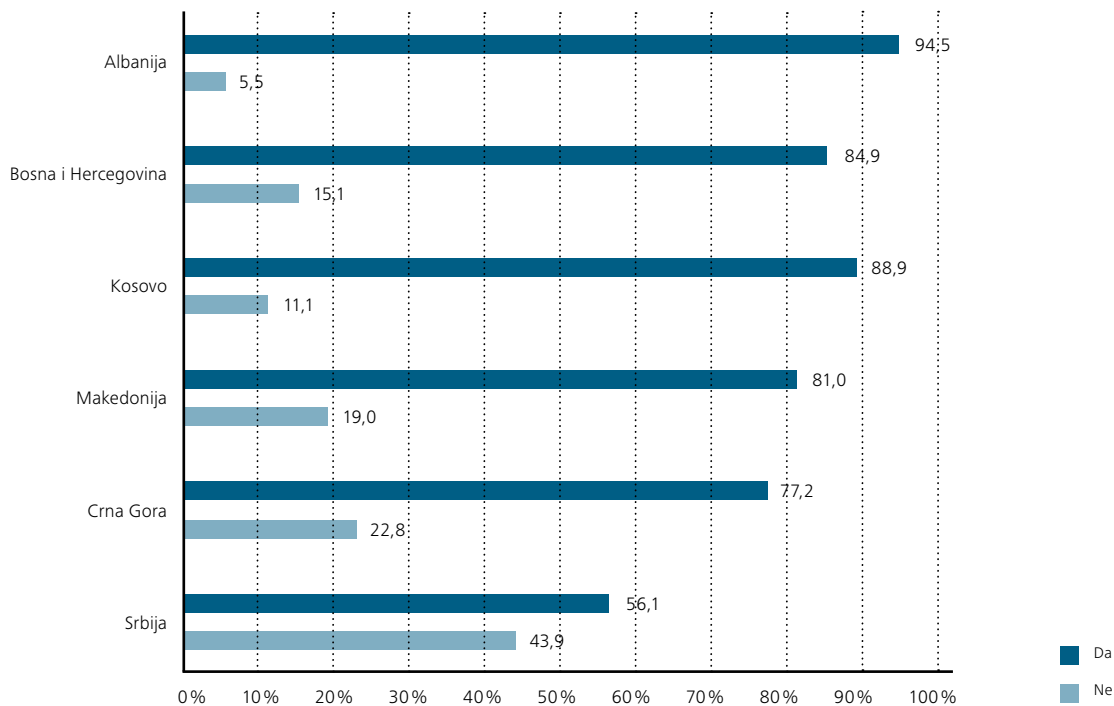

U vezi sa ovom temom, uočili smo jednu od najizraženijih razlika između mladih u Srbiji i mladih iz drugih zemalja (Grafikon 69). U svim ostalim zemljama ispitanici podržavaju proces evropskih integracija, a najmanje tri četvrtine mladih je izrazilo želju da njihova zemlja uđe u EU. Što se tiče Srbije, nešto malo više od polovine ispitanika koji su dali validan odgovor na ovo pitanje izjavilo je da Srbija treba da uđe u EU. Mladi iz Srbije su ujedno i najveći protivnici pristupanja EU (treba reći da su mladi iz Crne Gore i Srbije dali daleko manje validnih odgovora na ovo pitanje).

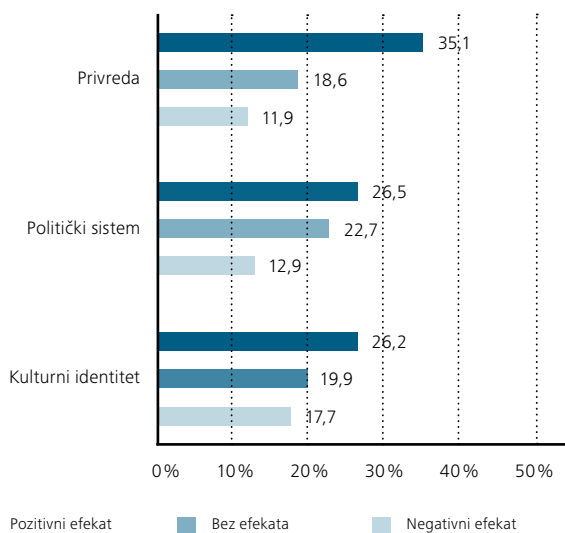
Pa ipak, pozitivan stav prema evropskim integracijama Srbije preovlađuje među mladima u jednom drugom smislu (Grafikon 70). Uobičajeni strahovi u vezi sa pristupanjem Srbije Evropskoj uniji, koji se ogledaju u negativnim efektima po srpsku privredu ili nacionalni identitet, nisu toliko česti među mladim ljudima. Naprotiv, većina mladih zapravo percipira pozitivne efekte na privredu, politički sistem i kulturni identitet. Iako veliki broj mladih nije dao „validan“ odgovor na ova pitanja, mladi koji vide negativne efekte evropskih integracija su u manjini.

Jedan značajan i veoma izražen faktor kad je reč o percepcijama efekata pristupanja Evropskoj uniji je inicijalni stav o tome da li Srbija treba ili ne treba da uđe u EU. Oni koji smatraju da Srbija treba da uđe u Evropsku uniju vide daleko veće pozitivne efekte na srpsku privredu, politički sistem i kulturni identitet.⁸⁷ Iako se postavlja pitanje šta je „uzrok“ čega – odnosno da li percepcija tih efekata određuje stav prema pristupanju EU ili obrnuto – identifikovane veze su veoma izražene.

GRAFIKON 69: Da li mislite da bi Vaša država trebalo da se priključi EU?

GRAFIKON 70: Ocena efekata pristupanja EU na srpsku privredu, politički sistem i kulturni identitet (u %)

Dobijeni nalazi se delimično mogu shvatiti kao pokazatelji onoga što prvenstveno brine mlade ljude, a to su zapošljavanje i materijalni položaj, pa otuda verovatno i očekivanje da bi sa ulaskom Srbije u Evropsku uniju ove „vrednosti“ mogle da dobiju nešto bolji status. S druge strane, kao što je prethodno rečeno, zabrinutost za nacionalni identitet je relativno slaba među mladim ljudima, što je suprotno onome što često preovlađuje u javnom diskursu na ovu temu.

KLJUČNI NALAZI

- Mladi su pretežno nezainteresovani za politiku; o toj temi retko raspravljaju sa porodicom i prijateljima i priznaju da se ne razumeju mnogo u politiku (44 odsto).
- Iako je tri četvrtine ispitanika koji su imali pravo glasa na prethodnim parlamentarnim izborima zaista i glasalo, učešće u raznim nekonvencionalnim oblicima političkog aktivizma (npr. potpisivanje peticije) relativno je malo.
- Nepoverenje u institucije je veoma izraženo; političke stranke su institucije koje uživaju najmanje poverenja – polovina mladih u njih uopšte nema poverenja (51 odsto).
- Mladi su pretežno nezadovoljni stanjem demokratije u Srbiji (37 odsto) iako podržavaju demokratiju u opštem smislu (37 odsto). Stanje nijedne od najvažnijih demokratskih vrednosti ispitanici u Srbiji nisu ocenili kao dobro.
- Mladi u Srbiji snažno preferiraju intervencionizam države u ekonomiji.
- Približno jedna četvrtina mladih smatra da Srbija nikada neće priznati Kosovo kao nezavisnu državu, dok jedna trećina misli suprotno. Jedna trećina mladih smatra da Srbija treba da uđe u Evropsku uniju.

12

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Početak 1980-ih godina, kada su roditelji naših ispitanika živeli u SFRJ i bili otprilike istih godina kao sada njihova deca, bila je popularna pesma „Računajte na nas!“, koja je često bila citirana kao politička poruka te generacije. Prema nalazima ove studije, poruka srpske dece roditelja koji su nekada bili Jugosloveni najbolje bi mogla da se opiše naslovom pesme „Ne računajte na mene!“ (koja još nije ispevana). Sve u svemu, mlada generacija u Srbiji, uprkos tome što je nezadovoljna stanjem u društvu, nije zainteresovana za politička dešavanja, niti je voljna da učestvuje u javnim poslovima, već je, umesto toga, usredsređena na svoj privatni život. Mladi su zabrinuti za budućnost i finansijska pitanja, ali su ujedno i odlučni da, svako za sebe, pronađu put ka boljem životu, a mnogi od njih taj put vide u iseljenju u inostranstvo.

Premda postoje mnoge razlike među mladima prema sociodemografskim varijablama kao što su pol, društveno-ekonomski položaj i mesto stanovanja, one su manje izražene od sličnosti koje među njima postoje. Čini se da masovni mediji i internet uspeavaju da u velikoj meri ujedine njihove životne vrednosti i mišljenja.

Na osnovu glavnih nalaza koji su izneti na prethodnim stranicama, može se formulisati nekoliko preporuka, koje su ovde grupisane po temama obrađenim u istraživanju:

NAČIN ŽIVOTA I VREDNOSTI

- Internet je atraktivan zato što može da se koristi za delotvorniju komunikaciju sa mladima. Kanali za približavanje mladima postaju sve više vezani za internet okruženje, dok se kampanje i politička komunikacija sele u „onlajn“ svet. To ukazuje na značaj razvoja elektronskog aktivizma šireg opsega i neposrednije vrste. Omladinske inicijative putem ovog kanala treba podsticati, negovati i promovisati jer bi to podstaklo mlade da se više angažuju u političkom životu.
- S obzirom na skromnu medijsku i računarsku pismenost i usredsređenost na atraktivne sadržaje koji ne zahtevaju previše pažnje, internet potpiruje širenje lažnih vesti i populističke ideologije. Da bi se ovaj rizik smanjio, potrebno je raditi na povećanju medijske i računarske pismenosti.
- Veoma je važno da mladi gledaju na svoju zemlju kao na društvo koje poštuje zakone i bori se protiv korupcije, a takva percepcija će se ostvariti u onoj meri u kojoj država zaista bude poštovala zakone i borila se protiv korupcije.

PORODICA

- Donosioci odluka treba da budu svesni da prenošenje zadataka države na porodicu ima svoje granice i negativne posledice i da takva uloga porodice ne može da reši socijalne probleme.
- Potrebno je uvesti određene mere u oblasti politike zapošljavanja i stambene politike, kojima bi se unapredile ekonomske šanse za mlade i olakšalo njihovo osamostaljenje od primarne porodice.
- Pored toga, neophodne su mere koje će mlade podsticati da zasnuju sopstvenu, sekundarnu porodicu.
- Potrebno je unaprediti socijalnu inkluziju i omladinski aktivizam i podići svest o tome da ostale institucije društva i sami mladi imaju veću odgovornost za svoju uspešnu tranziciju u svet odraslih.
- Mere u ovoj oblasti neposredno zavise od donetih odluka na makronivou, u oblasti politike obrazovanja i zapošljavanja.

MOBILNOST

- S obzirom na to da već postoje dokumenti koji sadrže preporuke u vezi sa mobilnošću (npr. Bobić *et al*, 2016; Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine), navešćemo samo nekoliko preporuka koje su potkrepljene rezultatima ovog istraživanja.
- Sve aktivnosti koje bi ojačale optimističnu viziju razvoja društva služile bi kao delotvorna prepreka emigraciji. To naravno ne podrazumeva propagandne kampanje, već konkretne aktivnosti koje bi najavile mogućnost pozitivnih trendova.
- Odliv školovanih kadrova je naročito ozbiljan problem. Prema izveštaju Svetskog ekonomskog foruma za 2017/2018, na listi od 137 zemalja Srbija se nalazi na 134. mestu po sposobnosti da zadrži talentovane ljude. Potrebno je osmisliti mere u oblasti obrazovanja i zapošljavanja koje bi značajno unapredile kapacitete države da zadrži i privuče talentovane mlade ljude.
- Mobilnost mladih, pre svega visokoobrazovanih, koja ne podrazumeva trajni već privremeni odlazak iz zemlje radi obrazovanja, stručnog usavršavanja i sticanja iskustva, predstavlja razvojnu šansu koju bi trebalo iskoristiti. Treba izraditi projekte koji podstiču mobilnost visokoobrazovanih ljudi, ali im ujedno nude i perspektivu, a ne trajni odlazak iz zemlje.
- Razvoj zajedničkih istraživačkih projekata i studijskih programa treba da podstakne mobilnost studenata, nastavnika i naučno-istraživačkih radnika.

OBRAZOVANJE

- Potrebno je preduzeti sistematske mere koje će imati za cilj uklanjanje prepreka i obezbeđivanje ravnopravnog pristupa visokom obrazovanju za različite kategorije mladih ljudi. Posebni ili dodatni podsticaji za mlade iz socijalno ugroženih porodica u vidu raznih resursa (npr. materijalnih i finansijskih podsticaja) preduslov su za uklanjanje sistematski stvorenih nejednakosti u sistemu obrazovanja. Razne institucije države i jedan deo vlade, a nadasve Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, treba da preuzmu vodeću ulogu u formulisanju strateškog programa politike s tim u vezi.
- Podjednako je važno da se radi na podizanju svesti među socijalno ugroženim kategorijama mladih da se obrazovanje „isplati“ (na primer, isticanjem pozitivnih i uspešnih primera mladih i obrazovanih ljudi koji napreduju na društvenoj lestvici zahvaljujući visokom obrazovanju), a pre svega na podizanju svesti među mladima nižeg društveno-ekonomskog položaja. U sistemu obrazovanja posebnu pažnju treba posvetiti socijalno ugroženoj deci. S druge strane, mediji bi ovde mogli da imaju posebno značajnu ulogu. Izveštavanje medija o pozitivnim i uspešnim primerima mladih i obrazovanih ljudi koji napreduju na društvenoj lestvici zahvaljujući visokom obrazovanju na kraju bi dovelo do toga da obrazovna postignuća počnu više da se cene.
- S tim u vezi, takođe je veoma važno eliminisati i rešiti sve slučajeve otvorene korupcije u sistemu obrazovanja. To je u domenu vlade, koja bi od ovoga mogla imati koristi tako što bi stekla kredibilitet. Odgovorno i objektivno izveštavanje medija moglo bi da izvrši dodatni pritisak na političke elite da uvedu nultu toleranciju prema svakoj vrsti nepravilnosti u sistemu obrazovanja. To bi povratilo ili uspostavilo poverenje i pospešilo zadovoljstvo sistemom obrazovanja, što bi na kraju dalo podstrek podizanju nivoa obrazovnih aspiracija svih kategorija mladih ljudi.

Zapošljavanje

- Disparitet između profesije za koju su se mladi školovali i posla koji rade, kao i između stečenog nivoa obrazovanja ispitanika i posla koji rade, treba da bude jasan znak donosiocima odluka da sistem obrazovanja moraju da učine što fleksibilnijim. Treba priznati značaj celoživotnog učenja, učenja kroz rad i raznih vidova neformalnog obrazovanja i podsticati njihov razvoj.
- Strategija obrazovanja takođe treba da uzme u obzir stvarne potrebe društva za određenim radnim mestima i da izradi planove njihovog razvoja.

POLITIKA

- Konvencionalni i nekonvencionalni oblici građanskog aktivizma mladih svakako imaju potencijala. Činjenica da taj potencijal nije u potpunosti razvijen ukazuje na značaj mobilizacije mladih. Mladi su potencijalno otvoreni za neku vrstu politike koja bi bila jasno profilisana i oblikovana u skladu sa njihovim gorućim problemima, brigama i interesovanjima. Političke partije treba da formulišu mere politike koje bi bile posebno namenjene mlađem segmentu populacije u Srbiji, koji smatra da trenutno nije dovoljno zastupljen u politici vlade. Građanski aktivizam mladih može i treba da se podstiče kroz različite inicijative vlade u okviru sistema obrazovanja (na primer, kroz građansko vaspitanje), kao i kroz apele u medijima, propagandu i inicijative civilnog društva.
- Poruka koju mladi žele da čuju je zapravo ona koju su u ovom istraživanju sami i formulisali. Mladi smatraju da vlada treba da smanji nezaposlenost, iskoreni korupciju i garantuje socijalnu zaštitu i ljudska prava. Pretvaranje ove „liste želja“ u jasno definisan politički program je politički zadatak pod okriljem socijalne države i socijaldemokratije, na koje su mladi ljudi veoma prijemčivi. Takva politika je više tematske nego ideološke prirode, a značajan procenat mladih pripada nekoj vrsti političkih „realista“. Iskorenjivanje korupcije, pitanje Kosova i evropskih integracija glavne su teme koje iziskuju „velike rezove“ i teške odluke, ali mladi su se na neki način tu pozicionirali. Mladi prihvataju ideju socijaldemokratije i socijalne države. Sve političke partije koje žele da privuku mlade glasače mogle bi da imaju koristi od toga tako što bi izašle sa političkim stavovima koji imaju za cilj rešavanje problema koji opterećuju mlade. Uz to, prihvatanje evropskog identiteta, pozitivno mišljenje o stanju demokratskih vrednosti u Evropskoj uniji i pozitivni efekti procesa pristupanja EU ukazuju na to da bi jasno artikulisana predstava o Evropi pronašla potencijalno pogodno tle među mladim ljudima. To je jedan od načina da se težnje mladih ljudi ka jednom uređenom društvu oblikuju u konkretne javne politike i da se mladi podstaknu da se bave građanskim i političkim aktivizmom.
- Iznad svega je potrebna konzistentnija i sveobuhvatnija sistematska zaštita i promocija demokratskih vrednosti u društvu. To bi dovelo do većih političkih i ekonomskih postignuća samog sistema, a time i do većeg zadovoljstva mladih institucijama i stanjem demokratije. Privrženost demokratiji u načelu postala bi intenzivnija, a podrška nekim nedemokratskim praksama, koje su posledica nezadovoljavajućeg stanja demokratije u Srbiji, postala bi manje izvesna.

LITERATURA

- Almond, Gabriel & Verba, Sidney (1963/1989): *The Civic Culture*. London: Sage Publications Ltd.
- Bobić, Mirjana (u štampi): "Mladi i masovno iseljavanje iz Srbije – šta nam je činiti".
- Bobić, Mirjana, Vesković Anđelković, Milica, i Kokotović Kanazir, Vlasta (2016): *Studija o spoljnim i unutrašnjim migracijama građana Srbije sa posebnim osvrtom na mlade*. Beograd: Međunarodna organizacija za migracije.
- Campbell, Angus, Converse, Phillip, Miller, Warren, & Stokes, Donald (1960): *The American Voter*. New York: John Wiley and Sons, Inc.
- Conway, Margaret (1990): *Political Participation in the United States*. Washington: CQ Press.
- Delli Carpini, Michale, & Keeter, Scott (1996): *What Americans Know About Politics and Why It Matters*. New Haven: Yale University Press.
- Easton, David (1975): A Re-Assessment of the Concept Of Political Support. *British Journal of Political Science*, 5, 435–457.
- Fiket, Irena, Pavlović, Zoran, i Pudar Draško, Gazela (2017): *Političke orijentacije građana Srbije: kartografija nemoći*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.
- Fukuyama, Frensis (2002): *Kraj istorije i poslednji čovek*. Podgorica: CID.
- Gibson, James (1992): Alternative Measures of Political Tolerance: Must Tolerance Be "Least-Liked"? *American Journal of Political Science*, 36, 560–577.
- (1996): A Mile Wide But And Inch Deep (?): The Structure of Democratic Commitments in the Former USSR. *American Journal of Political Science*, 40, 396–420.
- Inglehart, Ronald (1990): *Culture Shift in Advanced Industrial Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Jankowski, Thomas, & Strate, John (1995): Modes of Participation over Adult Life Span. *Political Behavior*, 17, 89–106.
- Jovanović, Vitomir, Čekić Marković, Jasminka i Kresoja, Milena (2016): *Socijalna dimenzija studiranja u Srbiji EUROSTUDENT V izveštaj za Republiku Srbiju*. Beograd: Univerzitet u Beogradu.
- Listhang, Ola, & Gronflaten, Lars (2007): Civic Decline? Trends in Political Involvement and Participation In Norway, 1965–2001. *Scandinavian Political Studies*, 30, 272–293.
- Lupia, Arthur, & Philpot, Tasha (2005): Views From Inside the Net: How Websites Affect Young Adults' Political Interest. *The Journal of Politics*, 67, 1122–1142.
- Maksić, Slavica, i Pavlović, Zoran (2013): School in a Transitional Society: The case of Serbia. u: Aneta Barakoska (prir.): *Education Between Tradition and Modernity*. Skopje: Institute of Pedagogy, University "Sv. Cyril and Methodius" and Faculty of Philosophy: 88f.
- (2017): Efekti nekih obrazovnih promena u kontekstu ciljeva reforme obrazovanja. *Sociološki pregled*, 11 (4), 578–602.
- Mihailović, Srećko (prir.) (2016): *From Journalists to Wage Earners. Precarious Work and Life*. Beograd: Centar za razvoj sindikalizma.
- Mishler, William & Rose, Richard (1997): Trust, distrust and skepticism: Popular evaluations of civil and political institutions in post-communist societies. *The Journal of Politics*, 59, 418–451.
- Mojić, Dušan (2016): Obrazovno-radni resursi i orijentacije mladih u Srbiji u periodu odblokirane postsocijalističke transformacije. *Sociologija*, Vol. LVIII, Posebno izdanje.
- Mondak, Jeffery, & Sanders, Mitchell (2003): Tolerance and Intolerance 1976–1998. *American Journal of Political Science*. 47, 492–502.
- Nie, Norman, Verba, Sidney, & Kim, Jae-On (1974): Political Participation and the Life Cycle. *Comparative Politics*, 6, 319–340.
- Norris, Pippa (2004): *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pantić, Dragomir (1991): Širina grupnih identifikacija građana Jugoslavije: vrednovanje pripadnosti od lokalne do mondijalne, u: Ljiljana Bačević (prir.), *Jugoslavija na kriznoj prekretnici*. Beograd: Institut društvenih nauka: 233f.
- (2002): Vrednosti birača pre i posle demokratskog preokreta 2000. godine, u: Vladimir Goati (prir.), *Partijska scena Srbije posle 5. oktobra 2000*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, Institut društvenih nauka: 131f.
- Pantić, Dragomir i Pavlović, Zoran (2009): *Political Culture of Voters in Serbia*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Pavlović, Zoran (2009): *Vrednosti samoizražavanja u Srbiji – u potrazi za demokratskom političkom kulturom*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- (2012): *Činioci i struktura političke kulture mladih u Srbiji – sociopsihološki pristup* (doktorska disertacija). Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Peffley, Mark, & Rohrschneider, Robert (2003): Democratization and Political Tolerance in Seventeen Countries: A Multi-Level Model For Democratic Learning. *Political Research Quarterly*, 56, 243–257.
- Putnam, Robert (1993): *Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Quintelier, Ellen (2007): Differences in political participation between young and old people. *Contemporary politics*, 13(2), 165–180.
- Slavujević, Zoran (2010): Institucije političkog sistema – umesto simboličkog izraza prava građana da vladaju, sredstvo vladavine nad građanima, u: Grupa autora, *Kako građani Srbije vide tranziciju*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, Centar za studije socijalne demokratije i CeSID: 59f.
- Slavujević, Zoran, i Mihailović, Srećko (1999): *Dva ogleda o legitimitetu*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Institut društvenih nauka.
- Todosijević, Bojan, i Pavlović, Zoran (2017): Nepoverenje u demokratske institucije i podrška nedemokratskim sistemima vladavine: populistički mehanizam, u: Zoran Lutovac (prir.), *Populizam*. Beograd: Institut društvenih nauka: 66f.
- Tomanović, Smiljka, i Stanojević, Dragan (2015): *Mladi u Srbiji 2015: stanje, opažanja, verovanja i nadanja*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, SeCons.
- Tomanović, Smiljka, Stanojević, Dragan, Jarić, Isidora, Mojić, Dušan, Dragišić-Labaš, Slađana, Ljubičić, Milana, i Živadinović, Ivana (2012): *Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*. Beograd: Čigoja i Institut za sociološka istraživanja.
- UNICEF (2017). *The State of the World's Children 2017: Children in a Digital World*. New York: UNICEF.
- Vasović, Mirjana (2000): Karakteristike grupnih identiteta i odnos prema društvenim promenama, u: Srećko Mihailović (prir.), *Javno mnjenje Srbije*. Beograd: Centar za proučavanje alternative, UGS Nezavisnost i Udruženje za napređivanje empirijskih istraživanja: 17f.
- Verba, Sidney, & Nie, Norman (1987): *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. Chicago: University of Chicago Press.
- Verba, Sidney, Nie, Norman, & Kim, Jae-On (1979): *Participation and Political Equality: A Seven Nation Comparison*. New York: Cambridge University Press.
- Verba, Sidney, Schlozman, Kay, & Brady, Henry (1995): *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Harvard: Harvard University Press.
- Vlada Republike Srbije (2012). *Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine*; dostupna na veb stranici: <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/STRATEGIJA-OBRAZOVANJA.pdf> (pristupljeno 5. juna 2018).
- Vujović, Sreten (prir.) (2008): *Društvo rizika: promene, nejednakosti i socijalni problemi u današnjoj Srbiji*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja.
- Welch, Michael, Rivera, Roberto, Conway, Brian, Yonkoski, Jennifer, Lupton, Paul, & Giancola, Russell (2005): Determinants and Consequences of Social Trust. *Sociological Inquiry*, 75(4), 453–473.

O AUTORIMA

Dragan Popadić je socijalni psiholog i profesor na Katedri za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Njegovo područje istraživanja obuhvata širok spektar tema iz socijalne psihologije, uključujući političku i pravnu socijalizaciju, vrednosne orijentacije, etnocentrizam, društvene sukobe i nasilje. Učestvovao je u međunarodnim projektima posvećenim regionalnim istraživanjima na temu mladih i građanskog obrazovanja, kao i u domaćim istraživačkim projektima na temu uticaja društvene tranzicije na pojedince i grupe i formiranja novih kompetencija u društvu koje se menja.

Zoran Pavlović je socijalni psiholog i docent na Katedri za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Glavno područje njegovog naučno-istraživačkog rada obuhvata istraživanje ljudskih vrednosti, političkog ponašanja i političke kulture. Objavio je brojne radove u naučnim časopisima i knjigama i (ko-)autor je devet monografija.

Srećko Mihailović je sociolog u penziji koji je ceo svoj radni vek proveo u Institutu društvenih nauka. Bavi se istraživanjima javnog mnjenja, sa posebnim osvrtom na sociologiju mladih, sociologiju politike, sociologiju izbora i sociologiju rada. Objavio je brojne članke u naučnim časopisima i zbornicima. Takođe je priredio desetak publikacija sa rezultatima socioloških istraživanja i napisao nekoliko knjiga.

NAPOMENE

- [1] $\rho = 0,19^{**}$ odnosno $\rho = 0,15^{**}$
- [2] $\rho = 0,23^{**}$ odnosno $\rho = 0,20^{**}$
- [3] $\rho = 0,21^{**}$ odnosno $\rho = 0,20^{**}$
- [4] $\rho = 0,34^{**}$
- [5] $\rho = 0,08^{**}$
- [6] $\rho = 0,33^{**}$ odnosno $\rho = 0,28^{**}$
- [7] $\rho = 0,24^{**}$
- [8] $\rho = 0,13^{**}$
- [9] Kategorija „često“ obuhvata odgovore „najmanje jednom nedeljno“ i „svakog dana ili skoro svakog dana“, dok kategorija „ponekad“ obuhvata odgovore „jednom mesečno ili ređe“ i „nekoliko puta mesečno“.
- [10] Pri upoređivanju učestalosti određenih aktivnosti, pre svega treba imati na umu da neke od tih aktivnosti mogu da se preklapaju (na primer, muzika može da se sluša uz većinu drugih aktivnosti, poput druženja u kaficima itd.), kao i to da, po prirodi stvari, sve nabrojane aktivnosti ne mogu da budu podjednako učestale (na primer, putovanja u inostranstvo ili učestvovanje u socijalnim projektima).
- [11] Korelacija između pola i analiziranih varijabli je sledeća: čitanje knjiga $\rho = -0,20^{**}$; čitanje sadržaja na temu duhovnosti i ličnog razvoja $\rho = -0,10^{**}$; bavljenje aktivnostima kao što su meditacija i joga $\rho = -0,12^{**}$; vreme provedeno sa porodicom $\rho = -0,12^{**}$; kupovina $\rho = -0,13^{**}$; bavljenje sportskim aktivnostima $\rho = 0,22^{**}$; igranje video-igrica $\rho = 0,38^{**}$; boravak u kaficima $\rho = 0,09^{*}$.
- [12] Čitanje novina i časopisa $\rho = 0,24^{**}$; putovanja u inostranstvo $\rho = 0,10^{**}$; bavljenje sportom $\rho = -0,22^{**}$; slušanje muzike $\rho = -0,15^{**}$; izlasci sa društvom $\rho = -0,14^{**}$; bavljenje nečim kreativnim $\rho = -0,08^{**}$; igranje video-igrica $\rho = -0,14^{**}$; vreme provedeno sa porodicom $\rho = -0,10^{**}$
- [13] $\rho = 0,15^{**}$
- [14] $\rho = 0,15^{**}$
- [15] Kramerov koeficijent $V = 0,10^{*}$
- [16] $\rho = -0,20^{**}$
- [17] $\rho = 0,26^{**}$
- [18] $\rho = -0,11^{**}$
- [19] $\rho = -0,10^{*}$
- [20] $\rho = 0,24^{**}$ odnosno $\rho = -0,10^{**}$
- [21] $\rho = -0,09^{*}$
- [22] $\rho = 0,11^{*}$
- [23] $\phi = -18^{*}$
- [24] $\rho = 0,12^{**}$ odnosno $\rho = .18^{**}$
- [25] $\rho = -0,14^{**}$
- [26] $\rho = 0,46^{**}$
- [27] Korelacija sa autoritarizmom $\rho = 0,22^{**}$; sa etnocentrizmom $\rho = 0,14^{**}$; sa etničkom distancom $\rho = 0,20^{**}$; i sa poverenjem u institucije društva $\rho = 0,13^{**}$
- [28] Kramerov koeficijent $V = 0,12^{**}$
- [29] Korelacija sa društveno-ekonomskim položajem $\rho = -0,11^{*}$; sa etničkom distancom $\rho = 0,37^{**}$; sa socijalnom distancom $\rho = 0,17^{**}$; sa etnocentrizmom $\rho = 0,16^{**}$; sa poverenjem u druge ljude $\rho = 0,14^{**}$.
- [30] Podaci su prikazani samo za mlade koji su se izjasnili kao pripadnici srpske nacionalnosti i koji zapravo čine ogromnu većinu analiziranog uzorka (93 odsto).
- [31] Stepenn korelacije između etničke distance i uzrasta: $\rho = -0,08^{*}$
- [32] $\rho = 0,30^{**}$
- [33] $\rho = -14^{**}$, $\rho = -11^{**}$ odnosno $\rho = -0,10^{*}$
- [34] $\rho = 0,17^{**}$
- [35] $\rho = -0,23^{**}$
- [36] $\rho = 0,45^{**}$
- [37] $\rho = 0,14^{**}$ odnosno $\rho = 0,09^{*}$
- [38] $\rho = 0,17^{**}$ odnosno $\rho = 0,16^{**}$
- [39] Izloženi podaci odnose se isključivo na kategorije mladih koji su završili svoje školovanje. Grafikon prikazuje predviđenu verovatnoću da će mlada osoba završiti fakultet u zavisnosti od nivoa obrazovanja svog oca. Podaci su zasnovani na modelu binomijalne regresije, u kojem obrazovanje oca služi kao prediktivni faktor i binarna kriterijumska varijabla nivoa obrazovanja (1. fakultetsko obrazovanje / 0. nivo obrazovanja niži od fakultetskog).
- [40] Identične verovatnoće konstatovane su i u odnosu na nivo obrazovanja majke.

- [41] $\rho = 0,37^{**}$
- [42] Treba podsetiti na prethodno iznete podatke u vezi sa nalazima koji ukazuju da mladi ljudi višeg društveno-ekonomskog položaja više vrednuju sticanje diplome i uspešnu karijeru.
- [43] $\rho = -0,25^{**}$ odnosno $\rho = -0,21^{**}$
- [44] $\rho = 0,16^{**}$ odnosno $\rho = -0,12^*$
- [45] $\rho = -0,18^{**}$
- [46] $\rho = -0,11^*$
- [47] $\rho = -0,25^{**}$
- [48] $\rho = -0,41^{**}$
- [49] $\rho = 0,41^{**}$
- [50] $\rho = 0,15^{**}$
- [51] Postoje vidovi obrazovanja koji poništavaju diskontinuitet obrazovanja i rada. Takozvani sistem dualnog obrazovanja, koji predstavlja kombinaciju obrazovanja i rada i koji je utemeljen na dobroj praksi i iskustvima Nemačke, Austrije i Švajcarske (stabilnih država sa stabilnim privredama), sada se sprovodi i u Srbiji (Srbija može da iskoristi svoja prethodna iskustva iz vremena takozvanih „škola učenika u privredi“).
- [52] Prema MOR-u NEET (Not in Education, Employment and Training) predstavlja uzrasnu grupu od 15-24 koja je završila školovanje, nije zaposlena i ne pohađa nikakvu obuku. NEET uključuje mlade ljude koji su nezaposleni i pri tom aktivno traže posao, ali i one mlade ljude koji su ekonomski neaktivni zbog narazličitijih razloga.
- [53] U istraživanju prekarnosti između novinara i fizičkih radnika bez posla, koje je sprovedeno 2015. godine, koristili smo preko 40 indikatora učinka za prekarnost rada, podeljenih u devet grupa (Mihailović *et al*, 2016).
- [54] Kramerov koeficijent $V = 0,15^{**}$
- [55] Kramerov koeficijent $V = 0,16^{**}$
- [56] Stepen korelacije sa veštinama $\rho = -17^{**}$; sa nivoom obrazovanja $\rho = -20^{**}$; sa stranačkom pripadnošću $\rho = 0,24^{**}$; sa vezama sa ljudima na vlasti $\rho = 0,16^{**}$; sa poznanicima i rođacima $\rho = 0,14^{**}$
- [57] Rodne razlike $t(1069) = -4,94^{**}$; korelacija sa uzrastom $\rho = 0,11^{**}$; sa obrazovanjem $\rho = 0,14^{**}$; sa društveno-ekonomskim položajem $\rho = 0,17^{**}$; sa veličinom mesta stanovanja $\rho = 0,08^*$
- [58] Korelacija sa zainteresovanošću za politiku $\rho = -0,09^*$; sa autoritarizmom $\rho = -10^*$; sa etnocentrizmom $\rho = -0,12^{**}$; sa poverenjem u druge ljude $\rho = 0,19^{**}$
- [59] $\rho = 0,67^{**}$
- [60] $t(1093) = -3,99^{**}$
- [61] $\rho = 0,13^{**}$
- [62] $\rho = 0,16^{**}$
- [63] $\rho = 0,12^{**}$
- [64] $\rho = 0,31^{**}$
- [65] $\rho = 0,58^{**}$
- [66] Rodne razlike $t(865) = -4,05^{**}$; korelacija sa uzrastom $\rho = 0,11^*$; sa obrazovanjem $0,10^*$. Veza između obrazovanja i vere u sopstvenu kompetentnost ovde takođe nije značajna kad se kontroliše uzrast ispitanika.
- [67] $\chi^2(2) = 10,97^*$, Kramerov koeficijent $V = 0,13$
- [68] Iako pitanje nije bilo istovetno formulisano u obe ankete, poređene su istovetne alternative postavljenim pitanjima.
- [69] $\rho = 0,18^{**}$, $\rho = 0,14^{**}$ odnosno $\rho = 0,14^{**}$
- [70] $t(521) = 3,1^*$ odnosno $t(674) = 3,36^*$
- [71] $\rho = 0,15^{**}$
- [72] Kramerov koeficijent $V = 0,17^{**}$
- [73] $\rho = 0,25^{**}$
- [74] $\rho = 0,09^*$, $\rho = 0,09^*$, $\rho = 0,16^{**}$ odnosno $\rho = 0,13^{**}$
- [75] Korelacije značajne na nivou 0,001
- [76] Svi koeficijenti su značajni na nivou 0,001 i preko 0,13.
- [77] Između dve studije postoji jedna bitna metodološka razlika po pitanju poverenja u institucije. Naime, u studiji iz 2015. godine mladi ljudi su svoje poverenje u institucije izražavali na četvorostepenoj skali, a u studiji iz 2018. godine na petostepenoj. Da bi se prevazišao problem sa upoređivanjem podataka, odgovori mladih su u oba slučaja ponovo kodirani i to na skali sa rasponom od 0 do 1 kako bi bili direktno uporedivi.
- [78] $\rho = -10^*$, $\rho = -13^*$ odnosno $\rho = -0,16^{**}$
- [79] Skor za odgovor ispitanika na stavku „Treba da imamo lidera“ oduzet je od skora za stavku „Demokratija je najbolji oblik vladavine“. Pozitivne vrednosti na prikazanom grafikonu ukazuju da mladi preferiraju demokratiju u odnosu na snažnog lidera i obrnuto.
- [80] $\rho = -0,11^*$
- [81] Važno je napomenuti da su takve analize isključivo urađene na delu ukupnog uzorka, koji obuhvata mlade koji su dali nekakav odgovor na pitanje o svojoj orijentaciji ka levlci ili desnici.
- [82] $t(946) = -2,91^*$ i $\rho = -0,10^*$
- [83] $\rho = 0,22^{**}$ odnosno $\rho = 0,17^{**}$
- [84] $\rho = -0,11^*$ odnosno $\rho = -0,18^{**}$
- [85] $\rho = 0,30^{**}$
- [86] $\rho = 0,10^*$
- [87] $\rho = 0,78^{**}$, $\rho = 0,68^{**}$ odnosno $\rho = 0,64^{**}$

SPISAK GRAFIKONA

11	GRAFIKON 1: Koliki broj svake od sledećih stvari posedujete vaši roditelji i vi? (u %)	36	GRAFIKON 29: Želja za iseljenjem iz zemlje, po zemljama ispitanika
12	GRAFIKON 2: Koliko knjiga imate u stanu/kući u kojoj ste odrasli? (u %)	36	GRAFIKON 30: Zemlja u koju bi se ispitanici iselili – prvi izbor (u %)
15	GRAFIKON 3: Koliko često ...? (u %)	36	GRAFIKON 31: Zemlja u koju bi se ispitanici iselili – izbor od tri zemlje (u %)
16	GRAFIKON 4: Koliko sati dnevno provodite na internetu? (u %)	37	GRAFIKON 32: Glavni razlog za odlazak iz zemlje (u %)
16	GRAFIKON 5: Procenat onih koji na internetu provode šest i više sati dnevno	38	GRAFIKON 33: Da li mislite da ćete doprineti/da biste doprineli razvoju i prosperitetu zemlje domaćina ...? (u %)
17	GRAFIKON 6: Svrhe korišćenja interneta (u %)	41	GRAFIKON 34: Koji je najviši stepen obrazovanja koji ste do sada završili? (u %)
17	GRAFIKON 7: Procenat onih koji gledaju televiziju tri i više sati dnevno	42	GRAFIKON 35: Koji je vaš trenutni status obrazovanja? (u %)
17	GRAFIKON 8: Da li pušite? (u %)	43	GRAFIKON 36: Predviđene verovatnoće da će mlada osoba steći fakultetsko obrazovanje u zavisnosti od nivoa obrazovanja oca
18	GRAFIKON 9: Da li pušite? Po uzrastu ispitanika (u %)	44	GRAFIKON 37: Koji je najviši nivo obrazovanja kojem težite? (u %)
18	GRAFIKON 10: Da li konzumirate alkoholna pića? (u %)	44	GRAFIKON 38: Koliko sati dnevno učite u proseku (posle nastave/kod kuće)?
19	GRAFIKON 11: Procenat ispitanika koji nisu imali seksualne odnose	44	GRAFIKON 39: Koji vam je prosek ocena za prethodnu školsku godinu?
21	GRAFIKON 12: Koliko vam je bitno ...?	45	GRAFIKON 40: Kakav je, po vašem mišljenju, svakodnevni život u vašoj školi/na vašem fakultetu?
22	GRAFIKON 13: Imate li uzor?	45	GRAFIKON 41: Koliko ste generalno zadovoljni kvalitetom obrazovanja u Srbiji?
22	GRAFIKON 14: Sfera iz koje uzor potiče	46	GRAFIKON 42: Da li se slažete da postoje slučajevi „kupovine“ ocena i ispita u obrazovnim ustanovama/na fakultetima u Srbiji?
23	GRAFIKON 15: Kako za 10 godina vidite ...? (u %)	46	GRAFIKON 43: Prosečni nivo slaganja da postoje slučajevi „kupovine“ ocena i ispita u obrazovnim ustanovama/na fakultetima, po zemljama ispitanika
23	GRAFIKON 16: Koliko se plašite ...?	52	GRAFIKON 44: Koliko su ovi faktori značajni za pronalaženje posla?
23	GRAFIKON 17: Odobranje/neodobranje raznih oblika ponašanja	58	GRAFIKON 45: Zainteresovanost za politiku (u %)
23	GRAFIKON 18: Odobranje homoseksualnosti, prema polu ispitanika	58	GRAFIKON 46: Učestalost razgovora o politici sa članovima porodice i prijateljima (u %)
24	GRAFIKON 19: Da li ste nekada doživeli diskriminaciju po osnovu ...? (u %)	59	GRAFIKON 47: Učestalost korišćenja raznih izvora informisanja o politici (u %)
24	GRAFIKON 20: Procenat ispitanika koji nemaju nijednog prijatelja koji se od njih razlikuje po nacionalnosti, veroispovesti ili jeziku	59	GRAFIKON 48: Percepcije političke efikasnosti (u %)
25	GRAFIKON 21: Percepcija lične bezbednosti na Kosovu, u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini	60	GRAFIKON 49: Izlaznost na prethodnim izborima i spremnost na glasanje na budućim izborima (u %)
25	GRAFIKON 22: Etnička distanca prema pripadnicima različitih etničkih grupa (u %)	61	GRAFIKON 50: Glasanje je dužnost svakog građanina u demokratskom društvu
30	GRAFIKON 23: Struktura porodice (u %)	61	GRAFIKON 51: Učestalost učešća u nekonvencionalnim oblicima političkog aktivizma (u %)
31	GRAFIKON 24: Da li vaši roditelji utiču na važne odluke o vašem životu?	62	GRAFIKON 52: Da li biste prihvatili neku političku funkciju?
31	GRAFIKON 25: Ko ima najveći uticaj na važne odluke u vašem životu? (u %)	63	GRAFIKON 53: Poverenje u institucije (u %)
32	GRAFIKON 26: Koji su faktori značajni za izbor bračnog partnera?		
33	GRAFIKON 27: Koliko je za srećan život bitno ...?		
35	GRAFIKON 28: Želja za iseljenjem iz zemlje, po uzrastu ispitanika		

64	GRAFIKON 54: Poverenje u institucije među mladima u Srbiji 2015. i 2018. godine
65	GRAFIKON 55: Poverenje u političke stranke i medije u deset zemalja
65	GRAFIKON 56: Zadovoljstvo stanjem demokratije
66	GRAFIKON 57: Ocena različitih aspekata demokratskog političkog sistema (u %)
66	GRAFIKON 58: Preferiranje demokratije u odnosu na snažnog lidera (u %)
67	GRAFIKON 59: Zadovoljstvo stanjem demokratije i podrška demokratiji i snažnom lideru u deset zemalja
68	GRAFIKON 60: Ocene stanja vrednosti u Srbiji i EU (u %)
69	GRAFIKON 61: Najznačajnije lične vrednosti
70	GRAFIKON 62: Vrednovanje primarnih zadataka vlade (u %)
71	GRAFIKON 63: Mišljenja o intervencijama države, napornom radu i konkurenciji (u %)
71	GRAFIKON 64: Samopozicioniranje u odnosu na levicu ili desnicu (u %)
72	GRAFIKON 65: Poistovećivanje sa (sub)nacionalnim i nadnacionalnim geopolitičkim entitetima (u %)
72	GRAFIKON 66: Nacionalni ponos i mišljenja o srpskim nacionalnim interesima (u %)
73	GRAFIKON 67: Šta mislite, da li će Srbija priznat Kosovo kao nezavisnu državu?
73	GRAFIKON 68: Da li smatrate da Srbija treba da uđe u Evropsku uniju?
74	FIGURE 69: Da li se slažete da se vaša zemlja pridruži EU?
74	GRAFIKON 70: Ocena efekata pristupanja EU na srpsku privredu, politički sistem i kulturni identitet (u %)

SPISAK TABELA

10	TABELA 1: Struktura uzorka, podeljena po relevantnim sociodemografskim varijablama
24	TABELA 2: Poverenje u različite kategorije ljudi
49	TABELA 3: Kakav je vaš trenutni radni status? (u %)
50	TABELA 4: Radni status ispitanika
50	TABELA 5: Obrazovno-radni status prema istraživanjima iz 2015. i 2018. godine
52	TABELA 6: Ocena faktora koji utiču na izbor posla od strane ispitanika

IMPRINT

IZDAVAČ: Friedrich-Ebert-Stiftung
Dositejeva 51 • SRB-11000 Beograd
www.fes-serbia.org
www.fes.de/youth-studies/

ODGOVORNA OSOBA: Max Brändle
PROJEKTI KOORDINATOR: Bojan Lađevac
bojan.ladjevac@fes-serbia.org
UREDNIK: Bojan Lađevac
LEKTURA: Divna Prodanović
DIZAJN: Andrea Schmidt • Typografie/im/Kontext

ISBN: 978-86-83767-64-9

DATE: 2019

Stavovi izraženi u ovoj publikaciji ne moraju nužno odražavati stavove Fondacije Friedrich Ebert ili organizacije u kojoj su autori zaposleni. Fondacija Friedrich Ebert ne može garantovati za tačnost podataka sadržanih u publikaciji. Svaka dalja komercijalna upotreba sadržaja zabranjena je bez prethodne pismene saglasnosti Fondacije Friedrich Ebert. Svaka upotreba naziva Kosovo ne dovodi u pitanje stavove o statusu i u skladu je sa Rezolucijom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244/1999. i mišljenjem Međunarodnog suda pravde o proglašenju nezavisnosti Kosova.

